

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE C-H-L KÖKÜNÜN SEMANTİK ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

HATİCE MERVE ÇALIŞKAN BAŞER

ANKARA 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE C-H-L KÖKÜNÜN SEMANTİK ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

HATİCE MERVE ÇALIŞKAN BAŞER

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HALİS ALBAYRAK

ANKARA 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

Hatice Merve ÇALIŞKAN BAŞER

KUR'AN-I KERİM'DE C-H-L KÖKÜNÜN
SEMANTİK ANALİZİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

.....

Prof. Dr. Nhide BOZKURT

.....

Prof. Dr. Enver ARPA

.....

Doç. Dr. Esra GÖZELER

.....

Doç. Dr. Harun ŞAHİN

.....

Tez Sınavı Tarihi: **28.02.2020**

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (24/11/2020).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Hatice Merve ÇALIŞKAN BAŞER

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
ÖN SÖZ.....	IV
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	1
2. YÖNTEM VE KAYNAKLAR	3
3. C-H-L KÖKÜNÜN KUR'AN ÖNCESİ KULLANIMI.....	10
BİRİNCİ BÖLÜM.....	15
C-H-L KÖKÜNÜN ANLAM ALANI.....	15
1. KLASİK ARAPÇA SÖZLÜKLERDEN HAREKETLE C-H-L KÖKÜNÜN ANLAM İNCELEMESİ.....	15
2. C-H-L KÖKÜNÜN EŞ/YAKIN VE ZİT ANLAMLARI	29
2.1. C-h-l Kökünün Eş/Yakın Anlam Kökleri	30
2.1.1. Sefeh	30
2.1.2. Tuğyan	33
2.1.3. Küfür.....	34
2.1.4. Bağy.....	36
2.2. C-h-l Kökünün Zıt Anlamları	38
2.2.1. Hıbra/Tecrübe	39
2.2.2. Hilm.....	39
2.2.3. Sekinet.....	40
2.2.4. Müsamaha	41
3. C-H-L KÖKÜNE GENEL BAKIŞ VE ÇIKARIMLAR.....	43
İKİNCİ BÖLÜM	49
KUR'AN-I KERİM'DE C-H-L KÖKÜNÜN GEÇTİĞİ AYETLER	49
1. KUR'AN-I KERİM'DE C-H-L KÖKÜNÜN ART ZAMANLI İNCELENMESİ.....	55
1.1. MEKKİ SURELER/ZAAFLARIN ALIŞKANLIKLARA DÖNÜŞMESİ	58
1.1.1. ARZULARA MEYLEDEREK HATAYA DÜŞME	59
1.1.1.1. BAĞIMLILIK/İNAT	60

1.1.1.2. AHLAKSIZLIK/AŞIRILIK	73
1.1.1.3. BİLMEZDEN GELME/TUTARSIZLIK	84
1.1.2. GÜCE MEYLEDEREK HATAYA DÜŞME	90
1.1.2.1. BAĞIMLILIK/İNAT	91
1.1.2.2. AHLAKSIZLIK/AŞIRILIK	101
1.2. MEDENİ SURELER/ZAAFLARIN KEYFİLİĞE VE AŞIRILIĞA DÖNÜŞMESİ.....	110
1.2.1. SORUMLUKTAN KAÇMA.....	111
1.2.2. ZAN.....	116
1.2.3. AŞIRILIK.....	125
2. TARİH-OLAY-BAĞLAM İÇİNDE KELİMENİN ANLAMSAL SEYRİ VE ÇIKARIMLAR	143
SONUÇ	149
KAYNAKÇA.....	157
ÖZET	169
ABSTRACT	170

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜİF	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H./h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
M./m.	: Miladî
MÜİFY	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik, tahkik eden
trtp.	: Tertip
ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve diğerleri
YYÜİF	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
yy.	: Baskı yeri yok

ÖNSÖZ

Zaman geçtikçe kültür, yaşama biçimi, ilgiler, nesneler ve pek çok şey değişmekte, dönüşmekte ya da varlığını yitirmektedir. Bu dinamik halden etkilenenlerden biri de kelimelerdir. Konuşmayı ve yazmayı onlarla yaptığımız için, ne dediğimizi iyi anlatmak ya da denileni iyi anlamak adına bu değişime kayıtsız kalamayız. Öte yandan bu değişim -özellikle kültürel, sosyal, siyasi alanda olanlar- bir önceki dönemle araya mesafeler koymakta, aynı pencereden olaylara bakmayı zorlaştırmaktadır. Kur'an da kelimelerle konuşan bir hitaptır ve dahası söylemi yazıya geçirilmiştir. İnmeye başladığı dönemde muhatap onu iyi anlamaktaydı. Çünkü onun kullandığı kelimeler o döneme aitti ve mevcut kültürel ve sosyal durum üzerine söz söylemekteydi. Ancak zamanın ilerlemesiyle kaçınılmaz olan değişim, onun ne demek istediğini anlamayı güçleştirmeye başlamıştır. İşte biz “c-h-l” kökü üzerinden yaptığımız bu çalışmayla kelimenin değişimi ve dönüşümünü tespit edip nüzul dönemindeki sosyo-kültürel durumu anlamaya çalışarak, o dönemin penceresinden Kur'an'a bakmak istedik.

Bu çalışmaya başladığım andan itibaren her adımda bana inanan, beni dinleyip fikirlerime önem vererek destek olan, eleştirileri, katkıları, fikirleriyle beni yönlendiren, geliştiren tez danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. Halis ALBAYRAK'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez İzleme Komitemde bulunan, her görüşme talebimi içtenlikle kabul eden, özellikle islam tarihi alanıyla ilgili yaptığı orijinal katkıları ve kattığı farklılıklar için saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nahide BOZKURT'a, yine tez izleme komitemde olup tezin konusunun oluşumundan itibaren, gerek kaynak önerileri, gerekse yöntemsel tavsiyeleri ile desteğini hep hissettiğim, katkılarıyla tezimi daha iyi ortaya koymamı sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Esra GÖZELER'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca yaptığımız müzakerelerle tezime katkıda bulunan, farklı bakış açısı sunan değerli hocalarım Prof. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU ve Dr. Öğr. Gör. Fatma ÇAPÇIOĞLU'na, hep desteği ile yanımda olan arkadaşım Ar. Gör. Bilge İLHAN TOKER'e, gerek tezin içeriği, gerek hadisler ve gerekse Arapça ile ilgili fikirlerini aldığım kürsü arkadaşlarım Ar. Gör. Şule Yüksel ARICI, Ar. Gör. Elif OKUR, Ar. Gör. Merve CENGİZ, Dr. Öğr. Üyesi. Enas BOUBES, Ar. Gör. R. Emin GÜL'e de ayrıca teşekkür ederim.

Ve son olarak tezime başladığım andan itibaren destek ve motivasyonu ile beni daima dinamik tutan, fikirlerimi dinleyen, bana inanan eşim Bahattin BAŞER'e ve bir şekilde, bir vesileyle bana katkı sağlamış herkese teşekkür ederim.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın konusu, c-h-l kökünün geçtiği surelerin tarihi arka planını, bağlamını, içeriğini ele alarak kelimenin tüm boyutlarıyla semantik incelemesini yapmaktır. Bu doğrultuda kelimenin kavramsal tespitini yaparak bu kavramın Kur'an-ı Kerim'in söylemi üzerindeki değişimlerini, söylemden etkilendiği noktaların neler olduğunu tespit etmek ve onu tarihsel süreç içerisinde okumaktır.

Bu tezin öncelikli amacı Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetlerini anlamaya katkı sağlamaya çalışmaktır. Tezin diğer amaçları aslında bu temel amaca hizmet etmek üzere oluşacaktır. Söz konusu amaçlardan biri Kur'an'ın 23 yıllık zaman dilimindeki üslup özelliklerini, değişimlerini, vurgularını görmektir. Mekkî-Medenî sureler ayrımını dikkate alarak değişen muhatap kitle, mekân ve zamanın söylem üzerindeki etkisine bakmaktır. Bir başka amaç ise c-h-l kökü ile aslında kastedilenin ne olduğunu muhatap kitlenin bilgisi vasıtasıyla da ortaya çıkarmaktır. Kur'an-ı Kerim'den önce, vahyin gelişi esnasında ve Kur'an-ı Kerim'den sonraki dönemlerde bu kavramın anlamlarını okuyarak bu kökün herhangi bir değişime uğrayıp uğramadığını tespit etmek ve bu tespit vasıtasıyla bu konudaki algıları değerlendirmektir. Ayrıca tarihi süreçte Kur'an-ı Kerim söyleminin kavramlar örneğinde bir değişikliğe uğrayıp uğramadığı hususu da bir diğer amaçtır.

Yine bu çalışmalarla aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır;

- Kökün tarihsel süreçte incelenmesi Kur'an-ı Kerim'i anlamaya katkı sağlar mı?
- İlk muhatapların zihin ve fikir dünyasının anlama üzerinde etkileri ve faydaları var mıdır?
- Kökün semantik analizinin yapılmasının anlamaya etkisi nedir?
- Bir kökün ilişkili olduğu (eş anlam, zıt anlam, yakın anlam) diğer kökler, onu anlaşılır kılmaya ne derece katkı sağlar?
- Mevcut sözlük yazarlarının kelimeye verdiği manalarda Kur'an-ı Kerim'i algılarının her hangi bir etkisi var mıdır?

Bu konunun önemi, Kur'an-ı Kerim'i anlama yolunda yöntemsel bir fayda teşkil edecek olmasıdır. Çünkü Kur'an'ın kavramları üzerinde yapılan pek çok çalışmanın aksine, bu çalışmada sadece kökün eş, zıt ve yakın anlamlarını vermekle yetinilmeyip, onun surelerin iniş sırası gözetilerek tarihi bir okuması yapılacak, hitap eden ile muhatap arasındaki ilişkinin, psikolojik algıların ve sosyal olayların söylem üzerinde nasıl bir etkisi olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

2. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Semantik yani anlam bilim 19.yy'ın sonlarına doğru gelişmiş, sözcük, kavram, anlam, kapsam gibi konuların da içine dâhil olduğu¹ dilbilimin anlam araştırmaları için kullanılmasıdır. Anlamlar, semboller, kelimenin geçirdiği değişimler incelenerek kelimenin esas kök manasının tespit edilmesidir.² Yine sözcüklerin türemiş veya başka unsurlarla bir araya gelmiş biçimlerinin anlam açısından incelenmesi anlamında da kullanılmaktadır.³ Kelimler bir dilin temel unsurlarıdır. Bu çalışmalar ile onları detaylı olarak tahlil etmiş, zaman içerisindeki değişimlerini derinlemesine incelemiş, korudukları ya da kaybettikleri manaları tespit etmiş oluruz.⁴ İzutsu da kelimelerin ilişkili olduğu diğer kelimeler ile ilişkileri meydana getiren alana semantik alan adını vermektedir.⁵ Tefsir alanında yapılan semantik çalışmalarda, kelimenin analizi yapıp surelerde bu kelimenin hangi manalarda kullanıldığı tespit edilerek ayetler anlaşılma çalışılmaktadır. Bu çalışmada da yine aynı şekilde kavramının çeşitli yönlerden incelemelerine yer verilecek sonra ayetler; tarihi olaylar, muhatabın psikolojisi ve sosyal durumlar göz önünde bulundurularak anlaşılma çalışılacaktır.

¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.30.

² Ali Galip Gezgün, *Tefsirde Semantik Metod*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015, s.391-396.

³ Doğan Aksan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara 2009, s.27.

⁴ Fethi Ahmet Polat, *Tefsir El Kitabı*, ed. M. Akif Koç, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s.234.

⁵ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan –Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*, trc. M. Kürşad

Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul 2014, s.55.

Birinci bölümün adı “C-h-l Kökünün Anlam Alanı”dır. Burada c-h-l kökünü tüm yönleri ile ele almaya çalıştık. İlk başlığımız olan “Klasik Arapça Sözlüklerden Hareketle C-h-l Kökünün İncelenmesi” kısmında özellikle klasik pek çok sözlükten hareketle kelimenin anlamına ulaşmaya çalışırken garîbu’l-Kur’an, modern sözlükler, hadis kitapları gibi pek çok kaynaktan da ihtiyaç halinde yararlanarak kelimenin anlamına ilişkin bir resim ortaya koymaya çalıştık. Bu aşamada öncelikli olarak aşağıdaki sözlükleri kullandık;

- Halil b. Ahmed(175), *Kitâbu ’l-Ayn*
- El-Ferrâ(207), *Meâni ’l-Kur’an*
- İbn Kuteybe(276), *Tefsiru Garibi ’l-Kur’an*
- El-Ezdî(321), *Cemheratu ’l-Luğa*
- El-Ezherî(370), *Tehzîbu ’l-Luga*
- İbn Zekeriyya(395), *Mu’cemu Mekâyisi ’l-Luğa*
- El-Herevî(401), *El-Garîbeyni fî ’l-Kur’âni ve ’l-Hadis*
- El-İsfehâni(502), *el-Mufredât fî Garibi ’l-Kur’an*
- Ez-Zemahşeri(538), *Esêsu ’l-Belâğa*
- Er-Râzî(666), *Muhtâru ’s-Sıhah*
- İbn Manzur(711), *Lisênu ’l-Arab*
- El-Feyyûmî(770), *Misbêhu ’l-Munîr fî Garibi ’ş-Şerhi ’l-Kebir*
- Fîrûzêbâdî(816), *Kâmûsu ’l-Muhît*

“C-h-l Kökünün Eş/Yakın ve Zıt Anlamları” ismini taşıyan ikinci başlıkta sözlüklerden, ayetlerden, hadis kaynaklarından ulaştığımız verileri kullanarak kelimenin eş/yakın ve zıt anlamlarını belirledik. Her bir kelimenin sözlükler ve ayetler yardımıyla anlamını verdikten sonra onunla ilişkili olan diğer kelimeleri de kısaca açıkladık. En son c-h-l kökünün eş ve zıt anlamlarını, onların ilişkili olduğu kelimeleri ayrı ayrı tablolastırdık.

Bu bizim kelimeyi tüm yönleriyle derli toplu görmemizi sağlamıştır. Daha sonra “C-h-l Köküne Genel Bakış ve Çıkarımlar” isimli başlıkta mevcut tüm anlamların farklı formlarını bir araya getirerek kelimenin bu manalarda bulunduğu esas mananın ne olacağına ilişkin yorumlamalar yaptık ve ulaştığımız sonuçları değerlendirdik.

İkinci bölüm “Kur’an’ı Kerim’de C-h-l Kökünün Geçtiği Ayetler” adını taşımaktadır. Burada ilk olarak Hz. Muhammed’in daveti başlamadan önce Arpların sosyo-kültürel yapılarına ilişkin hatırlatıcı bilgiler verdik. Daha sonra bu bölümü “Kur’an-ı Kerim’de C-h-l Kökünün Art Zamanlı İncelenmesi” ve “Tarih-Olay-Bağlam İçinde Kelimenin Anlamsal Seyri” isimlerinde iki ana başlıkta ele aldık. İlk başlıkta her ne kadar kelimeleri tematik olarak incelemiş olsak da, Mekkî ve Medenî sureleri ayrı ayrı ele alarak, surenin yaklaşık olarak hangi yıllarda indiğini, hangi tarihi bağlamı içerdiğini aktararak aslında bir anlamda kronolojiyi de dikkate almış olduk. Mekkî surelerde zaafların alışkanlığa dönüştüğünü ve bunun arzulara ve güce meyletmek suretiyle iki yönlü olduğunu tespit ettik. Bu meyiller de insanı bağımlılık-inatçılık, ahlaksızlık-aşırılık, bilmezden gelme-tutarsızlık içeren hatalar yapmaya götürmüştür. Medenî surelerde ise zaafların keyfî davranmaya ve aşırılığa dönüştüğünü, bunun da sorumluluktan kaçma, zan ve aşırılık şeklinde hataya sebebiyet verdiğini gördük. Tüm bu incelemeleri yaparken c-h-l kökünün geçtiği ayetleri surelerin iniş sırasını dikkate alarak inceledik. Her bir ayetin mealini verdikten sonra, ayetin geldiği zamanda yaşanan olaylar hakkında kısa bilgilendirmeler yaptık. Hemen ardından varsa ayetin sebeb-i nüzûlunu zikredip Taberi’ye kadar ulaşabildiğimiz, Zeyd b. Ali(120), Mukâtil b. Süleyman(150), Malik b. Enes(179), Yahya B. Sellâm et-Teymî(200), Şafîî(204), Ferrâ(207), Ahfeş(215), Sanânî(219), Ebû Ubeyde(210), Huvvârî(280), Tüsterî(283), Taberi(310) ve ondan sonra ise İbn Ebî Hâtim(327), El-Matûrîdî(333), Es-Sa’lebî(427), Ez-Zemahşeri(538), Er-Râzî(606), İbn Kesîr(774)’in tefsirlerine başvurduk. Daha yakın zamanda ise Abduh, İbn Âşûr, Seyyid Kutub, Elmalılı, Muhammed Esed gibi

müfessirlerden de yararlanmaya çalıştık. Tüm bu bilgiler neticesinde birinci bölümde ele aldığımız kelimenin anlamsal çeşitliliklerinden yararlanarak ayetlerde c-h-l kökünün hangi manalarda kullanıldığını tespit etmeye çalıştık. Gerek duydukça müfessir değerlendirmesi ya da arka plan hakkında dikkatimize çarpan hususlar varsa onunla ilgili yorumlamalar yaptık. İkinci başlıkta ise ilk kısımda elde ettiğimiz verileri yer yer Mekkî-Medenî sure karşılaştırması da yaparak tarihi, olayı ve bağlamı dikkate alarak değerlendirmeye çalıştık.

Sonuç kısmında ise tüm tez boyunca ulaştığımız neticeleri, her birini birbirinden bağımsız görebilmek için maddeler halinde yazmayı tercih ettik. En son tüm çalışmamızın özetini ve kaynakçamızı vererek tezi sonlandırdık.

Bilindiği gibi piyasada çok fazla sayıda Kur'an meali bulunmaktadır. Biz tezimizde ayetlerin detaylıca incelenmesi sonucunda c-h-l kökü için düşündüğümüz tercümeyle en yakın Mustafa Öztürk'ün tercümesi olduğu için, ayetlerin mealini verirken onun mealini kullanmayı tercih ettik. Tercümenin, verdiğimiz başlığa uymadığı ya da ulaştığımız anlamı karşılamadığı durumları metin içinde belirttik.

Tezimizde dikkat etmeye çalıştığımız bir başka husus “Müslüman, Mü'min, İslam” gibi kelimeler yerine genellikle “mesaja inanan, mesajı inkâr eden, Hz. Muhammed'in mesajı/daveti” şeklinde kullanımları tercih etmemizdir. Çünkü bu kelimeler bu anlamı daha sonra kazanmış ve yine Kur'an'ın gelişinden çok sonra bu şekilde kavramlaşmıştır. Bu gün bu kelimeleri kullanırken Kur'an'ın geldiği zamanlardaki anlamlarının daha fazlasını ve derinini içeren manalar yüklemekteyiz. Bu sebeple söz konusu kelimeleri kullanmak çağımızın algısıyla nüzul dönemine bakmaktan ötürü bizi yanıltıcı götürebileceğinden, pek çok yerde saydığımız ifadeleri kullanmayı tercih ettik.

Bilindiği üzere Kur'an bir hitaptır ve onun, geldiği ortamda dinamik olan, olayların merkezinde bulunan, muhatabı dikkate alan bir söylemi vardır. Bu sebeple biz Kur'an'ı

Kerim'in bir söylem olduğunu unutmayarak tezimizi tamamlamaya gayret ettik. Kavramı; indiği dönemi ve vahyin geldiği canlı ortamı düşünerek olaylar, sebepler bağlamında ele alarak onun, indiği dönemdeki anlamına ulaşmaya çalıştık.

Hem bir kavram üzerinden Kur'an'ı anlamaya çalışmak hem de bir kelimenin Kur'an söylemiyle varsa değişimini, dönüşümünü görmek için seçtiğimiz "c-h-l" kökü ile yapılan ilk tez veya çalışma bizimki değildir. Ancak çalışmamızın, konuyu yöntemsel olarak ele alış biçimimiz, ulaştığımız bazı sonuçlar ve Kur'an'ın hitap oluşundan hareket etmek suretiyle benimsediğimiz yöntemle farklı bir çalışma olduğu kanaatindeyiz. Aşağıdaki tablo bu kelime ile alakalı yapılmış yüksek lisans-doktora tezlerini ve bazı makaleleri göstermektedir.

HAZIRLAYANIN ADI-SOYADI	ÇALIŞMANIN ADI	ÇALIŞMANIN TÜRÜ
MUSTAFA AKMAN	Kur'an'da cehalet	YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÖMER ÖZGÜLTEKİN	Kur'an'da ilim ve cehalet kavramı	YÜKSEK LİSANS TEZİ
HALİME ÖZDEMİR	Kur'an-ı Kerim'e göre Câhiliye çağı insanı	YÜKSEK LİSANS TEZİ
HAYRİ DOĞRUEL	Tefsir tarihi sürecinde cehalet kavramı	DOKTORA TEZİ
MUSA BİLGİZ	Kur'an-ı Kerim'e göre ilim ve cehalet	DOKTORA TEZİ
MURAT SARICIK	Selm ve Cehl Kelimeleri Üzerine,	MAKALE

	(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, sayı: 3)	
M. FAİK YILMAZ	Kur'ân'da Cehâlet Kavramı, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1995-1998, cilt: II, sayı: 2)	MAKALE
NAFİZ DANIŞMAN	Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1956, cilt: V, sayı: 1-4)	MAKALE
SÜLEYMAN TÜLÜCÜ	Câhiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i, (Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 1980, sayı: 4)	MAKALE
YAKUP BIYIKOĞLU	Kur'ân'da Câhiliye kavramı (Yakup Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2012:233-247)	MAKALE

Tezimizde bu tablodaki çalışmalardan yararlandıkça ya da eleştirdiğimiz hususlar oldukça belirtmeye çalıştık. Ancak burada birkaç husustan bahsetmek istiyoruz;

Öncelikle bu tezlerde genellikle cehl kelimesinin bulunduğu 24 ayet sadece konularına göre tasnif edilip sonrasında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yine arka plan ve

müfessir incelemesi c-h-l kökünün geçtiği her sure ve ayet için yapılmamıştır.⁶ Yine Hayri Doğruel tarafından hazırlanan tezde “cehalet” kavramı tefsir tarihi sürecinde ele alınmış, cehl geçen her ayet, seçilen her müfessirde incelenmemiştir. Musa Bilgiz tarafından hazırlanan tezin ise esas hareket noktası ilimdir. Cehl burada onun zıttı olarak incelenmiştir.⁷ Biz ise kelimenin anlam alanına dair çalışma yaptıktan sonra bu verilerle kelimenin ilgili olduğu sözcükleri ortaya çıkardık. Meydana gelen bu anlamlarla birlikte her ayeti tarihteki yerini gözeterek, müfessir izahlarını ve bağlamı dikkate alarak inceledik. Tezimiz kullandığımız bu yöntem ile diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

⁶ Bkz. Hayri Doğruel, *Tefsir Tarihi Sürecinde Cehalet Kavramı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002; Mustafa Akman, *Kur'an'da Cehalet-Câhil-Câhiliye*, Buruc Yayınları, İstanbul 2005. Bu kitap tezden oluşturulmuştur.

⁷ Bkz. Musa Bilgiz, *Kur'an'da Bilgi- Kavramsal Çerçeve-Bilgi Türleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013. Bu kitap tezden oluşturulmuştur.

3. C-H-L KÖKÜNÜN KUR'AN ÖNCESİ KULLANIMI

Araplar'da daha çok sözlü kültür hâkimdir ve özellikle şiirler ön plandadır. Bu da onlara nispet edilen eserlerin gerçekten o zamana ait olup olmadığına ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir.⁸ Bu tartışmaları ele almak tezimizin sınırları dışında olup ayrı bir tez konusu olarak çalışılabilir. Biz burada daha çok Hz. Muhammed'in mesajı gelmeden önce yani 610'dan önce yaşamış bazı şairlerin divanlarından hareketle ulaştığımız c-h-l kökü ve kullanıldığı anlamı kısaca ele alacağız. Bu kısım bize birinci bölümdeki c-h-l kökünün sözlüklerdeki manalarını incelerken bir zemin oluşturmaya yardımcı olacak, varsa Kur'an ile beraber kazandığı manayı anlamamızı sağlayacaktır. Zira Allah, Arapların kullanmadığı, bilmediği kelimeleri kullanmayıp onların bildiği kelimelere o minvalde yeni manalar yükleyebilmektedir.⁹

İlk olarak “cehilet el-kıdr (جهلت القدر)” örneğindeki “cehl” kelimesi düdüklü tencerenin fokurdaması, kaynaması, şiddetlenmesi manasını gelmektedir. Nitekim İbn Ahmer'in(75) şu şiiri buna örnek gösterilebilir;

ودهم تصاديا الولاإد جلة

إذا جهلت أجوافها لم تحلم¹⁰

⁸ Tâhâ Hüseyin, *Câhiliyye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s.15.

⁹ İsmail Aydın, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu-Tarihsel Gelişim ve Sorunlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s.18.

¹⁰ El-Ezherî, *Tezhîbu'l-Luga*, c.6, s.56; Ez-Zemahşeri, *Esêsu'l-Belâğa*, c.1, s.14.

“Hizmetçilerimizin sürekli kontrol ettiği çokça büyük pişirme kabının karınları (içinde pişenler) câhil oldu mu (yani fokurdadı, kaydadı mı) bir daha asla halim olmazlar (yatışmazlar).”¹¹

Yine Tarafa b. Abd el-Bekrî(560)’nin divanında,

”يزعون الجهل في مجلسهم ** وهم أنصارُ ذي الحلمِ الصمد“¹²

“İnsanların bazılarının meclisinde zorba var sanırsın. Aslında onlar hilm ashabıdır.”

Amr b. Kulsûm(584/600)’un şiirinde;

”ألا لا يجهلن أحد علينا“

فجهل فوق جهل الجاهلينا

“Hele bir kimse bize karşı zorbalık etsin, o zaman her zorbadan daha zorba oluruz.”¹³

En-Nâbiğa ez-Zubyânî(604)’nin divanında;

فإن يكَ عامرٌ قد قالَ جهلاً ، ** فإنَّ مَظَنَّةَ الجَهْلِ الشَّبابُ فكنْ كأبيكَ ، أو كأبي براءٍ ، ** توافقكَ الحكومةُ “
”والصوابُ ولا تذهبْ . بـحـلـمـك ، طـامـيـاتٌ ** منَ الخـيـلاءِ ، ليسَ لهنَّ بابُ“¹⁴

¹¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan –Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*, çev. M. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul 2014, s.303.

¹² Tarafa b. Abd el-Bekrî, *Dîvânu Tarafa b. el-Abd*, nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî, Beyrut 2003, s.19.

¹³ Komisyon, *Yedi Aski-Arap Edebiyatının Harikaları-*, çev. Nurettin Ceviz vdğr., Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s.62,77; Ebu Bekr Muhammed b. Ömer b. Abd el-Aziz b. İbrahim el-Endülisî, *Kitâbu'l-Efâl*, Dêru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut-Lubnan 2003, s.69; Enîs v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasît*, Dêru'l-Mearuf, Mısır 1972-1973c.1, s.144.

¹⁴ Muhammed Zeki Aşmâvî, *En-Nâbiğa ez-Zubyânî mea Dirâseti'l-Arabiyyeti Fi'l-Câhiliyye*, Dâr'uş-Şurûk, Lübnan-Beyrut 1994, s.151.

“Âmir cehl içeren(hiddetle) bir şey söylerse, o genç olduğu için böyle söylemiştir. Baban gibi ol ya da Berâ'nın babası gibi. Hikmet ve doğruluk sana yardım edecek. Kibir dalgalarının hilmi yok etmesine izin verme. Gurur insana bir kez girdi mi çıkışı zor olur.”

Zuheyr b. Ebî Sulmâ(610)'nın divanında;

”وإن جنتهم ألفيت حول بيوتهم ، ** مجالس قد يُشقى بأحلامها الجهل“¹⁵

“(İyi, hayırlı işler yapan meclisler)bu meclisleri ziyaret ettiğinizde, kötülük orada olmaz. Hilmiyle zulmü, kötülüğü bile iyileştirir.”

beyitleri yer almaktadır. Bu beyitlerde görüldüğü üzere hilm kelimesi ya diğer beyitte geçmiş ya da cehl kelimesi doğrudan hilmin tersine olan durumu açıklamak için kullanılmıştır. İlkinde düdüklü tencerenin fokurdaması, yani bir taşkınlık hali için kullanıldığı görmekteyiz. Yani bu kelime zorbalık, kötülük anlamında, sakinlik ve huzurun zıttı olarak kullanılmıştır. Yine kibir, yanlış davranışta bu kelimenin bir yansımasıdır.

Bir diğer kısım ise cehl kelimesinin ahmakça hareket anlamına gelen sefeh kelimesiyle izah edilmesidir. Bu bağlamda her türlü kötü davranış ahmaklık, aptallık içermektedir.

Haris b. Hillize(580)'nin divanında;

يا آل زَيْدَ مَنَاءَ هَلْ مِنْ رَاجِرٍ * لَكُمْ فَيَنْهَى الجهل عَنْ هَمَامٍ مَا لَنْ يُسَافِهُنَا أَنْاسٌ سَوْقَةٌ * * إِلَّا سَنَشْعَبُ هَامُهُمْ فِي
”الهَام“¹⁶

“Ey Zeyd Menât ailesi! Hemmâm 'ın yaptığı kötülük (câhillik) için sizi uyaran yok mu? Eğer insanlar bizimle ahmakça(sefehçe) konuşursa, onların kafalarını keseriz.”

¹⁵ Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Divânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, nşr. Ali Hasan Fâ'ûr, Beyrut 1988, s.24.

¹⁶ El-Hâris b. Hillize, *Divânu 'l-Hâris b. Hillize*, nşr. Hâşim et-Ta'ân, Bağdat 1969, s.26.

Amr b. Kamî'a(538)'nın beyitinde;

”نَقْلٌ لِلشَّحْمِ فِي مَشَاتِنَا ** نُحَرُّ لِلنَّيْبِ ، طُرَادُ الْقَرَمِ نَزْعُ الْجَاهِلِ فِي مَجْلِسِنَا ، ** فَتَرَى الْمَجْلِسَ فِينَا كَالْحَرَمِ“

“Düşmanlarımızı kovar, sevdiklerimize ikram ederiz. Ahmakları(câhilleri) meclisimizden atarız. Bu yüzden meclisimiz hayırlı bir yer olur.”

”17وَكَانَ الْجَهْلُ لَوْ أَبْكَاكَ رَسْمٌ ** وَلَسْتُ أَحِبُّ أَنْ أَدْعَى سَفِيًّا“

“Eğer bir harabe görüp ağlıyorsan bu aptallıktır (cehalettir). Bu sebeple ben ahmak(sefeh) olarak anılmak istemem.”

İfadeleri geçmektedir. Dolayısıyla ahmakça, aptalca davrananların olmadığı yer hayırlı olarak tanımlanmışken yine aciz davranmak, boş ve kötü konuşmak da aptallık ve câhillik sayılmıştır.

Ebû Talib(619)'in divanında ise üzerinde hayat göstergesi olmayan, işe yaramaz, uçsuz bucaksız, belirgin bir sınırı işareti olmayan mekân için c-h-l kökünün farklı formunun kullanıldığını görmekteyiz;

”18الْخَوْفُ وَفِي مَعَزَلٍ كَالرَّجْلَةِ السَّوْدَاءِ تَغْلُو بِهَا ** سَرَ عَائِهَا فِي سَبْسَبِ مَجْهَلٍ“

“Develer sahrada, uçsuz bucaksız çölde toprak altında kaynıyormuş gibi koşuyor.”

Yine yedi askı şairlerinden Tarafa b. el-Abd'ın(ö.M.564) muallakasının bir kısmında geçen;

”سَتَبْدِي لَكَ الْإِيَّامَ مَا كُنْتُ جَاهِلًا“

”وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَرُدْ“

¹⁷ Amr b. Kamî'a, *Dîvânu Amr b. Kamî'a*, thk. Hasan Kâmil es-Sîrafî, Ma'hedü'l- Mahtûtât Arabiyye, Kahire 1965, s.131.

¹⁸ Ebû Tâlib, *Dîvânu Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib*, nşr. Muhammed et-Tuncî, Beyrut 1994, s.68.

“Günler sana bilmediğin şeyleri gösterecek ve (haber toplaması için) yol azığı vermediğin kimse sana haberler getirecektir”¹⁹

beyitte ise kelimenin habersiz olmak, olup bitenin idrakinde olmamak manasında kullanıldığını görmekteyiz.

Tüm bunlardan hareketle zorba, zalim, ahlaksız tavır sergileyen ve dolayısıyla tavırlarında aşırıya kaçanlar, olan bitenden habersiz, ahmak, farkındalığı olmayan kimseler ve üzerinde yaşam belirtisi olmayan yer için İslam öncesi şiirlerde c-h-l kökünün farklı formlarının kullanıldığı görmekteyiz.

¹⁹ Komisyon, *Yedi Aski-Arap Edebiyatının Harikaları*-, s.62,77.

BİRİNCİ BÖLÜM

C-H-L KÖKÜNÜN ANLAM ALANI

1. KLASİK ARAPÇA SÖZLÜKLERDEN HAREKETLE C-H-L KÖKÜNÜN ANLAM İNCELEMESİ

Sözlüklere göre “el-ehl- الجهل” ve “el-cehâlet- الجهالة” kelimeleri isim formunda olup “bilmenin”, “ilmin”²⁰ zıttıdır ve bir işi ilimsiz yapmak²¹ manasını taşımaktadır. “Falan kişi bir şey hakkında câhil oldu” denir.²² Ayrıca kendisine yüklenen bu sıfattan habersiz, ahmak kimsedir.²³ Fıkıh ilminde de benzer şekilde cehl, kişinin inanç, söz veya davranışları konusundaki, “cehâlet” ise kendi ilgi alanı dışında kalan konulardaki bilgisizliğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin yeni Müslüman olmuş bir

²⁰ Halil b. Ahmed Ferahidi, *Kitâbu'l-Ayn-Mu'cemun Luğaviyyun Turâsiyyun*, trtp. Dâvud Sellûm, Mektebetu Lubnan Nêşirûn, Beyrut 2004, s.133; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tezhîbu'l-Luga*, Dêru'l-Mısriyye, yy. 1964, c.6, s. 56; Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Dêru'l-Hayêi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1622, c.1, s.489; Şertûnî el-Benêni, *Akrabu'l-Mevêrid fî Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, Mektebetu Lubnan, Beyrut 1992, c.1, s.146; Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati'l-Arabiyye*, Mektebetu'l-Lubnan, Beyrut 1987, s.133.

²¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn-Mu'cemun Luğaviyyun Turâsiyyun*, s. 133.

²² Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukarrem İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Deru Beyrut, Beyrut 1956, c.11, s.129.

²³ İbn Muhammed b. Ali el-Mekrî el-Feyyumî, *Misbêhu'l-Munîr fî Garibi's-Şerhi'l-Kebir*, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Mısır 1315(h), c.1, s.53.

kişinin namaz esnasında konuşulmayacağını bilmemesi durumuna “cehl”, kiracının kiralayacağı evin özelliklerini bilmemesine “cehâlet” denilmiştir. Yani cehl burada hata anlamına gelen, bir şey hakkında yanlış bilgiye sahip olunması değil, bir durum hakkındaki bilgisizlik halidir. Öğrenme sürecinde olan bir kişinin bir şeyi bilmemesine “el-cehlu’l-basît”²⁴, hata durumuna yani gerçek ile uyuşmayan şeye ise “el-cehlu’l-mürekkeb” denilmiştir.²⁵ “El-cehl’l-basît” durumunda olan kişinin kendisinde bilgi olmadığını kabul ettiği söylenmiştir. O nedenle burada ilmin zıttı bir durum söz konusu değildir.²⁶ Bu sebeple bu durum ayıplanmayan cehalet, bilgisizlik durumudur.²⁷ Zebîdî(1205) eserinde İbnu’l-Kemâl’den yaptığı alıntı ile “el-cehlu’l-basît” nitelemesinin uygun düşeceği kişilerin, seçkin insanların sahip olduğu şeylerden yoksun olduklarını söylemiştir. Onların durumu bir nevi hayvanların durumu gibidir hatta onlarıkinden bile kötü bir haldir. Ancak durum her ne kadar kötü de olsa, âlimlerle oturup kalkarak bu durum düzeltilebilir. Çünkü eksiklikler âlimler ile diyaloglarda ortaya çıkar ve tamamlanması kolay olur.²⁸ “El-cehlu’l-mürekkeb” ise kişinin, doğruyu bilmediği halde, bildiğine dair, gerçeğe aykırı olana karşı kesin inanç taşımaktır.²⁹ Bu durumun tedavisi öncelikle nefsin isteklerini kırmakla mümkün olacak, bu hal kademe kademe düzelecektir.³⁰ İslam’da kişinin sorumlu tutulması için yükümlülüğün kendisine

²⁴ Enîs v.dğr., *Mu’cemu’l-Vasît*, s. 144.

²⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Cehâlet”, *DİA*, TDV Vakıf Yayınları, İstanbul 1993, c.7, s.219-220.

²⁶ El-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati’l-Arabiyye*, s.133.

²⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2010, s.146.

²⁸ Muhibbuddin Ebu’l-Feyz Muhammed ez-Zebîdî, *Têcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, thk. Alî Şîrî, Dêru’l-Fikr, Beyrut 1994, c.14, s.130.

²⁹ El-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati’l-Arabiyye*, s.133.

³⁰ Ez-Zebîdî, *Têcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, c.14, s.130.

bildirilmiş olması gerekmektedir. Bu durumda cehlin mazeret sayılması için kişinin davranışa bağlı hukuki sonucu bilmemesi değil, davranışın yasak olduğunu bilmemesi özür kabul edilebilir.³¹ Bu bağlamda onun temel manası aptalca davranmaktır.³² Bu doğrultuda c-h-l kökünün ism-i faili olan “câhil- الجاهل” ise, âlimin, arifin zıttı³³ anlamına gelmektedir. Burada verilen manalardan bu gün cehl kelimesinin her hangi bir konudaki bilgi eksikliğine tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

Cehl kelimesinin başka bir anlamı sefehliktir. Zebîdî, Râğîb’den yaptığı alıntı ile bu kelimenin üç kısım olduğunu söylemektedir. İlk ve asıl olan nefsin ilimsiz olmasıdır. Diğeri ise, bir şeyin olduğu halinin aksine inanmak, olduğundan farklı biçimde düşünmek, sonuncusu ise gerçeğin tersine olan şeydir. Yani doğru ya da yanlış herhangi bir şeyi, iyi ya da kötü niyetle yapmaktır. Bilerek namazı terk etmek buna örnek verilebilir.³⁴ Bustânî bu kelimenin mecaz olarak ahmaklık ve isyan anlamında olduğunu, günah işleyen kimsenin aptal olduğunu³⁵ ve Allah’a isyan eden kimsenin bu aptallığından vazgeçmediği sürece “câhil” olduğunu söylemiştir.³⁶ Buradaki ifadelerden

³¹ Dönmez, “Cehâlet”, s.220.

³² El-Feyyûmî, *Misbêhu’l-Munîr fî Garibi’ş-Şerhi’l-Kebir*, s.53; el-Benêni, *Akrabu’l-Mevêrid fî Fushi’l-Arabiyye ve’s-Sevârid*, s.146.

³³ El-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati’l-Arabiyye*, s.133.

³⁴ Ez-Zebîdî, *Têcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, c.14, s.130.

³⁵ El-Benêni, *Akrabu’l-Mevêrid fî Fushi’l-Arabiyye ve’s-Sevârid*, c.1, s.146.

³⁶ El-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati’l-Arabiyye*, s.133. Benzer şekilde tasavvufta cehâlet, yıllarca resmi ve zahiri ilimleri tahsil etmiş olsa bile gerçekleri kavrama yeteneğinden uzak bulunan denilmiştir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s.85. Yine Kelam ilminde cehl, bir şeyin olduğu halinin aksine inanmaktır denmiştir. Enîs v.dğr., *Mu’cemu’l-Vasît*, s.144.

bir konu hakkında ilmin azlığı ya da eksikliğinden ziyade, doğru olan bilindiği halde yanlışta ısrar etmek, ahmakça davranmak manalarının ortaya çıktığını görmekteyiz.

Yine isim formunda olan “el-cehûl-الجهول” ise çok tecrübesiz manasında kullanılmaktadır.³⁷ Burada kelimenin tecrübenin zıttı olarak ön plana çıktığını görmekteyiz. Öte yandan fiil hali olan “cehile-جهل” ise, bir gerçeği bilmemek anlamına gelir.³⁸ Burada da tecrübe eksikliği nedeniyle bir bilgisizlik durumu bulunmaktadır.³⁹ cehl kelimesi söz konusu olan durum hakkında tecrübesiz olmak, işin esasını bilmemek anlamlarına gelmektedir.

³⁷ El-Benênî, *Akrabu'l-Mevêrid fî Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, c.1; s.147; el-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati'l-Arabiyye*, s.133.

³⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn-Mu'cemun Luğaviyyun Turâsiyyun*, s. 133; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Ez-Zemahşeri, *Esêsu'l-Belâğa*, Dêru'l-Kitêbu'l-Mısriyye, Kahire 1922, c.1, s.145; Ez-Zebîdî, *Têcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, c.14, s.129; El-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati'l-Arabiyye*, s.133; İbrahim el-Endülîsî, *Kitâbu'l-Efâl*, s.69. Nitekim Muhaddisler ve usûlcüler “Cehâletü'r-râvî” şeklindeki kelimeyi râvinin halinin bilinmeyişi ifade etmek için kullanmaktadırlar. Bu terim, ondan hadis rivayet edenlerin yaygın olmayan ismini kullanmasından ya da bir râvinin az hadis rivayet etmesi veya ondan bir kişinin rivayette bulunması nedeniyle kim olduğunun bilinmemesi manasına gelir ve bu durum onun adalet vasfını zayıflatır. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis zayıf sayılır. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, MÜİFY, İstanbul 2013, s.172; Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.86.

³⁹ Şu iki hadiste benzer kullanımı görmekteyiz: “Hacc ve umreyi birlikte yapanlar hakkında Dahhak b. Kays: “Onu ancak Allah’ın emrini bilmeyen (من جهل) yapar.” demiştir. Sa’d b. Ebî Vakkâs: “Ne kötü şey söyledin!” deyince Dahhak b. Kays: “Ömer b. Hattab bunu yasakladı” demiş ve bunun karşılığında Sa’d b. Ebî Vakkâs: “Hz. Muhammed bunu yaptı ve onunla biz de yaptık” diye cevap vermiştir” Diğerinde, “Safvan b. el-Muattal Hz. Muhammed’e sormuştur: “Ya Rasulallah, sana bazı şeyler hakkında soruyorum, sen âlimsin ben câhilim (جاهل)...”” bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvenî İbn Mâce, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût v.dğr., Dêru'l-risaleti'l-alemiyye, birinci baskı, yy 2009, c.2, s.303.

“Cehl-الجهل” kelimesinin “hilm-الحلم” kelimesinin zıt anlamı olduğunu⁴⁰; ciddiyetsizlik, düşüncesizlik anlamının yanı sıra sükûnet, mutmain olma, iç huzuru ve güven gibi anlamların tersine bir mana taşıdığı da söylenmektedir.⁴¹ Bu mana itibarıyla, aşırıya gitmek, sinirlenmek, köpürmek gibi manaları ihtiva eden, yumuşaklığın zıttı için de aynı kelime kullanılmaktadır. ⁴² Zemahşeri “cehilet el-kıdr (جهلت القدر)” kelimesinin düdüklü tencerenin fokurdaması, şiddetlenmesi anlamında kullanıldığını İslam öncesi şiirden örnek vererek açıklamıştır.⁴³ Yine kabalaşmak, ahmak, aptal gibi davranmak, kötü huylu olmak anlamlarını da bu kelime vermektedir.⁴⁴

و رأيت منهما مجامله

ثم أنقلبته مجاهله

“Her ikisinde de önce nezaketi gördüm. Sonra da barbarlık, kabalık, görgüsüzlükle karşılaştım”

şiirinde de aynı kelime “sefeh-السفه” ile eş anlamlı olarak düşünülmüştür.⁴⁵ Muderris b. Rib’î El-Fekasî’nin bir şiirinde,

إننا لنصفح عن مجاهل قومنا

⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Durayd el-Ezdî, *Cemheratu’l-Luğa*, Dêru’l-Kitêbu’l-İlmiyye, Beyrut, Lubnan 2005, s.565.

⁴¹ İbn Zekeriyya, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, c.1, s.489.

⁴² Enîs v.dğr., *Mu’cemu’l-Vasît*, c.1, s.143.

⁴³ El-Ezherî, *Tezhîbu’l-Luğa*, c.6, s.56; Ez-Zemahşeri, *Esêsu’l-Belâğa*, c.1, s.14.

⁴⁴ El-Endülisî, *Kitâbu’l-Efâl*, s.69; Enîs v.dğr., *Mu’cemu’l-Vasît*, c.1, s.144.

⁴⁵ Ez-Zemahşeri, *Esêsu’l-Belâğa*, c.1, s.144.

“Biz kavmimizin ahmaklıklarını (mecêhil) affederiz ama düşmanlarımızinkileri asla!”

denilmektedir.⁴⁶ Yani davranışı yanlış olsa bile kendi kavimlerinden olan herkes korunacaktır. Yanlış fiilin nesep bağı nedeniyle savunulması bu fiilden etkilenenler için adeta bir zulüm, bir zorbalık doğurur. İslam’dan önce Arapların Allah’ı, peygamberi, dini bilmemesi ve soy-sop ile övünüp, kibir ve despotluk yapmaları da cehl örneği sayılmıştır.⁴⁷ Öte yandan kelimenin bilmezden gelme, tanımama anlamını düşündüğümüzde bir kişi “birinin yasal olan hakkını tanımaması” ile de aslında o kişiye zulmetmiş olacaktır.

Bazı sözlükler bu manalara ek olarak aynı kelimeye avını, kurbanını parçalayan “aslan” manasını da vermişlerdir.⁴⁸ C-h-l kökünün zıttı olarak sekinet, yumuşaklık kelimeleri düşünüldüğünde aslanın da gücü temsil ettiği ve bunun yanında hırçın ve ürkütücü olması sebebiyle ona câhil denmesinin nedeni bu olabilir.

Tefâul babından olan “tecâhele-تجاهل” fiili ise, kendi isteği ile câhil olmak, yani bilmezden, görmezden gelmek, olmadığı halde câhil, aptal gibi davranmak manalarına gelmektedir.⁴⁹ Belagat ilminde manayı güzelleştirmek, nükte yapmak için bilinen bir

⁴⁶ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, c.11, s.129; Harun Öğmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar- Câhiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur’an’ın Getirdiği Değişim*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s.55-56.

⁴⁷ İbn Muhammed, *Nihayetu fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, c.1, s.223.

⁴⁸ Fîrûzêbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, c.3, s.253; ez-Zebîdî, *Têcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, c.14, s.130; Enîs v.dğr., *Mu’cemu’l-Vasît*, c.1, s.144.

⁴⁹ Ez-Zemahşeri, *Esêsu’l-Belâğ*, c.1, s.145; el-Benênî, *Akrabu’l-Mevêrid fî Fushi’l-Arabiyye ve’s-Sevârid*, c.1, s.146; el-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati’l-Arabiyye*, s.133.

şeyin bilinmeyen yöne çekilmesi yani bilmezden gelme için kullanılan tecêhulu'l-ârif sanatı da bu kökteki anlamı taşımaktadır.⁵⁰ Fiil “tef’îl babına(تَفْعِلُ)” girdiği zaman ise birine câhillik nisbet etmek, onu cehaletle suçlamak manasını almaktadır.⁵¹ İf’al babında gelen “أَجْهَلَ-echele”, birini câhil bulmak anlamındadır.⁵² Garîbu'l hadis kitaplarında ve bazı sözlüklerde İbn Abbas’tan gelen “Kim bir mü’mini câhil sayarsa (onun câhil olduğuna hükmederse) yani karakterinde, yaratılışında olmayan bir şeyi ona hamlederse, o kişiye bu tavrı günah olarak yeter” hadisi fiilin bu formuna örnek vermek için kullanılmıştır.⁵³ Yine benzer şekilde İstif’al babına giren “إِسْتَجْهَلَ-istechele” fiili ise, birinin câhil olduğunu düşünmek ya da câhil olduğuna hükmetmek anlamını taşımaktadır.⁵⁴ Aynı fiil mecaz olarak kullanıldığında buradaki manasından epey farklı olarak “hareket ettirmek/sallamak, hafife/alaya almak⁵⁵, kur yapmak” anlamlarına

⁵⁰ El-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati'l-Arabiyye*, s. 133.

⁵¹ Ez-Zemahşeri, *Esêsu'l-Belâğa*, c.1, s.145; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abd el-Kâdir er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhah*, ts., yy., s.274; el-Benêni, *Akrabu'l-Mevêrid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, c.1, s.146; İbrahim Enîs v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasît*, Dêru'l-Mearuf, Mısır 1972-1973, c.1, s. 143; el-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati'l-Arabiyye*, s. 133.

⁵² Ebû Ubeyde Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *El-Garîbeyni fi'l-Kur'âni ve'l-Hadis*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1999, c.1, s.391; El-Endülisî, *Kitâbu'l-Efâl*, s.69; Enîs v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasît*, s.143.

⁵³ El-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, c.6, s.57; Ebu Seâdet el-Mubarek b. Muhammed b. Muhammed, *Nihayetu fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, Matbaatu'l-Hayriyye, Kahire 1322, c.1, s.223; el-Herevî, *El-Garîbeyni fi'l-Kur'âni ve'l-Hadis*, c.1, s.391; Enîs v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasît*, s. 144.

⁵⁴ Ez-Zemahşeri, *Esêsu'l-Belâğa*, c.1, s.145;

⁵⁵ Er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhah*, s. 274.

gelmektedir. Arapçada “Rüzgâr dalı salladı” cümlesinde sallamak manasını,⁵⁶ “Seni hafife alan şey, seni küçümsemiş olur”⁵⁷ cümlesinde küçümsemek manasını da yine aynı kelime vermektedir.

دعاك الهوى واستجھلتك المنازل

و كيف تصابي المرء واشيب شامل

“Aşk (heva) seni çağırdı ve maşukların yeri seni tahrik etti (harekete geçirdi). Fakat kır saçlara bürünmüş kimse kendini nasıl (bu duruma) kaptırır.”⁵⁸

Yukarıdaki Arap şiirinde tahrik etmek manasını veren “استجھل-istechele” fiilidir. Görüldüğü gibi c-h-l kökü farklı fiil formlarında bilmezden gelmek, aptal gibi davranmak, rol yapmak manalarına geldiği gibi, birine bu özellikleri atfetmek anlamına da gelmektedir. Hatta mecazi olarak kur yapmak, hareket ettirmek, alaya almak gibi manaları da içerdiği söylenmiştir.

Sözlüklerde ve garîbu’l hadîs kitaplarının bazılarında Hz. Muhammed’in bir hadisi bu kelimeyi içerdiği için örnek olarak zikredilmiştir: “Hz. Muhammed iki oğlundan birini ve bir kızını kucaklamış olarak çıkmış ve ‘Siz var ya siz, sizin yüzünüzden (ebeveynleriniz) ilimden uzaklaşmaya, cimriliğe ve korkaklığa düşüyorlar.’ demiştir.”⁵⁹ Yani bir adamın çocuklarına çok bağlı olması, onu savaş korkusuyla kendini

⁵⁶ Mecduddin Fîrûzêbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, Matbaatu’s-Seâde, Mısır 1913, c.3, s.253.

⁵⁷ El-Ezdî, *Cemheratu’l-Luğa*, Dêru’l-Kitêbu’l-İlmiyye, c.1, s.565; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, c.11, s.130.

⁵⁸ İbn Zekeriyya, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, c.1, s. 490; Ez-Zebîdî, *Têcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, c.14, s.130; Ez-Zemahşeri, *Esêsu’l-Belâğa*, c.1, s.145; El-Benênî, *Akrabu’l-Mevêrid fî Fushi’l-Arabiyye ve’s-Sevârid*, c.1, s.146; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, c.11, s.130.

⁵⁹ Tirmizî, *Sünen*, c.4, s.317.

alıkoymasına, onların geleceğini düşündüğü için malda cimrileşmeye ve kalbi parçalara ayrıldığı için ilimden uzaklaşmasına sebebiyet verdiği için çocuk onu bu duruma sürükleyen etken olarak görülmüştür.⁶⁰ Bu hadiste geçen “cehaletе götürmek” anlamındaki kelime için “تجهلون” ifadesi kullanılmıştır.

Kökümüz ism-i mef’ul olan kalıba girdiğinde “meçhul-المجهول” yani “bilinmeyen şey” anlamına gelmektedir. Bir belde de soyu bilinmeyen şahıslar için de bu kelime kullanılmaktadır. Bu bağlamda –Türkçe’de edilgen yapı dediğimiz- sarf ve nahiv ilminde failin terkedilip, mef’ulun onun yerine geçtiği durumlardaki fiile de “meçhul fiil” denmektedir.⁶¹ Yine başka bir formda isim olarak gelen “el-mechel-المجهل” kelimesi, kendisinde yol, bilgi, hayat bulunmayan çöl manasındadır.⁶² Çoğulu “el-mecâhil-المجاهل” “ardun mechelun-ارض مجهل” şeklinde de kullanılarak keşfedilmemiş, üzerinde hayat belirtisi olmayan yer anlamına gelmektedir.⁶³ “hakkında bilgi olmayan” manasını taşıyan soyu bilinmeyen kimseler ve kendisinde yaşam belirtisi bulunmayan yer için de bu kelimenin kullanıldığını görmekteyiz. Burada ilim eksikliğinden ziyade habersizlik ve farkında olmama durumları söz konusudur.

⁶⁰ El-Ezdî, *Cemheratu’l-Luğa*, c.1, s.565; el-Herevî, *El-Garîbeyni fi’l-Kur’âni ve’l-Hadis*, c.1, s.390; Ez-Zebîdî, *Têcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, c.14, s.130; El-Benênî, *Akrabu’l-Mevêrid fi Fushi’l-Arabiyye ve’s-Sevârid*, c.1, s.147; El-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati’l-Arabiyye*, s.133; İbn Muhammed, *Nihayetu fi Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, c.1, s.223.

⁶¹ El-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati’l-Arabiyye*, s.133.

⁶² İbn Zekeriyya, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, c.1, s.489; Ez-Zemahşeri, *Esêsu’l-Belâğa*, c.1, s.145; Er-Râzî, *Muhtârû’s-Sihah*, s.274; Ez-Zebîdî, *Têcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, c.14, s.130; El-Benênî, *Akrabu’l-Mevêrid fi Fushi’l-Arabiyye ve’s-Sevârid*, s.147; El-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati’l-Arabiyye*, s.133.

⁶³ El-Ezdî, *Cemheratu’l-Luğa*, c.1, s.565; Fîrûzêbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, c.3, s.252; Enîs v.dğr., *Mu’cemu’l-Vasît*, c.1, s.144.

Yine c-h-l kökünden türetilen ve “el-mechele-المجھلة” şeklinde gelen kelime “cehâlete götüren şey” anlamını taşımaktadır. Bundan başka “el-ceyhele-الجيھلة”, “el-michel-المجھل”, “el-michele-المجھلة” formlarında da gelen “el-ceyhelu-الجيھل” kelimesi “közü hareket ettiren tahta parçası, ateş çubuğu” manasına gelerek bambaşka bir nitelik kazanmıştır.⁶⁴ Bazı Arapça sözlükler c-h-l kökünü açıklarken bu manaya da yer vermektedirler. Yine aynı kelimenin bir kadın adı olduğunun bilgisine yer veren sözlükler de vardır.⁶⁵ Kelime “elmechûletu-المجھولة” formunda geldiğinde ise “süt vermeyen deve” ya da “süt vermekten kesilmiş deve” anlamını taşımaktadır.⁶⁶ Buradaki manalara baktığımızda cehalete götürme veya közü hareket ettirme durumlarında bir şeyi bir yerden bir yere sürüklemenin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Bir yandan da bu durum olduğu gibi davranmanın aksine bir eylemde bulunmayı içermektedir. Yani devenin sütten kesilmesi, onun yapması gerekenden farklı davrandığını, közün hareketinin tahta parçasıyla sınırlandırıldığını gördüğümüz bu örneklerde de, olması gerekenin dışında bir hareket söz konusudur. Bu durumda ideal olandan, beklenenden uzaklaşma manasını taşıma bakımından kelimelerin ortak manayı ihtiva ettiklerini görmekteyiz.

Son olarak bahsedeceğimiz yine bir isim formu olan “el-câhiliyye-الجاهلية ” kelimesi Kur’an’da sadece Medeni surelerde geçmektedir. Araştırdığımız Medine dönemi öncesi

⁶⁴ El-Ezdî, *Cemheratu'l-Luğa*, c.1, s.565; İbn Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, c.1, s.489; Ez-Zebîdî, *Têcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, c.14, s.130; El-Benêî, *Akrabu'l-Mevêrid fi Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, s.147; El-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati'l-Arabiyye*, s.133; Enîs v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasît*, c.1, s.144.

⁶⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c.11, s.130; Fîrûzêbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, c.3, s.253.

⁶⁶ El-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, c.6, s.57; Ez-Zemahşeri, *Esêsu'l-Belâğa*, c.1, s.145; Fîrûzêbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, c.3, s.253; El-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati'l-Arabiyye*, s.133; Enîs v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasît*, c.1, s.144.

kaynaklarda da bu kullanıma rastlamadık.⁶⁷ Sözlüklerde bu kelime bilgisizlik hali,⁶⁸ İslam'dan önce Arapların cehâlet ve dalalet içindeki dönemi⁶⁹ ve İslam zamanındaki şirk ehli için⁷⁰ kullanılmıştır. Bu kelime “el-câhiliyyetu el-cehlâu-الجاهلية الجهلاء” şeklindeki kalıpta da yine ara dönem, sakinlik dönemi manasına gelip, İslam'dan önceki dönem nitelemek için kullanılmaktadır.⁷¹ Kur'an ayetleri gelmeye başlamadan Arapların durumunu anlatmak için de câhiliyye çağı dendiğini söyleyenler olmuştur. Seyyid Kutub ise meseleyi yorumlayarak ele almıştır. Ona göre bu gün “İslama uygun olmayan” her şey câhiliyyedir. İslam uygunluk ise her kuralı, yaşantı biçimini, değerleri içine almaktadır.⁷²

Bazı kaynaklar bu çağın ilk ve son olmak üzere iki dönem olarak incelendiğini söylemektedir. Bu görüşe göre M. 5.yüzyıldan Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliğ edişine kadarki zaman ikinci câhiliyye devridir ki Arapların hayatındaki sosyal ve dini olarak

⁶⁷ Muallaka şairlerinin şiirlerinde böyle bir kullanım bulunmamaktadır. Bkz. Komisyon, *Yedi Askı-Arap Edebiyatının Harikaları*-, Bilindiği üzere yazılı kültürün fazla hâkim olmadığı bir dönemde şiirlere ya da eserlere tam bir şekilde ulaşmak oldukça zor olacaktır. Bir yandan da Tâhâ Hüseyin'in de öne sürdüğü, “câhiliye şiiri” diye adlandırılan şiirlerin büyük kısmının İslam sonrası uydurularak yazıldığı iddiası (bkz. Tâhâ Hüseyin, *Câhiliyye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s.15.) da bu alanda nesnel verilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

⁶⁸ El-Benênî, *Akrabu'l-Mevêrid fî Fushi'l-Arabiyye ve's-Sevârid*, c.1, s.147.

⁶⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn-Mu'cemun Luğaviyyun Turâsiyyun*, s. 133; Enîs v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasît*, c.1, s.144.

⁷⁰ El-Ezdî, *Cemheratu'l-Luğa*, c.1, s.565.

⁷¹ El-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, c.6, s.56;Eez-Zemahşeri, *Esêsu'l-Belâğa*, c.1, s.145; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c.11, s.130.

⁷² Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, çev. Ertuğrul Özalp/Ömer Hakan Özalp, Beka Yayıncılık, s.11/140/196.

süregelen bazı kötü gelenekleri ifade etmektedir.⁷³ Gece manasındaki “elleyletu- الليلة” kelimesinden türeyerek zifiri karanlık manasına gelen “el-leylâ- الليلاء” örneğinde olduğu gibi, “el-cehlêu- الجهل” da cehl’den türeyerek te’kit manasını taşımaktadır.⁷⁴

Kelimenin tüm manalarını değerlendirdikten sonra çağımızda kelimenin hangi anlamlarda kullanıldığından kısaca bahsetmekte yarar olacaktır. Çünkü kelime zaman içerisinde olan bir değişim, dönüşüm varsa bu farkı görmek için mevcut kullanımlarını da bilmek gerekecektir. Yakın zamandaki sözlüklere baktığımız zaman ise “el-cehl- الجهل” kelimesinin “bilmezlik, ilimsizlik, haberdar olmamak, nâdanlık”⁷⁵ gibi anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Bu doğrultuda câhil kişi, bilmemekle beraber, bilmediğini de bilmeyip kendini âlim zannedendir, denilmiştir.⁷⁶ Aynı kökten türeyen “câhiliyye” kelimesiyle ise günümüzde İslam öncesi dönem anlamının yanı sıra, hakka ve hakikate dayanmayan itikadi ve ameli unsurlar kastedilmektedir.⁷⁷ Yine câhil kişi için, bilgisiz, okuma-yazma bilmeyen, eğitimsiz, tecrübesiz kişi denilmiştir.

Klasik Arapça sözlüklerden hareket ederek, gerek duydukça garîbu’l Kur’an kitaplarından yaralanarak c-h-l kökünün farklı formlarının hangi manalara geldiğini incelemeye çalıştık. Eserlerin çoğunda cehl kelimesinin bilmenin, ilmin zıttı olduğuna yönelik bir mutabıklık vardır. Bu anlamın yanı sıra cehl kelimesinin hilm kelimesinin zıttı olduğunu söyleyen yazarlar da bulunmaktadır. Bu zıtlık ilk kez Ezherî’nin(ö.370)

⁷³ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Aüif Yayınları, Ankara 1957, s.86-87.

⁷⁴ El-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati’l-Arabiyye*, s.133.

⁷⁵ Şemseddin Sami, *Kâmus-u Türki*, İkdâm Matbaası, yy. 1317(h), s.489; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.146; Ahmet Hulusi, *Ahter-i Kebir*, Matbaatu Âmire, İstanbul 1890, s.217.

⁷⁶ Sami, *Kâmus-u Türki*, s.489.

⁷⁷ Yusuf Kerimoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, İnkılab Yayınları, İstanbul 1997, s.76.

sözlüğünde karşımıza çıkmaktadır. Burada Arap şiirinden yapılan alıntı ile kelimenin bu anlamına dikkat çekilmiştir. Daha sonra İbn Zekeriyya(ö.395), Zemahşeri(ö.538) ve Bustânî'nin(ö.1883) eserlerinde de c-h-l kökünün “kabalık, zorbalık” gibi kelimelerle izah edildiğini görmekteyiz. İsfahânî, hilm kelimesini, öfkenin heyecanı karşısında nefsin kontrol edilmesi, yumuşak huyluluk, sakinlik şeklinde açıklamıştır.⁷⁸ Bu zıtlığı düşündüğümüzde kontrolsüz, taşkın hareketler cehl kelimesinin kapsamı içinde yer almaktadır. Bu davranış biçimi de aşırılık, asabiliği ve bununla oluşacak benzer kötü özellikleri doğuracaktır. Dolayısıyla ilk kez Zemahşeri’de karşımıza çıkan aptallık, beyinsizlik; çeşitli sözlüklerde karşılaştığımız alay etmek, hafife almak manaları ve sadece Bustânî’nin verdiği isyankârlık manası bir taşkınlık, aşırılık hali olarak izah edilebilir. Sadece Zebîdî’de(ö.1205) rastladığımız aslan manası (cehl’i hilm kelimesinin zıttı olarak düşünürsek) onun yırtıcı, kükreyen bir tabiata sahip olması yumuşaklığın, sakinliğin tersine bir durumu içerdiği için verilmiş olabilir.

Diğer taraftan genelde sözlüklerde cehl kelimesinin mecaz anlam olarak verilen ve farklı formlarda kullanılarak yeni anlamlara bürünmüş haliyle karşılaşmıştık. “Hareket ettirmek”, “közü hareket ettiren tahta parçası” ve “tahrik etmek” manaları bunlardan bazılarıdır. Her üç anlam da birbiriyle ilişkili görünmektedir. Tahrik etmede karşıdakini harekete geçirmek vardır. “İstechele” formu her iki anlamı da kapsamaktadır. C-h-l kökünün başka formlarıyla “közü hareket ettiren tahta parçası” anlamı kazanmasında da yine bir hareket ettirici unsur oluşunun etkisi vardır. Tüm bu anlamlarda da yine sükûnetin aksine bir durum görmekteyiz.

Kendinde hayat belirtisi olmayan, keşfedilmemiş, ıssız çöl için "المجهل" ve “süt vermeyen, süt vermekten kesilmiş deve” için kullanılan "المجهلة" kelimesi kullanılmıştır.

⁷⁸ Ebu'l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed el-Ma'ruf bi'-Râğıb el-İsfahanî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş/ Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s.305-306.

Her iki mana da o anki konumları itibariyle bir canlılık taşımaması ve kendilerinden istifade edilmiyor oluşlarıyla benzerlik taşımaktadırlar. Yani böylelikle verimliliğini kaybeden, işlevini yitirmiş ve fitratına uygun davranmayan şeyleri nitelemiş olmaktadır.

Sözlüklerde rastladığımız “câhiliyye” kelimesi ise oldukça erken dönem olan Halil b. Ahmed’in(ö.175) sözlüğünde dahi bulunmakta ve “İslam’dan önce Arapların putperestlik dönemi” anlamında kullanılmaktadır. Yine İslam’ın gelmesinden sonra yaşamlarının bir kısmını câhiliyye döneminde geçirmiş olan insanların bu dönemin izlerini taşıyan, İslam tarafından ise yerilmiş olan davranış kalıplarından “câhiliyye döneminden kalma” olarak bahsedildiğini görmekteyiz. Öte yandan ilk kez Medenî surelerde geçmesi bize, kelimenin Kur’an ile bu formu ve anlamı kazandığını düşündürmektedir.

2. C-H-L KÖKÜNÜN EŞ/YAKIN VE ZIT ANLAMLARI

Bu kısımda hem sözlük çalışmaları hem de Kur'an ayetleri bağlamında c-h-l kökünün eş/yakın ve zıt anlamlarını tespit etmeye çalışacağız. Tespit ettiğimiz eş veya zıt anlamlı her kelime kullanıldığı bağlamda başka bir kelime ile ilişkilidir. Izutsu'nun dediği gibi tüm bu ilişkiler c-h-l kökünün semantik rengini bize verecektir.⁷⁹ Bu bağlamda biz c-h-l kökünün önce eş, sonra zıt anlamlarını her bir kelimenin ilişkili, ilgili olduğu anlam ile birlikte vereceğiz. Bu bize ayetleri daha iyi anlama ve genel resmi görme imkânı vermiş olacaktır. Izutsu, Kur'an ayetlerinin belli bir uyumla kavramsal sistem oluşturduğunu, bu sistemdeki her kelimenin bir etkileşim içinde olup belli bir düzene sahip olduğunu söylemektedir.⁸⁰ Ancak bu noktada biz ona katılmıyoruz. Çünkü Kur'an yirmi üç yıl gibi uzun zaman içinde bir hitap olarak inmiş ve muhatabın mevcut durum ve şartlarını dikkate alarak hitapta değişiklikler meydana getirmiştir. Bu nedenle de Kur'an'ın, yazılı metinlerdeki gibi sistematize edilmiş belli kurgusu olan bir kitaptan ziyade, toplumu ve dolayısıyla kişileri dikkate alarak şekillenmiş bir hitap olduğunu düşünmekteyiz. Bu bakımdan eş ve zıt anlam bilgisinden sonra bir şema ile bunları gösterecek olmamıza rağmen, bu şemanın mutlak ve insicamlı, değişmez bir anlam tablosu ifade ettiğini düşünmemekteyiz.

⁷⁹ Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan –Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*, s.45.

⁸⁰ Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan –Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*, s.213.

2.1.C-h-l Kökünün Eş/Yakın Anlam Kökleri

Kur'an'daki yirmi dört ayete ve sözlüklerin hemen hemen ortak olarak ifade ettiği manalara baktığımızda bize göre c-h-l kökü aşağıda vereceğimiz dört kelime etrafında şekillenmektedir. Bunlar; temelde ahmaklık, aptallık anlamına gelen “sefeh”, haddi aşmak, azgınlık anlamında “tuğyan”, gerçeklerin üstünü örtmek manasında “kufr” ve orta yoldan ayrılmak demek olan “bağy” kelimeleridir. Bu dört kelimeyi izah ederken de onlarla ilişkili gördüğümüz, ayetlerin manasında da var olduğunu düşündüğümüz kelimelere yer vereceğiz.

2.1.1. Sefeh

Aslı, hareket ve aceleciliktir. Hilm kelimesinin zıttı ve cehl kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır.⁸¹ Akıl eksikliği nedeniyle kişinin hafifliği anlamına da gelir.⁸² Bakara suresi 130.ayette İbrahim(as)’ın dininden yüz çevirenleri ve A’raf 155’te inandıktan sonra tekrar buzağıya tapanları nitelemek için bu kelime kullanılmış “kendini bilmeyen, beyinsiz” denilmiştir. Bakara 282 ve Nisâ 5’te ise, “kavrayış kabiliyeti eksik, tecrübesiz, idrak edemeyen” kişileri belirtmek için bu kelimenin kullanıldığını görmekteyiz. İbn Abbas’dan rivayet edilen bir hadiste şöyle denmektedir; “Arap cehlîni (جهل العرب) bilmek isteyen En’am suresi 140.ayeti okusun; ‘Kara câhillikleri ve beyinsizlikleri yüzünden çocuklarının canlarına kıyanlar (...) hüsrana uğramışlardır.’”⁸³

⁸¹ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, s.497.

⁸² El-İsfahanî, *Müfredât-Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.500.

⁸³ El-Buharî, *Sahîh*, c.4, s.184.

Bu ayette fakirlik ve ayıplanma korkusuyla çocuklarını öldüren kişilerin zarara uğrayacakları vurgulanmış⁸⁴ ve hadiste de bu tavrın Arap cehli olduğu söylenmiştir. Korkuyla da olsa bu eylem bir zorbalık ve kötülük içermektedir ve Araplarda bu durum İslamiyet öncesi dönemde mevcuttur ve Kur'an'daki ifadelerle eleştirilen, kınanan ve uzak durulması söylenen bir husus olmuştur.

Kelimenin sözlük anlamı ve ayetlerdeki kullanımına göre kişinin o an mantıklı hareket etmeyip nefsinin arzularına uyarak ya da aceleci karar verip önyargılarına kapılarak doğrudan yüz çevirmesi veya tecrübesizlik nedeniyle hatalı davranması bu kelime ile ilişkilidir. O halde heva ve zan, sefeh kelimesinin anlam alanına girmektedir.

Heva, insanın şehvete meyletmesine denmektedir ve şehvete meyleden gönle bu isim verilmektedir.⁸⁵ Birinin herhangi bir şeye meyletmesi için de kullanılır.⁸⁶ Sâd suresinin 26.ayetinde Davud(as)'a adalet ve hakkaniyetle ülkeyi yönetmesi, heva ve hevesine uymaması, aksi takdirde Allah yolundan sapabileceği söylenmiştir. Yine Bakara 120'de Hz. Muhammed'in kendisine gelen vahiylerle rağmen arzularına uyarsa kendisine bir yardımcı bulamayacağı hatırlatılmıştır. Bu ayetlerde hevanın kendi dürtülerine uyarak bir şeye meyletme manasında kullanıldığını görmekteyiz.

Kelime muhabbet anlamının yanında, şeytanın bir adamın aklını ve şuurunu çalması ya da heva ve hevesini kendisine hoş göstermesi manasına da gelmektedir.⁸⁷ Kur'an'da

⁸⁴ Muhammed Âbid el-Cabiri, *Fehmü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul 2013, c.2, s.70.

⁸⁵ El-İsfahanî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s.1126.

⁸⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s.1026.

⁸⁷ Mecdüddin Fîrûzêbâdî, *el-Okânûsu'l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsu'l-Muhît*, çev. Âsım Efendi, Asitane Kitabevi, İstanbul, ts.,c.3, s.958.

“hevasını Tanrı edinenler” ibaresinin geçtiği ayetler bulunmaktadır.⁸⁸ Buna göre bu kişiler tanrılarını put şeklinde somutlaştırmışlardır. Böylece aslında kendi arzuları tanrıları olmuştur. Tanrıları kendileriye kuralları koyan da kendileridir ve isteklerine uymayan hiçbir değişim onlar tarafından kabul görmeyecektir.⁸⁹ Dolayısıyla hevaya uyma kendini “Tanrıyım” demeden tanrılaştırmaktır, ahmaklıktır.

Zan, şüphedir. Kişinin bir şeyin bizzat görerek değil kendi zihinsel faaliyeti ile elde ettiği kesinliktir. Bu kesinlikte bilgi yoktur.⁹⁰ Zan, bir belirtiden meydana gelir ve güçlendikçe ilme götürür, zayıfladıkça ise vehmin ötesine geçemez.⁹¹ Ebu Ubeyde, Bakara 46’da “yezunnûne يظنون” kelimesinin “yakın” yani kesin bilgi manasında olup şüphe manasında olmadığını, içine şüphe karışmayan, kesin bir inançla inanırlar anlamına gelip zannın hem yakın hem şek için kullanıldığını söylemektedir.⁹² Dolayısıyla çift yönlü olan, eylemin yapılış biçimine göre anlam kazanan bir kelimedir. Zira Kasas 38’de Firavun ve askerlerinin büyüklük taslayarak, yüksek bir yapıdan Musa(as)’nın Tanrısını göreceklere inanmaları zan olarak ifade edilmiştir.

Farkında olarak ya da olmadan bir işi “olduğundan farklı biçimde düşünmek, ilimsiz yapmak” anlamlarını düşündüğümüzde zan, cehl içermektedir. Çünkü zan, ilme

⁸⁸ 25/ Furkan 43; 45/Câsiye 23.

⁸⁹ Hatice Merve Çalışkan, *M. 615 Yılında İnen Ayetler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s.74.

⁹⁰ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c.13, s.272; Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti el-Kâmûsu'l-Muhît*, c.3, s.665.

⁹¹ El-İsfehânî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s.661.

⁹² Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Dêru Ehyâu't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut-Lubnan, 2005, s.58; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, el-Mektebetu Asriyye, Beyrut Lübnan 2008, c.1, s.45-46.

dayanmadan, insanın kendi düşünce dünyasında oluşan bir fikirdir, ilim ile elde edilmemiştir.

2.1.2. Tuğyan

“Tağa” haddi aşmak, azgınlığa sevk etmek anlamına gelmektedir.⁹³ Birisinin sınırlarını ve mertebesini gasp etmektir. Firavun ve Nemrut gibi küfürde ileri gitmek, taşkınlık yapmak bu manayı içermektedir. “Zulümde ve isyanda ileri gitmek” için de bu kelime kullanılmaktadır.⁹⁴ Her şeyin sınırını geçmektir. Bu kelimedden türeyen “الطَغْيَة” ise zorba, dikkafalı kişilere verilen isimdir.⁹⁵ Kur’an’da bu kelime Taha 24/43, Fecr 11, Nâziât 17’de Firavun’un azgınlığını, Nâziât 37, Maide 44/68, İsra 60, Bakara 15, En’am 110, A’raf 186, Yunus 11 ve Mu’minun 75’te şirk ve isyanda haddi aşmayı, Allah’ın ayetlerini verdiği örnekleri alay meselesi haline getirerek hatta kıtlık çıktığında “Allah cimrileşti” diyecek kadar nankörlükte ileri gitmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu tavır sabrın ve sakinliğin zıttı olan cehl ile eş anlamlı, zulüm ile yakından ilişkilidir.

Zulüm, aydınlığın olmaması,⁹⁶ ışığın gitmesidir.⁹⁷ “Zulüm” kelimesi cehâlet, şirk ve fisk anlamlarında kullanılır. “Nûr” kelimesinin zıttıdır. Bu kelimenin En’am 122 ve

⁹³ El-İsfahanî, *Müfredât-Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.634.

⁹⁴ Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu’l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsu’l-Muhît*, c.3, s.863.

⁹⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, s.571.

⁹⁶ El-İsfahanî, *Müfredât-Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.657.

⁹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, s.588.

Bakara 257’de iman edenlerin karanlıktan aydınlığa çıkarıldığını⁹⁸ ifade etmek için kullanıldığını görmekteyiz. Dilcilere göre “zulüm”, bir şeyi kendisine ait olan yerin dışına koymaktır. Bu da onu eksiltmek veya artırmak ile olur.⁹⁹ Kelimenin bir diğer anlamı da haddi aşmaktır. Günahlar için de bu kelime kullanılır.¹⁰⁰ Yani kötülüğün şiddetlenmesi bir nevi zulümdür.¹⁰¹ Büyük günahlardan olan şirk de zulüm sayılmıştır.¹⁰² Bazı âlimlere göre zulüm, insanın Allah ile arasındaki -ki bu küfürdür-, diğer insanlarla arasındaki ve kendi nefsi ile arasındaki olmak üzere üç kısımdır.¹⁰³

Bir şeyin ait olduğu yerde durmaması için yapılan eylem zorbalık içerir ve bu da adaletsizliği beraberinde getirecektir. Adaletsizlik de bir zulümdür ve cehl, kabalık, zorbalık içeren manayı taşıdığından, içinde zulmü barındırmaktadır.

2.1.3. Küfür

“Kufr” kelimesi sözlükte bir şeyi örtmek manasına gelir. Nimetin küfrü ise, ona şükretmeyi terk etmek, onun varlığını inkâr etmektir. Yani kişi inkâr yoluyla şükür

⁹⁸ El-İsfehanî, *Müfredât-Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.658.

⁹⁹ El-İsfehanî, *Müfredât-Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.658; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, c.12, s.373; Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu’l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsu’l-Muhît*, c.3, s.507.

¹⁰⁰ El-İsfehanî, *Müfredât-Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.658-659.

¹⁰¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, s.588.

¹⁰² Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, S.588.

¹⁰³ El-İsfehanî, *Müfredât-Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.659; Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu’l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsu’l-Muhît*, c.3, s.507.

örmektedir. Yine aynı bağlamda Allah'ın birliğini ve hatta peygamberliği inkâr etmeye de kufr denmiştir.¹⁰⁴ Bakara 217, Al-i İmran 52/176-177, Tevbe 37, Nahl 106, Zümer 7 ayetlerinde de görüleceği gibi tevhitte yani inanmadan sonra bu durumdan dönmek kufr olarak adlandırılmıştır.

Bir yönden ise imanın zıttıdır. İsyân etmek, kabul etmemek, reddetmek anlamlarına gelir. Bir diğer anlamı şükürün zıttıdır. Nimeti inkâr etmek yani ona karşı şükürsüz olmaktır.¹⁰⁵ Nitekim Bakara 217.ayette olmayacak şeyleri istemenin ve Tevbe 37'de çıkarları doğrultusunda hile yapmanın kufr olduğu söylenmektedir. Bunun yanı sıra Tevbe 12'de sözünde durmamak ve Al-i İmran 167'de kalbinde olmayanı dillendirmek de kufr sayılmıştır. Bunların dışında Mukâtil, Mümtahine 4, Ankebut 25 ve İbrahim 22 ayetleri örnekliğinde kufrün uzaklaşmak anlamı olduğunu da eklemiştir.¹⁰⁶

Bazı âlimler kufrün dört çeşit olduğunu söylemişlerdir. İlki kesin olarak bildiği halde bilmezlikten gelmek. Yani cehl küfürdür.¹⁰⁷ İkincisi inatçılık, dik kafalılık. Yani kalben bilir ama buna rağmen dili ile inkâr eder. Üçüncüsü nifaki küfürdür. Yani dil ile inandığını söyler ama kalbi bunu inkâr eder. Maide 41/61, Tevbe 74 de münafıklığın bir kufr alameti olduğu söylenmektedir. Dördüncüsü inkârî küfürdür ve bu durumda kişi

¹⁰⁴ El-İsfahanî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s.918-919; Firûzêbâdî, *el-Okyânûsü'l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsü'l-Muhît*, c.2, s.99.

¹⁰⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s.848.

¹⁰⁶ El-Ezdî, *Kur'an Terimleri Sözlüğü-el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'ani'l-Kerîm*, çev. M. Beşir Eryarsoy, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, İşaret Yayınları, İstanbul 2004, s.118.

¹⁰⁷ 27/ Neml 14.

hem kalbi hem dili ile inkâr eder.¹⁰⁸ Dolayısıyla kufr inat ve bilineni örtmek anlamlarıyla c-h-l kökü ile eş anlamlı olmaktadır.

2.1.4. Bağy

“Beğâ” kelimesi aranan şeyde orta yolu aşmayı istemek anlamına gelmektedir. Eğer adaletten ihsana doğru fazla olan istenirse iyi, haktan batıla geçmek yönünde olursa kötü bir mana taşır.¹⁰⁹ Kasas 76’da Karun’un, Yunus 90’da Firavun’un azgınlığı bu kelimeyle anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra Şûrâ 39, Sâd 22, Hac 60 ve A’raf 33’de gerekçesiz cana, mala, şerefe yapılan yani her türlü haksız saldırı da yine aynı kelimeyle ifade edilmiştir.

Kelime, doğruluktan sapmak, suç işlemek anlamına da gelir. Akıl, bilinç ve doğru davranışın tersi bir şeydir. “Beğâ (البغي)” zulüm, “bâğî (الباغي)” ise zalim kişidir.¹¹⁰ Bakara 90/213, Şûra 14, Câsiye 17’de bu kelime kıskançlık ve inat anlamlarında kullanılmıştır. Çünkü haddi aşmak, iyi olan davranış ve değerleri kötü davranış biçimine dönüştürebilmektedir. Dolayısıyla bu aşırılık hem taassubu hem de kibri beraberinde getirecektir. Hatta orta yolu aşmak hata yapmaya da sebep olabilecektir. Bu nedenle “bağy” kelimesi tutuculuk manasına gelen “taassub” ve kibir anlamına gelen “enef” kelimesi ile ilişkilidir.

¹⁰⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu ’l-Ayn*, s.848; Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu ’l-Basît fî Tercemeti el-Kâmûsu ’l-Muhît*, c.1, s.99.

¹⁰⁹ El-İsfahanî, *Müfredât-Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.158.

¹¹⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu ’l-Ayn*, s.82.

Taassub kelimesinin kökü olan “asbun (العصب)” kelimesi her türlü bağlanmaya verilen addır. Yine aynı kelimedenden türeyen “asabe (العصبة)” kelimesi birbirleriyle kenetlenmiş, birbirlerini destekleyen topluluğa verilen isimdir. Yine “âsibun (العاصب)” kelimesi, çetin, güçlü manalarında kullanılmaktadır.¹¹¹ Aynı kelimenin tefauul babından türeyen “taassub (تعصب)” ise, tutuculuk, fanatiklik, hoşgörüsüzlük anlamlarına gelir.¹¹²

Araplardaki asabiyet, aslında özünde haklı da olsa haksız da olsa kendi kabilesini savunma fikriyle var olmuştur. Belli alanlarda otorite boşluğunu korumak adına güven verici bir bağ olsa da, bir anlamda farklı bir topluluğa karşı çıkar, üstünlük sağlamak için şiddete başvurma yolu¹¹³ olumsuz özelliğini baskın hale getirmektedir. Bu yüzden de aşırılık içermektedir.

Enef kelimesi burun manasına gelmektedir. Bu maksatla her şeyin uç kısmına enf denilmektedir. Öfke, izzet, zillet de hep bu kelime ile ilişkilendirilmiştir.¹¹⁴ Bir hadiste “Müminler hoşgörülü ve yumuşak huyludur. Bağlansa yerinde duran burnu halkalı deve gibidir” yani burnuna halka takmak suretiyle nereye götürürsen oraya gider. Bu onun kibrini azaltmak için yapılmıştır. Bir nevi itaati içindir. Enef dolayısıyla kibir anlamını taşımaktadır.¹¹⁵ Kibirle geri durmak, tenezzül etmemek¹¹⁶ manalarında kullanımı da vardır.

¹¹¹ El-İsfehanî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s.703.

¹¹² Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul 2014, s.783.

¹¹³ Mustafa Çağrı, “Câhiliyye”, *DİA*, TDV Vakıf Yayınları, İstanbul 1993, c.3, s.453.

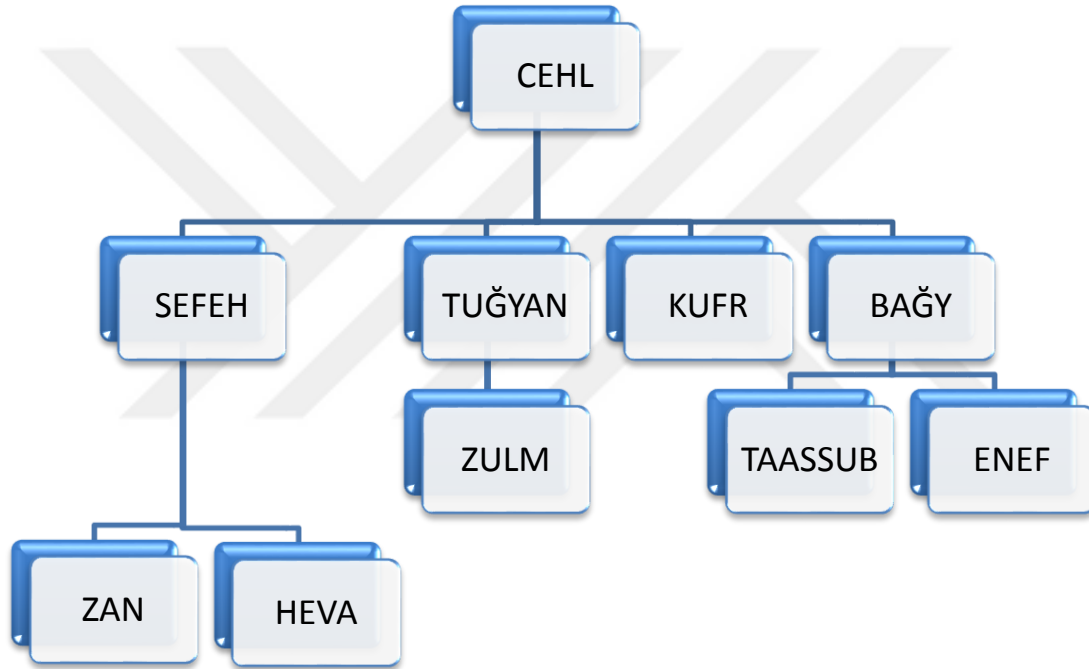
¹¹⁴ El-İsfehanî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s.104.

¹¹⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s.44.

¹¹⁶ Fîrûzêbâdî, *el-Okyanûsu'l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsu'l-Muhît*, c.2, s.728.

Görüleceği üzere biri fanatıklık biri de kibir özelinde her iki kelime de aşırılık içermektedir. Cehl kelimesinin hilmin, sakinliğin zıttı anlamlarını düşündüğümüzde de haddi aşmak bir cehl hali olarak karşımıza çıkmış olacaktır.

Anlam alanına dair verilen bu bilgilerden sonra c-h-l kökünün eş anlamlılarını ve ilişkili olduğu kelimeleri bir tablo üzerinden görmek yararlı olacaktır.

2.2. C-h-l Kökünün Zıt Anlamları

C-h-l kökünün sözlüklerdeki ve Kur'an'daki kullanımlarından hareketle tecrübe anlamına gelen “hıbra”, yumuşak huyluluk manasına gelen “hilm”, sakinlik anlamında “sekînet” ve “müsamaha” olmak üzere dört zıt anlamı bulunduğunu düşünebiliriz. Aslında bu kelimeler de birbirine oldukça yakın gözükmemektedir ama küçük bir farklılık da içerdiği için ayrı ayrı ele almayı tercih edeceğiz. Öte yandan bunlar c-h-l kökünün

bizzat eş anlamları olmadığı için ilişkili olduğu her kelimedenden ziyade Kur'an'da geçen kelimeleri ele almakla yetineceğiz. Bu kelimeleri incelemek, bir şeyi zıttı ile bilmek, o şeyin bize aslında ne olmayacağını hatırlatacağından, aslında Kur'an'ın neyi öğütlediğinin de bir yönünü göstermiş olacaktır.

2.2.1. Hibra/Tecrübe

Bir şeyin iç yüzünü bilmek, haber yoluyla bir şeyleri öğrenmek¹¹⁷ anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra tecrübe etmek, test etmek manasını da taşımaktadır.¹¹⁸ Bir şey hakkında tecrübe sahibi olmak aslında bir anlamda onunla ilgili bilgilere sahip olmaktır. Bu yönüyle kelime ilim ile de ilişkilidir.

İlm, pek çok sözlükte الجهل kelimesinin zıttı¹¹⁹ olarak yani bilmek manasında karşımıza çıkmıştır. Kelime bu anlamının yanında tefekkür ve tedebbür ile bir şeyi bilmek, hakikatini, iç yüzünü anlamak¹²⁰ anlamında da kullanılmaktadır.

2.2.2. Hilm

¹¹⁷ El-İsfahanî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s.328.

¹¹⁸ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s.308.

¹¹⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s.676.

¹²⁰ Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsu'l-Muhît*, c.3, s.519.

Sabırlı, yumuşak huylu olma manasına gelir. Temkinli hareket etmek de bu manayı taşır.¹²¹ Yani “yumuşaklıkla vasıflanmaktır”.¹²² Kur’an’a göre Allah, bilmeyerek yapılan yeminlerden sorumlu tutmamasıyla, hata ve kusurlara karşı müsamahalı olmasıyla, azap etmede mühlet tanıyarak aceleci davranmayışıyla halimdir.¹²³ Bunun yanı sıra Tevbe 114 ve Hud 75’de babasının bağışlanması için af dileyen İbrahim(as)’in de yumuşak kalpli oluşu bu kelime ile ifade edilmiştir.

Bu kelimeyi cehlin zıttı olarak düşündüğümüzde her türlü kaba, zorba davranış, sabırsızlık, anlayışsızlık ve acelecilik cehl kelimesinin içerisine girmektedir.

2.2.3. Sekinet

"سكن" hareketin gitmesi demektir. “السكين” ise yumuşak huyluluk, kibarlık, ağırbaşlılık anlamlarına gelmektedir.¹²⁴ Bir şeyin hareketinden sonra duruşu anlamına geldiğinden, bir yerde ikamet etme için de bu kelime kullanılmaktadır.¹²⁵

Kur’an’da bu kelimenin daha çok huzur, güven, gönül ferahlığı ve oturulan yer anlamında kullanıldığını görmekteyiz.¹²⁶ Fetih suresinin 26.ayetinde ise Hudeybiye

¹²¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s.209.

¹²² Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti el-Kâmûsu'l-Muhît*, c.3, s.432.

¹²³ Bkz. 2/Bakara 225,235,263; 3/Al-i İmran 155, 4/Nisa 12, 5/Maide 101, 22/Hacc 59, 37/Saffat 101, 64/Teğabun 17, 17/İsra 44, 33/Ahzab 51, 35/Fatır 41.

¹²⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s.436.

¹²⁵ El-İsfehanî, *Müfredât-Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s.504.

antlaşması sırasında müşriklerin içinde bulundukları ruh hali câhiliyye taassubu olarak ifade edilmiş ve onların bu tavrı karşısında Hz. Muhammed ve ona inananların sekinet ile karşılık verdiği söylenmiştir. Dolayısıyla taassub hali olan cehl, durulma ve sakinlik halinin tersi bir anlam içermektedir. Benzer manaları ihtiva eden vakâr kelimesi de sekinet kelimesi ile ilişkilidir.

Vakâr, sekinet ve yumuşak huyluluk manasına gelmektedir. Halim, ağırbaşlı ve ciddi kişileri nitelemek için kullanılır.¹²⁷ Yani nerede nasıl davranacağını bilen, ölçülü kişiler vakâr sahibi kişilerdir.

2.2.4. Müsamaha

"سمح" uygun bulmak, aynı kökten gelen "المسامحة" ise, hoş görülme davranmak, kolaylaştırmak manasına gelmektedir.¹²⁸ Bir hususta kaba, hırçın ve inatçı davranmak yerine yumuşaklık ve kolaylık göstermektir.¹²⁹ Bu vasıflara sahip insanlar böyle kötü bir davranış ile karşı karşıya kalındığında ise haliyle anlayış ve sabır göstereceklerdir. Dolayısıyla kelime sabır ile de yakın ilişkilidir.

¹²⁶ 9/Tevbe 26, 40, 103; 48/Fetih 4,18; 2/Bakara 248, 6/En'am 13,96; 16/Nahl 80; 14/İbrahim 45; 65/Talak 6.

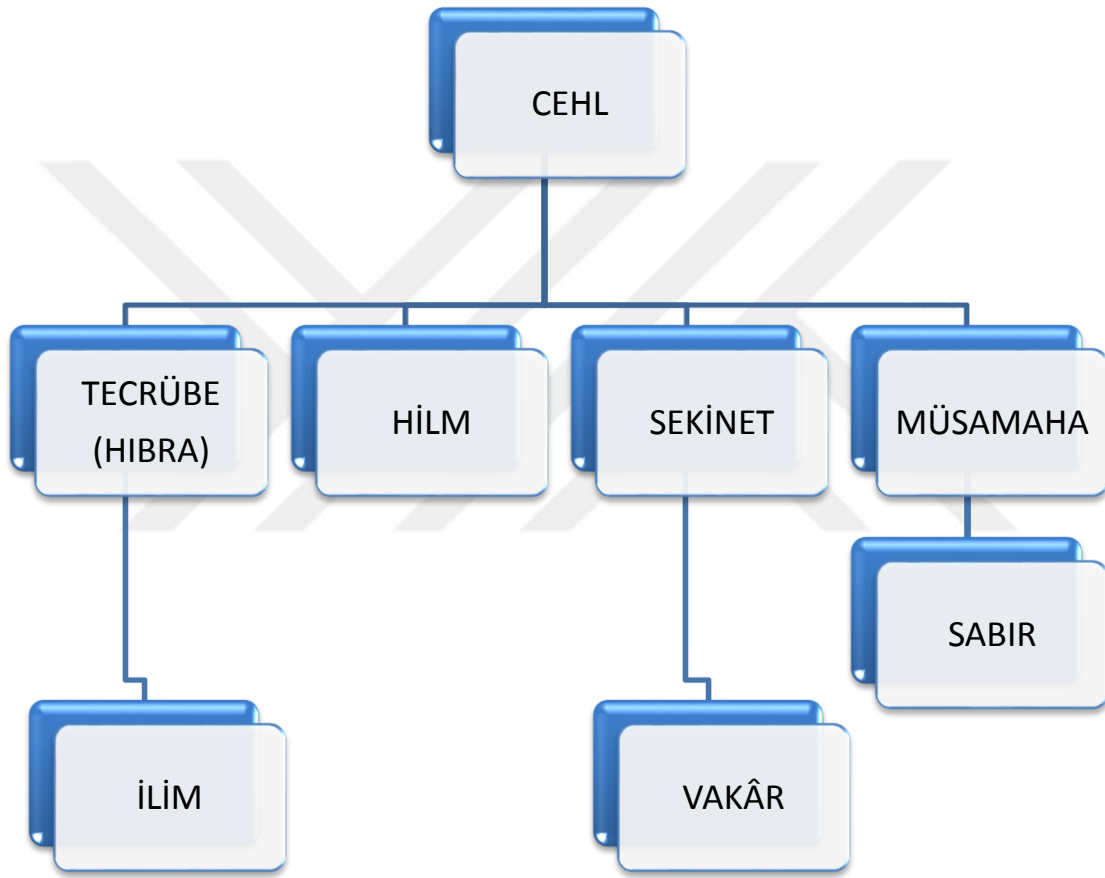
¹²⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s.1062; Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsu'l-Muhît*, c.2, s.145.

¹²⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s.443.

¹²⁹ Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsu'l-Muhît*, c.1, s.482.

Sabır, tahammülsüzlüğün zıttıdır.¹³⁰ Musibet ve hadiselerle karşı sakin ve tahammüllü davranmaktır.¹³¹

Tüm bu manalara göre tecrübe sahibi, sabır ve tahammül gösterebilen, yumuşak ve sakin kişiler cehl özelliğine sahip olmayan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi yeni bir tablo ile cehl kelimesinin zıtlıklarını göstereceğiz.

¹³⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s.507.

¹³¹ Fîrûzêbâdî, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti el-Kâmûsu'l-Muhît*, c.1, s.929.

3. C-H-L KÖKÜNE GENEL BAKIŞ VE ÇIKARIMLAR

Yaptığımız sözlük çalışmaları ve oluşturduğumuz eş/yakın-zıt anlam tablolarından sonra bu kısımda bulgularımızı değerlendireceğiz. Öncelikle tespit ettiğimiz c-h-l kökünün formlarının içerdiği manaları şu şekilde sıralayabiliriz;

- **الجهل-جهل**: Bilmezlik, habersizlik/ kaba-zorba/ aşırıya gitmek-sinirlenmek/ ciddiyeysizlik
- **الجهالة**: Bilgisizlik
- **الجاهل**: İsyan-kâr, sefeh(aptal-ahmak), aslan
- **الجهول**: Tecrübesizlik
- **تجاهل**: Bilmezden gelmek
- **استجهل**: Hareket ettirmek, sallamak/ Hafife, alaya almak/ Tahrik etmek- Kur yapmak
- **المجهل**: Üzerinde hayat belirtisi olmayan yer
- **المجهلة**: Cehâlete götüren şey/ süt vermeyen deve
- **المجهل-الجيھلة**: Közü hareket ettiren tahta parçası
- **الجاهلية**: İslam'dan önceki, İslam'ın yerdiği davranış kalıplarını barındıran dönem

Sözlüklerden elde ettiğimiz bu manalardan sonra, eş-zıt anlamlarını da topluca düşündüğümüzde c-h-l kökü; hareket ve acelecilik hali, orta yolu ve hatta sınırları aşarak taşkınlık, zulüm meydana getirmek, hareketin yokluğu, duyguları, benliği kontrol edememe, sabır ve deneyim eksikliği anlamlarında kullanılmaktadır.

O halde c-h-l kökünün özünde “*olması gerektiği gibi, fıtrata uygun davranmamak*” anlamının olduğunu düşünülebilir. Bu, yer yer verimsiz, zararlı, fayda hâsıl etmeyen bir durum olarak karşımıza çıkarken, kimi zaman da taşkınlık, zorbalık olarak kendini

göstermektedir. Bir yandan da varlığın tabiatına uygun olmayan bu davranış hali, taassubu ve alışkanlıklarda, bildiğinde inat ve ısrar etmeyi doğurmaktadır. Bu da kişiyi yanlış veya doğru olup olmadığını irdelemeden davranışlarında saplantılı hale getirmektedir.

Her ne kadar sözlükler cehl kelimesinin ilk anlamını ilmin zıttı olarak verseler de biz, kelimenin özünde bir konudan habersiz, tecrübesiz olma manasının daha belirgin olduğunu düşünmekteyiz. Bir işte, bir konuda tecrübe sahibi, bilgi sahibi olmak, olan bitenden haberdar olmak insanlarla iç içe yaşadığımız toplumda olması istenen, beklenen bir durumdur. Bunun olmayışı, ahmaklıktır ya da haberdar olduğu halde habersiz gibi davranmaktır. Bu da beklemeyen, istenmeyen bir tutumdur. Öte yandan “üzerinde hayat belirtisi olmayan arazi, süt vermeyen deve” anlamları da verimsizlik durumudur ki olması beklenen şeyden uzaktır. Var olanın, tabiatının aksine davranmasıdır. Diğer taraftan hareket, tahrik, alay gibi davranışlar insanın halim, sakin duygularını harekete geçiren ve bu sayede onu çoğu zaman zorbalığa, isyana, aşırılığa sürükleyen etkenlerdendir. Zira İzutsu bu bağlamda cehl kelimesini, “en küçük tahrik karşısında, soğukkanlılığını kaybetmeye ve bunun sonucu olarak da düşüncesizce hareket etmeye meyyal, bu davranışın esiri olmuş, coşkun”¹³² kişileri nitelemek için kullanmıştır.

Bu noktada Kur'an'ın Medine dönemi ile hayat bulan kelime olan “câhiliyye”nin anlam alanına dair örüntülere de rastlamaktayız. Kelime Medenî surelerde dört ayette karşımıza çıkmaktadır ve bu kelime müşriklerin Allah'ı yok sayıp kapıldıkları zan ve insanların hal ve tavırlarda aşırıya kaçma, kibir ve haddi aşma, menfaatsizlik, adaletsizlik gibi düzeni bozacak şeyleri istemeleri için kullanılmıştır.¹³³ Yine kelimenin

¹³² İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan –Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*, s.302.

¹³³ Bu konuyla ilgili detaylı mülahazalar ikinci bölümde yapılacaktır.

özüne dönecek olursak olması gerektiği gibi davranılmayan ve bu nedenle zarar verici, zorbaca olan her türlü davranış “câhiliyye” olarak adlandırılmış ve bunun için İslam devletinden önce var olagelen davranışlar örnek olarak gösterilmiştir. Zira Kur'an'da Allah Arapların kullanmadığı, bilmediği kelimeleri kullanmaktan ziyade onların bildiği kelimelere yeni manalar yükleyebilmektedir.¹³⁴ Aynı davranışlar Medine tekrarlandığı zaman da o davranışın önceki dönem davranışına benzer olduğu hatırlatılarak kelime bu şekilde dönüştürülmüş, onunla ıslah etme amacı güdülmüş olabilir.

İncelediğimiz bazı çalışmaların, sözlüklerde yer alan bilgileri dikkate alarak cehl kelimesin İslam öncesi dönemde “ilmin karşıtı, bilgisizlik” anlamına geldiğini, asıl manasının bu olduğunu söylediklerini görmekteyiz.¹³⁵ Örneğin, Musa Bilgiz kelimenin birinci manasının ilimin zıttı olduğunu, cehl kelimesini hilmin zıttı olduğuna ilişkin bazı yorum sahiplerinin başta Goldziher olmak üzere bazı oryantalistlerden etkilenecek meseleyi tek boyutlu olarak ele almaktan ötürü hata yaptıklarını söylemektedir.¹³⁶ Ancak kendisi de bazı sözlüklerdeki anlamlarından yola çıkarak cehl kelimesini zemine “ilim” ile zıt anlamda olduğu bilgisini koyarak tahliller yapmak suretiyle benzer bir

¹³⁴ İsmail Aydın, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu-Tarihsel Gelişim ve Sorunlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s.18.

¹³⁵ Yakup Bıykoğlu, “Kur'an'da Câhiliyye Kavramı”, *DEÜİF Dergisi*, İzmir 2012, sayı 36, s.235; Musa Bilgiz, *Kur'an'da Bilgi- Kavramsal Çerçeve-Bilgi Türleri*, s.16-17. Ayrıca pek çok meal de c-h-l köküne “bilmeden” manasını vermiş ya da “câhiller” ibaresini tercüme yapmadan kullanmıştır. Bkz. 28/Kasas, 11/Hud, 12/Yusuf, 16/ Nahl, 6/En'am, 4/Nisa. Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015; Abdurrahman Abdullahoğlu, *Ayetlerin İniş Sırasına Göre Kur'an Çevirisi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2011; Edip Yüksel, *Mesaj-Kur'an Çevirisi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2013; Komisyon, Kur'an-ı Kelim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006; Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, hazırlayan Kasım Yayla, Merve Yayınları, İstanbul 2002; Ahmed Didin, *Alt Yazılı Renkli Kelime Meâli*, Gül Rayiha Yayıncılık, Ankara 2012; Talat Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Kılıç Kitabevi, Ankara ts. Bunların yanı sıra piyasada bulunan pek çok mealde de bu yaklaşımı görmekteyiz.

¹³⁶ Musa Bilgiz, *Kur'an'da Bilgi- Kavramsal Çerçeve-Bilgi Türleri*, s.294.

metot izlemektedir. Biz c-h-l kökünün ilmin zıttı anlamında kullanılışının kelimenin özünde sahip olduğu anlamdan evrilerek geldiğini düşünmekteyiz. Yani kelimenin içinde taşıdığı “tecrübesizlik” manası aslında bir yandan bilgi eksikliği ile ilgilidir. Öte yandan sözlüklerin bir kısmında c-h-l kökü izah edilirken temel olarak “ilmin zıttı” ifadesinden sonra “hilm kelimesinin zıttı” şeklinde ifadelere rastlamıştık. Oryantalist Goldziher’in de ortaya attığı ve Bilgiz tarafından eleştirilen “cehl kelimesinin ilmin zıttı olduğu düşüncesinin doğru olmadığı ve İslam öncesi dönemde bu kelimenin hilmin, barbarlığın zıttı olarak kullanıldığı”¹³⁷ fikri cehl ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda dayanak olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra İzutsu da cehl kelimesinin hilm ve ilm olarak iki ayrı zıt anlamı olduğundan bahsetmiştir.¹³⁸ Bunlar bir araştırmamanın tespiti ve bir metodolojik ondan sonra yapılan pek çok makale, tez gibi çalışmalarda kelimenin içerdiği diğer zıtlıklar dikkate alınmadan doğrudan cehl’in ilk zamanlarındaki anlamında ilmin değil, hilmin zıttı olduğunun kalıp bir şekilde söylendiğini görmekteyiz.¹³⁹ Bunun aksine “câhiliyye döneminde hilmin zıttı olarak kullanılırken sonradan ilmin zıttı manasını kazandığı” ve hatta ilim manasını hiç barındırmadığı ile

¹³⁷ Ignaz, Goldziher, *Muslim Studies*, çev. C. R. Barber and S. M. Stern, Aldine Publishing Company, Chicago 1966, s.202.

¹³⁸ İzutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan –Kur’ani Dünya Görüşü’nün Semantiği*, s.302-310.

¹³⁹ Mehmet Demirci, “Kur’an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 2002, sayı 12, s.265 (Herhangi bir kaynak belirtmeksizin İslam öncesi cehl kelimesinin hilmin zıttı olarak kullanıldığı söylenmektedir.); Ahmet Koç, “Cehâlet ve Tezahürlerine Karşı Din Eğitiminin Hedefleri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Rize 2001, sayı 8, s.99-105 (Burada bir izah gösterilmeden, yöntem belirtilmeden direk ilim ve hilm olmak üzere kelime iki başlıkta incelenmiş.); Faik Yılmaz, “Kur’an’da Cehâlet Kavramı”, *YYÜİF Dergisi*, Van 1998, sayı 2, s.141-148; Hayri Doğruel, *Tefsir Tarihi Sürecinde Cehalet Kavramı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s.8; Mustafa Akman, *Kur’an’da Cehalet*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1999, s.17-18, 62-64.

ilgili yorumlar da¹⁴⁰ bulunmaktadır. Bize göre burada “cehl hilmin zıttıdır” şeklinde bir kabullenışten hareketle onu ispat yoluna gidilmiş, eserlerde, her ne kadar çeşitli klasik sözlüklerle kelimenin farklı manalarına yer verilse de, yine temellendirme yapılmadan bu zıtlık mutlak bir zıtlıkmış gibi kullanılmıştır. Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz husus, söz konusu yazarların bu zıtlığı temellendirme yapmadan seçip doğru kabul etmelerinin, kelimenin özünden uzaklaşıp onun sığ bir alana indirgenmesine neden olduğudur.¹⁴¹

Öte yandan c-h-l kökünün eş anlamlarından olan “sefeh” kelimesinin (yani aptallık, ahmaklık) zan ve heva ile ilişkili olduğunu söylemiştik. Zannın da yine bir bilgi çeşidi olduğunu, hevanın da nefsin arzularına uymak olduğunu ve her iki durumunda keyfilik ve tembellik içermesi nedeniyle hakiki ilimden ve ilim yolundan uzaklaştırdığı düşünülmüşse cehaletin ilimsizlik olduğu, en azından buna sebebiyet verdiği söylenebilir. Yani aslında ilime yakın mana hep vardır ancak diğer anlamlarına göre arka planda kalmıştır. Sonradan bu mana baskın olmaya başlamıştır. Ama dildeki bu değişme bugün keskin bir şekilde karşımıza çıkmış olsa da, bu kırılmanın tam olarak ne zaman

¹⁴⁰ Nafiz Danışman, “Câhiliyye” Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”, *AÜİF Dergisi*, Ankara 1956, cilt: V, sayı: 1-4, s.192; Süleyman Tülücü, “Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe’i”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1980, sayı 4, s.280-281; Vahap Ovacı, *Mukayeseli Hukuk Açısından Cehalet*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006, s.46-47; İbrahim Sarıçam, “Câhiliyenin Asr-ı Saâdet’e Dönüşümünde Kur’ân’ın Rolü”, *III. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu*, Ankara 1998, s.21.

¹⁴¹ Eleştirdiğimiz bu tarz çalışmaların aksine cehl kavramı üzerinde çalışılmış, sözlüklerde kullanılan pek çok manayı veren çalışmalar da vardır. Bkz. Bıyıkoglu, “Kur’an’da Câhiliyye Kavramı”, s.235-236; Mehmet Yalar, “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c.14, sy.2, Bursa 2005, s.77; Murat Sarıcık, “Selm ve Cehl Kelimeleri Üzerine”, *Harra Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy.3, Şanlıurfa 1997, s.83-91.

başladığı ve nasıl olduğu tezimizin konusunu aşacağından bu kısmı soru işaretleriyle bırakıyoruz.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE C-H-L KÖKÜNÜN GEÇTİĞİ AYETLER

Tezimizin ikinci bölümü Kur'an'da yer alan c-h-l kökünün Mekkî-Medenî sureler bağlamında art zamanlı olarak derinlemesine incelenmesi ve bu verilerin tarih-olay-bağlam zemininde değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Aşağıdaki tablolar surelerin iniş sırası dikkate alınarak hazırlanmıştır. Düz ve kalın yazılmış sure isimleri bize c-h-l kökünün bulunduğu sureleri göstermektedir.

MEKKİ SURELER					
1	96 ALAK	32	104 HUMEZE	63	43 ZUHRUF
2	68 KALEM	33	77 MURSELAT	64	44 DUHAN
3	73 MUZZEMMİL	34	50 KAF	65	45 CASİYE
4	74 MUDESSİR	35	90 BELED	66	46 AHKAF 23
5	1 FATİHA	36	86 TARIK	67	51 ZARİYAT
6	111 TEBBET	37	54 KAMER	68	88 GAŞİYE
7	81 TEKVÎR	38	38 SAD	69	18 KEHF
8	87 A'LÂ	39	7 A'RAF 138/199	70	16 NAHL 119
9	92 LEYL	40	72 CİN	71	71 NUH
10	89 FECR	41	36 YASİN	72	14 İBRAHİM
11	93 DUHA	42	25 FURKAN 63	73	21 ENBİYA
12	94 İNŞİRAH	43	35 FATİR	74	23 MU'MİNÛN
13	103 ASR	44	19 MERYEM	75	32 SECDE

14	100 ADİYAT	45	20 TÂ-HÂ	76	52 TÛR
15	108 KEVSER	46	56 VAKIA	77	67 MULK
16	102 TEKÂSUR	47	26 ŞUARA	78	69 HAKKA
17	107 MÂUN	48	27 NEML 55	79	70 MEARİC
18	109 KAFİRÜN	49	28 KASAS 55	80	78 NEBE
19	105 FİL	50	17 İSRA	81	79 NAZİAT
20	113 FELAK	51	10 YUNUS	82	82 İNFİTAR
21	114 NAS	52	11 HUD 29/46	83	84 İNŞİKAK
22	112 İHLÂS	53	12 YUSUF 33/89	84	30 RUM
23	53 NECM	54	15 HİCR	85	29 ANKEBÛT
24	80 ABESE	55	6EN'AM35/54/111	86	83 MUTAFFİFİN
25	97 KADR	56	37 SAFFAT		
26	91 ŞEMS	57	31 LOKMAN		
27	85 BURUC	58	34 SEBE		
28	95 TİN	59	39 ZUMER 64		
29	106 KUREYŞ	60	40 MU'MİN		
30	101 KARİA	61	41 FUSSİLET		
31	75 KIYAME	62	42 ŞURA		

MEDENİ SURELER	
87	2 BAKARA 67/273
88	8 ENFÂL
89	3 AL-İ İMRÂN 154

90	33 AHZÂB 33/72
91	<i>60 MUMTEHÎNE</i>
92	4 NİSÂ 17
93	<i>99 ZİLZÂL</i>
94	<i>57 HADÎD</i>
95	<i>47 MUHAMMED</i>
96	<i>13 RA'D</i>
97	<i>55 RAHMÂN</i>
98	<i>76 ÎNSÂN</i>
99	<i>65 TALÂK</i>
100	<i>98 BEYYÎNE</i>
101	<i>59 HAŞR</i>
102	<i>24 NÛR</i>
103	<i>22 HAC</i>
104	<i>63 MUNÂFİKÛN</i>
105	<i>58 MUCÂDELE</i>
106	49 HUCURÂT 6
107	<i>66 TAHRÎM</i>
108	<i>64 TEĞÂBÛN</i>
109	<i>61 SÂF</i>
110	<i>62 CUMA</i>
111	48 FETÎH 26
112	5 MAİDE 50
113	<i>9 TEVBE</i>
114	<i>110 NASR</i>

Görüldüğü üzere Kur'an'da on beşi Mekkî, dokuzu Medenî olmak üzere toplam yirmi dört ayette c-h-l kökü geçmektedir. Kelimenin ilk kez 39.sıradaki surede yer aldığını ve o zamanı takip eden birkaç yıl içerisinde sıkça geçtiğini görmekteyiz. Kelime, Medine döneminin ilk ve son yıllarında da kullanılmaktadır. Aşağıdaki tabloda ise Mekkî-Medenî sure ayrımı yaparak ve yine iniş sıralarını dikkate alarak hangi ayette hangi formda geçtiğini, hangi anlamda kullanıldığını gösterdik. Burada verdiğimiz manaları birinci bölümde tespit ettiğimiz kelimenin eş anlam tablosundan hareketle hazırladık.

MEKKÎ SURELER			MEDENÎ SURELER		
SURE ADI	GEÇTİĞİ FORM	ANLAM	SURE ADI	GEÇTİĞİ FORM	ANLAM
1.A'RAF 138	قَوْمٌ تَجْهَلُونَ SIFAT	Sefeh-Kufr	16.BAKA RA 67	الْجَاهِلِينَ İSİM	Sefeh
2.A'RAF 199	الْجَاهِلِينَ İSİM	Tuğyan-Bağy	17.BAKA RA 273	الْجَاهِلُ İSİM	Sefeh-Kufr
3.FURKA N 63	الْجَاهِلُونَ İSİM	Tuğyan-Bağy	18.AL-İ İMRÂN 154	ظَنَ الْجَاهِلِيَّةِ İSİM	Sefeh-Kufr
4.NEML 55	قَوْمٌ تَجْهَلُونَ SIFAT	Tuğyan-Bağy	19.AHZÂB 33	تَبَرَّجَ الْجَاهِلِيَّةِ İSİM	Bağy
5.KASAS 55	الْجَاهِلِينَ İSİM	Tuğyan-Bağy	20.AHZÂB 72	جَهُولًا İSİM	Sefeh

6.HUD 29	قَوْمًا تَجْهَلُونَ SIFAT	Bağy-Kufr	21.NİSÂ 17	بِجَهَالَةٍ İSİM	Sefeh
7.HUD 46	الْجَاهِلِينَ İSİM	Sefeh- Kufr	22.HUCU RAT 6	بِجَهَالَةٍ İSİM	Sefeh
8.YUSUF 33	الْجَاهِلِينَ İSİM	Sefeh -Bağy	23.FETİH 26	حِمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ İSİM	Sefeh-Bağy
9.YUSUF 89	جَاهِلُونَ İSİM	Bağy- Kufr	24.MAİDE 50	فَحْكَمَ الْجَاهِلِيَّةِ İSİM	Tuğyan- Bağy
10.EN'AM 35	الْجَاهِلِينَ İSİM	Sefeh			
11.EN'AM 54	بِجَهَالَةٍ İSİM	Sefeh			
12.EN'AM 111	يَجْهَلُونَ FİİL	Sefeh- Kufr			
13.ZÜME R 64	الْجَاهِلُونَ İSİM	Sefeh- Kufr			
14.AHKA F 23	قَوْمًا تَجْهَلُونَ SIFAT	Sefeh- Kufr			
15.NAHL 119	بِجَهَالَةٍ İSİM	Sefeh			

Tabloya göre kelime, karşımıza öncelikle sıfat olarak çıkmakta ve bu formda dört ayette bulunmaktadır. Hepsinde de kavim kelimesini nitelemektedir. Fiil formuna ise bir kez rastlamaktayız. Geri kalan on dokuz ayette ise isim olarak geldiğini görmekteyiz.

Bunların on birinde “câhil, cehûl ya da câhiller” anlamında birine ya da birilerine isim olarak kullanılmış, dört yer de “cehaletle” anlamında bir işin ismi olmuş, dördünde ise “câhiliyye” formunda yepyeni biçimde karşımıza çıkmıştır. Tüm bu detaylar sonraki bölümlerde tartışılacaktır.

1. KUR'AN-I KERİM'DE C-H-L KÖKÜNÜN ART ZAMANLI İNCELENMESİ

Biz bu bölümde c-h-l kökünü, sureleri Mekkî-Medenî ayrımı gözeterek iki ayrı grupta inceleyeceğiz. Bu anlamda zamanı dikkate alarak kelimenin tarihsel seyrini görmüş olacağız. C-h-l kökünün Kur'an'dan önceki ve sonraki manalarını, geçirdiği, dönüştüğü anlam aşamalarını ve Kur'an'daki manalarını tespit etmeye çalışarak art zamanlı bir inceleme yapmaya çalışacağız.

“Câhiliyye Arapları”, “Câhiliyye Dönemi”, “İslam öncesi Araplar” gibi çeşitli şekilde adlandırılan Hz. Muhammed'in mesajını getirmeden önceki dönemi, sosyal, siyasi, ekonomik vs. açılardan bilmek Kur'an'ın mesajının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Eğer böyle bir bilgi zemini oluşturabilirsek Kur'an'ın neyi ne ölçüde değiştirdiğini, neyi tasdik ettiğini, neden uzaklaşılmasını istediğini, yani aslında Kur'an'ın ne yapmak istediğini de anlamış olacağız.

Kur'an-ı Kerim'in hitabı, muhatabının psikolojik, kültürel vs. durumları ve bu kişilerin yaşadığı toplumun sosyo-politik, ekonomik vs. özellikleri göz önünde bulundurularak şekillenmiştir. İhtiyaçlar veya mevcut koşullar dikkate alındığı için kimi zaman teselli, gönül alma, kimi zaman tehdit vb. unsurlar içeren bu sözün inmesi uzun bir zaman diliminde tamamlanmıştır. Bu sebeple de indiği toplumun ihtiyaçlarını, isteklerini gözetmiştir.¹⁴² O halde onu en doğru şekilde anlamak için onun indiği ortama bakmak gerekmektedir.¹⁴³ Hal böyle olunca mevcut ayetleri irdelerken ayetin arka planındaki olaylardan ve hitabın yapıldığı kişilerden bağımsız bir inceleme yapmak, o ayetin

¹⁴² Mualla Selçuk v.dğr., *Kur'an ve Birey-Radikal Söylem Üstüne*, Turhan Kitabevi, Ankara 2010, s.9.

¹⁴³ Hasan Elik, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu*, Fikir Yayıncılık, İstanbul 2014, s.60.

anlaşılmasını güçleştirirken bazen ayete yanlış anlamların verilmesine de sebep olabilecektir. Bu sebeple de Kur'an'ı daha iyi anlamak için onu tarihin içinde, toplumdaki gelişmeleri de dikkate alarak okumak gerekmektedir.¹⁴⁴

Bir şeyin daha iyi anlaşılması için ortak bir dil kullanılmalıdır. Bu da konuşulan dilin aynı olmasının yanı sıra muhatabın tecrübe, ilgi, ilmi seviyesinin de göz önünde bulundurulmasıyla mümkün olacaktır.¹⁴⁵ Dolayısıyla bulunduğumuz çağ ve Kur'an'ın nüzul çağı aynı kelimelerle, aynı zihin dünyasıyla konuşmamaktadır. Biz o çağı mantalite olarak tanımaya çalışır yani onun dilini çözersek anlaşılma adına bir adım daha atmış olacağız. Burada tabii ki tafsilatlı bir şekilde İslam tarihine girmeyeceğiz. Ancak bize ışık tutması açısından daha çok sosyal yaşama dair belli başlı hususları akademik tartışmaları görmezden gelerek özetlemeye çalışacağız.

Arapların kabileler halinde yaşadıkları bilinmektedir. Dönemin özelliklerini en doğal yoldan bize yansıtan şiirler vasıtasıyla kabile dayanışmasının ve kan bağının son derece mühim olduğunu öğrenmekteyiz. Bu bağlılık kendi soyları ile övünürken, bunun dışında kalanları yerme, haksız ve zalim uygulamalarında dahi kabilenin destekçisi olmaya kadar gitmektedir.¹⁴⁶ Söz konusu olan bu taassub haklı birinin mağduriyetine sebebiyet verirken, güçlü olanın da gücüne güç katmaktadır. Öte yandan asabiyet duygusu kabileler arası savaşların çıkma nedenlerinden biridir. Bunun yanı sıra bazı uygulamalarda hile yapma, insanların arasında bozgunculuk çıkarma-nifak sokma, kan

¹⁴⁴ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü; Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler*, Şûle Yayınları, Ankara 2009, s. 41.

¹⁴⁵ Albayrak, *Tefsir Usûlü; Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler*, s. 124-125.

¹⁴⁶ Öğmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar- Câhiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*, s.65-75.

davası gibi nedenler de savaşlara sebebiyet vermektedir.¹⁴⁷ Yine öl ortamında yaşayıp göçebe olan topluluklarla ilişki içerisinde bulunmaları, göçebeliği çok önceden bırakmış olsalar da hala aynı bakış açısını koruduklarından ve burada yaşam şartlarının zor oluşundan ötürü toplu yaşama ihtiyacı içine girmişlerdir.¹⁴⁸ çünkü bu yeni yaşam biçimini öğrenme, ihtiyaçları karşılama gereksinimi, bir arada yaşamanın bir sonucu olan diğer insanlarla kendini karşılaştırma dürtüsü ve mevcut korkular insanları toplumsallaşmaya itmektedir.¹⁴⁹ Belki kabilecilik ve bunun neden olduğu asabiyet duygusu da bu ihtiyacın bir tezahürü olabilir.

Arapların soy, şeref gibi kavramlara önem verdikleri yine pek çok şiir vurgusunda karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri de eşleri söz konusu olduğunda onların namusu hakkında çok hassas olmalarıdır. Bakıldığı zaman oldukça erdemli, korumacı gibi görünen bu duygunun her koşulda aynı hassasiyette işletilmediğini görmekteyiz. Zira şiirlerde yapılan apkınlıklarla övünme, yağma sırasında ulaşılan kadınlara el uzatma, eşlerini soylu bir erkeğe ilişki kurmak üzere gönderme¹⁵⁰ bu duygunun çıkarları doğrultusunda esnetilebildiği ya da tamamen amacından uzaklaşıldığını göstermektedir.

Peygamber Allah'ın mesajını getirmeden, zaman içerisinde yeni ahlaki düzenlemeler yapılmadan önce Araplar'ın medeniyetten uzak, ahlaki değerleri tamamen hiçe sayan bir millet olduklarını söylemek pekâlâ haksızlık olacaktır. Bu gün erdem saydığımız pek

¹⁴⁷ Öğmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar- Câhiliyye şiirine Göre İşlam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*, s.83-89.

¹⁴⁸ Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, trc. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s.23.

¹⁴⁹ J. L. Freedman vdęr., *Sosyal Psikoloji*, ev. Ali Dönmez, İmge Kitapevi, Ankara 1993.

¹⁵⁰ Öğmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar- Câhiliyye şiirine Göre İşlam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*, s.196-197/211.

çok özellik Araplar için de bir değer teşkil etmekteydi. Özellikle cömertlik, misafirperverlik, vefa, çalışkanlık, sabır gibi güzel özellikler Araplar arasında da yaygındı. Ancak bu değerlerde yer yer yozlaşmalar zuhur etmeye başlamış. Cömertlik gösteriş yapmak, itibar kazanmak için yerine getirilmiştir. Yine önem verdikleri iffet duygusu onları kız çocuklarını diri diri gömmeye götürmüştür.¹⁵¹

Diğer taraftan kültür sonraki nesillere sözlü olarak aktarılır bu gelenekle sonraki nesil gerekenleri öğrenirdi. Sosyal hayata dair bilinmesi gerekenler, ticaret ile ilgili detaylar, tarihlerine dair bilgiler bu yolla öğretilirdi. Dil ve yazı hususunda, edebiyat alanında özellikle zengin bir kültüre sahiplerken astronomi, tıp gibi bilgi alanlarında hatırı sayılır bir konumda bulunmaktaydılar.¹⁵² Bu sebeple onları bilgi ve kültür alanında geri kalmış, bilgisiz bir toplum olarak nitelemek de doğru olmayacaktır. Bugün c-h-l kavramının “bilgisiz, ilimsiz olma” manası ön planda olduğu için Arapların İslam gelmeden önceki hallerini “bilgisiz bir toplum” şeklinde anlamak onlara yapılmış haksızlık olacaktır.

1.1.MEKKİ SURELER/ZAAFLARIN ALIŞKANLIKLARA DÖNÜŞMESİ

Asabiyet, makama/soya üstünlüğüne/maddiyata dayalı arzular, iffet, şeref, kardeşlik gibi farklı kavramlar üzerinden Arap toplumunu incelemiştik. Kur'an'ın ilk ayetleri böyle bir ortamda gelmeye başlamıştır. Genel olarak da onun, putperestliğin, körü körüne

¹⁵¹ Adnan Demircan, *Câhiliye Arapları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015, s.37; Öğmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar- Câhiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*, s.215-265.

¹⁵² Demircan, *Câhiliye Arapları*, s.115-118.

bağlılığın eleştirildiği¹⁵³, ahlaki bozulmaları alternatiflerle düzeltme yolunun seçildiği bir üslûp ve içeriği vardır.

Her insanın zaafları vardır. Bunlar, kontrol altında tutulduğu sürece insana ve çevresine zarar vermeyecektir. Ancak bunlar kontrolden çıkar ve birer davranış haline gelirse o zaman kişi hata işlemeye başlayacaktır. İşte bu yanlış davranışlar ayetlerde cehl olarak isimlendirilmektedir. Çünkü Arapların atalarından gelen, inanca ve kültüre dair mevcut alışkanlıkları vardır ve bunları sürdürme konusunda ciddi anlamda direnişleri söz konusudur. Bu da onları bağımlı yapmakta ve bağımlılıkları onları yanlış davranışa sürüklemektedir. Bağımlılık aynı zamanda akli devre dışı bırakıp duyguları etkin kılmaktadır. Akıl hakikate götürürken, duygular zaman zaman zaafları doğuracağı için hata olasılığını artıracaktır. İşte bu bağlamda biz, duyguları, arzulara ve güce meyletme şeklinde iki ayrı grupta ele alacağız. Bu bölümde yer alan on beş ayette, meyillerin hangi hataya yol açtığını ayrı ayrı inceleyeceğiz. Bunu yaparken de ayetlerin tarihi arka planından bahsettikten sonra gerek oldukça sebep-i nüzul bilgilerini vererek incelemeye, tefsir kaynakları yardımıyla kelimenin anlam alanını göz önünde bulundurarak ilişkiler kurmaya çalışacağız.

1.1.1. ARZULARA MEYLEDEREK HATAYA DÜŞME

Daha öncede söylediğimiz gibi Arapların davranışa dönüşmüş belli başlı alışkanlıkları hataya düşmelerine sebep olmaktadır. Bu başlık altında heva ve heveslerinin yani arzularının sebep olduğu davranışın meydana getirdiği hatalardan söz edeceğiz. Mekkî surelerde genel olarak kültürlerine, geleneklerine, inançlarına bağımlılık ve buna karşı

¹⁵³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 1997, s.61.

yapılan her uyarıya, hatırlatmaya karşı bir ayak direme görmekteyiz. Onların hataya sebep olan bir başka davranışları ise tavırlarında aşırıya kaçmak ve neticesinde ahlaki bir yanlışlığa düşmektir. Yine bilmezden gelmek, yok saymak suretiyle tutarsız, düşüncesiz davranışları da ayrı bir hata nedenidir. Mekkî surelerde geçen on beş ayette bu hatalar anlatılmaktadır. Biz her birini daha ilgili olduğunu düşündüğümüz grubun altında incelemeye çalışacağız.

1.1.1.1. BAĞIMLILIK/İNAT

A'raf 138: “وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ

“Yine biz, İsrailoğulları’nı sağ salim bir şekilde denizin karşı yakasına geçirdik. Zaman sonra, [Sina Yarımadası’nda sığır suretinde] bir takım putlara tapan bir halkla karşılaştılar. Bunun üzerine, “Musa!” dediler. “Bize de bunlarınkine benzer tanrılar edinsen.” Musa, “Belli ki siz ağzından çıkanı kulağı duymayan (تَجْهَلُونَ) bir topluluksunuz” dedi.”

A’raf suresi ile c-h-l kökü karşımıza ilk kez çıkmaktadır. İniş sırasına göre 39.sırada yer alan surenin yaklaşık olarak bi’setin 5.ya da 6.yıllarına tekabül ettiği düşünülmektedir.¹⁵⁴ Bu noktadan itibaren Kur’an yavaş yavaş yoğun ahiret vurgusundan, temellerini önceki surelerde attığı tevhid vurgusuna geçerken, şirki de sert bir üslup kullanarak eleştirmeye başlamıştır.¹⁵⁵ Bu sureden önceki surelerde anlatılan

¹⁵⁴ Çalışkan, M. 615 Yılında İnen Ayetler, s.51.

¹⁵⁵ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul 2013, c.1, s.242.

kıssalar Arap Toplamlarına gönderilmiş peygamberlerin kıssaları iken bu sure ile İsrailoğulları'na gelen peygamberlerin kıssalarına da yer verildiği görölmektedir ve bununla muhatap kitle Kureyş müşrikleri olmaktan çıkmış ve hitap Âdemoğullarına yapılmaya başlanmıştır.¹⁵⁶

Sure tahmini olarak 615 yılında yapılan Habeşistan hicretinden önce inmiştir. Bu dönem ise müşriklerin inananlara psikolojik baskıların yanında fiziksel şiddet uygulamaya başladıkları bir dönemdir. İbn Hişam, Ebû Cehl'in "Hz. Muhammed'in çağrısını kabul eden kişileri aşağılayıp, atalarının dinlerini terk etmesinden ötürü aklının sefeh, görüşünün yanlış olduğunu" aktarmaktadır.¹⁵⁷ İlgili ayete baktığımızda ise Allah denizi ikiye yarmak suretiyle İsrailoğulları'na verdiği nimeti hatırlattıktan sonra¹⁵⁸ onların bu ihsanı görmezden gelerek Allah dışında tapınmak için başka tanrılar istemesi üzerine Hz. Musa onların "câhillik eden" bir topluluk olduğunu söylemiş, sonrasında ise kendilerine en kötü işkenceleri yapan ve özellikle büyüklük taslaması nedeniyle helak ettiği Firavun ailesinden kurtardığını hatırlatmıştır. Ancak buna rağmen onlar, Hz. Musa'nın Tur'a gidişinin ardından kendilerine yol göstermekten aciz bir buzağı heykeli yapıp, onu ilah edinmişlerdir. Allah ayette bu tavırlarından ötürü onların câhil yani, aptal, ahmak kimseler olduğunu söylemiştir. Burada yine putlara tapmanın yanında, kibir ve acımasızlık duyguları içinde bulunan müşriklerin benzer tavırda olmaları bu sıfatı almalarına neden olmuş, öte yandan bu tavır içinde olup, inananları "sefehler"

¹⁵⁶ El-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, c.1, s.256/258.

¹⁵⁷ İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn Hişam Tercemesi*, çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 2006, c.1, s.433.

¹⁵⁸ Ebû Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd, Dêru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003, c.1, s.412; Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ et-Teymiyye, *Mecâzu'l-Kur'an*, Mektebetu'l-Hanicî, Kahire ts., c.1, s.227.

diyerek aşağılayan Ebu Cehl'e –ve diğerlerine- de “sefeh” manasını da içeren, ondan daha kapsamlı “cehl” kelimesiyle aslında bir cevap verilmiştir.

Taberi'ye kadar bakmış olduğumuz tefsirlerde buradaki “câhillik” kelimesinin bir izahına rastlamadık. Ancak sonraki dönemlerde yavaş yavaş kelime hakkında konuşulduğunu görmekteyiz. Taberi bu ayette tek olan Allah'tan başkasına tapmanın, tapmak istemenin doğru olmadığını söylediğini, Hz. Musa'nın göklerin ve yerin sahibi olan Allah'tan başkasına kulluk etmenin caiz olmadığını belirttiğini ve bunu isteyen bu insanları câhil kavim olarak nitelendirdiğini söylemiştir. Daha sonra aktardığı rivayette Hz. Muhammed'e Huneyn sırasında “Kâfirlerin zâtu'l-envâtları (dibinde gölgelenip, silahlarını dallarına astıkları ağaç) bir yer tayin etsen de silahlarımızı assak” diyenlere karşı onun “Bu durum İsrailoğulları'nın Musa'ya ‘bize onların ilahları gibi ilah tayin etsen’ demelerine benziyor. Siz öncekilerin yolunu izliyorsunuz” dediğini söylemiştir.¹⁵⁹ Bu rivayetteki durum Medine dönemine ait olsa da, Taberi'nin burada söz konusu iki durumu ilişkilendirdiğini görmekteyiz. Ancak biz ayette eleştirilen tavır ile rivayet arasında benzerlik olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü bu ayette Mekke'deki müşriklerde olduğu gibi tek ilah şuurunu kavrayamamış, putları inancın tamamlayıcısı olarak gören bir kitle varken, Taberi'nin aktardığı rivayette iman ile ilgili olmayan, örfi veya taklidi bir istek söz konusudur.

¹⁵⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Muhsin el-Turki, Dirâsetu Arabiyye ve'l-İlmiyye, Kahire 2001, c.10, s.408-410; Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetu Nezâru'l-Bâz, Riyad 1997, s.1552.

Zemhaşeri, Allah'ın İsrailoğulları'nı kurtardıktan sonra onların ineğe tapma isteğini küfür ve isyan olarak açıklamış ve onların zalim, kâfir, câhil, nankör olarak vasıflandırıldığını söylemiştir.¹⁶⁰

Razi, İsrailoğulları'nın Firavun ve ordusunun helak olduğuna şahit olup, bunu göre göre ardından bu batıl, fâsid talepte bulunmalarının cehl ve açık bir suç olduğunu söylemiştir. Onların bu talepleri Zümer suresinin üçüncü ayetinde “(Biz onlara) Allah’a bizi çok yakınlaştırsınlar diye tapıyoruz” ifadesindeki gibidir. Allah’tan başkasına ibadet ise küfürdür.¹⁶¹ Bu ayetteki cehl de aynı durumu içerdiği için dolayısıyla küfür, şirk sayılmıştır. Ayrıca Razi’nin, onların yanlış olduğunu bile bile benzer tutumda bulunmalarını cehl kelimesinin “bildiği halde bilmezden gelme” anlamıyla bir ilişki kurduğu düşünülebilir.

Daha yakın döneme baktığımızda Abduh’un buradaki ifadeyi cehl-i mutlak olarak isimlendirdiğini ve cehlin ilimden yoksun olma, nefsin aptallığı, aklın kararsızlığı anlamına geldiğini ve hatta araya vasıta koymanın yani şirkin de bu manayı içerdiğini

¹⁶⁰ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Mevcud v.dğr., Mektebetu'l-Abîkân, Riyad 1998, c.2, s.499.

¹⁶¹ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dêru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan 1981, c.14, s.232; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Dêru Tayyiben, Riyad 1997, c.3, s.467.

söylemektedir. Ayrıca Bakara 130.ayetteki¹⁶² sefeh kelimesinin de cehl anlamına geldiğini belirtmektedir.¹⁶³

Elmalılı, bu isteğin İsrailoğulları'nın küfre ilk meyledişleri olduğunu ve kavme mahsus bir put istemenin, puta tapan kavimlere özenmenin câhillik olduğunu söylemiştir.¹⁶⁴

Seyyid Kutub, önce İsrailoğulları'nın putperestlikten Musa(as)'nın dinine yeni dönmüş bir yandan ise zayıf karakterli, karasız bir yapıya sahip olduklarını ve bu yüzden puta tapan topluluk gelince eski hallerine dönme girişiminde bulunduklarını söylemiştir. Onların şirke düşme eyleminin bilgisizlik değil, aklın tersi olan ahmaklık olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁵

İbn Âşûr cehl kelimesini ilmin zıttı ya da hakikatin tersine olan şey diye açıkladıktan sonra buradakilerin cehl ile nitelendirilmesinin putlara ibadet eylemleri nedeniyle olduğunu söylemiştir.¹⁶⁶ Yine benzer şekilde Derveze buradan maksadın onların gerçeği ve doğruyu yapmak yerine hata yapmaları olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷

¹⁶² “İbrahim’in[şirkten arınmış] dininden yüz çevirenler,[aklıselim sahibi olanlar değil] ancak kendini bilmeyen, [dolayısıyla rabbini tanımayan] beyinsizlerdir. Andolsun ki biz İbrahim’i dünyada peygamberlikle seçkin kıldık. O, ahirette de seçkin kullarımız arasında olacaktır.”

¹⁶³ Muhammed Abduh-Reşid Rıza, *Tefsîru el-Kur’ani’l Hakîm*, Dâru’l-Menar, Kahire 1947, c.9, s.202-203.

¹⁶⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979, c.4, s.2273.

¹⁶⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, Dêru’s-Şerûk, Beyrut 1968, c.9, s.1364.

¹⁶⁶ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru’i-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, Dêru’t-Tunusiyye, Tunus 1984, c.9, s.80.

¹⁶⁷ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, Dêru’l-Garbi’l-İslamiyyi, Beyrut 1984, c.2, S.447.

Görülüyor ki İsrailoğulları Firavun ve ordusunun helak oluşuna şahit olmuş sonra inanarak Musa(as)’nın yolundan gitmiştir. Bilindiği gibi Musa(as) insanları Allah’ın birliğine davet etmiş ve kendi tanrılığını ilan eden Firavun’la karşı karşıya kalmıştır. Ancak o, eski inançlarını hatırlatan bir hadise ile karşılaştıklarında her şeyi unutup tekrar eski şirk inançlarına dönmelerine karşı “câhil bir topluluk” olduklarını söyleyerek onları eleştirmiştir. Bu ayet ile ilk kez karşımıza çıkan c-h-l kökü, kavim kelimesini niteleyen bir sıfat olarak kullanılmıştır. Baktığımızda bu kavmin aceleci, sabırsız davranarak şirk içeren eylem talebinde bulunduklarını görüyoruz. Bir yandan da daha önce mevcut olan alışkanlıklarından hala kurtulamadıklarını, ona dönme arzularının kamçılandığını görmekteyiz. Bağımlılık insanlarda arttıkça, tutumlarını değiştirmeleri zorlaşacağı için, iletişim kurmaya direnmeye başlarlar. Bu da onları karşı tarafın isteğini reddetme veya çarpıtmaya götürür.¹⁶⁸ Ayette de görüldüğü gibi tüm yapılan iyilikleri, anlatıları unutup sözü istedikleri gibi anlamaya başlamışlardır. Bu tavırları cehl ile aynı anlamda kullanılan “sefehlik (aptallık, ahmaklık)”. Öte yandan yaptıkları eylem bir anlamda inat içerdiği için “küfürdür.” Dolayısıyla kelime daha önceki bölümde tespit etmeye çalıştığımız c-h-l kökünün zıt anlamlarını içeren tabloya göre müsamaha kelimesiyle de zıtlık oluşturmaktadır. Burada kelimeye “ahmaklık, inatçılık” manaları verilebilir.¹⁶⁹

Daha önce ahlak ve ahiret üzerinden tevhide bir zemin oluşturulan Kur’an söyleminin yavaş yavaş şirke karşı sert bir üsluba döndüğünü söylemiştik. Kıssa üzerinden zulümden kurtarılmış olmalarına ve buna rağmen kendilerine fayda vermeyen, yol göstermekten aciz putlara tapma tercihlerinin eleştirildiğini görmekteyiz. Aynı durumda

¹⁶⁸ Freedman vdğr., *Sosyal Psikoloji*, s.385-386.

¹⁶⁹ Bu bağlamda bu ayet için mealde verilen “ağızdan çıkan kulağı duymayan” anlamına katılmamaktayız. Ancak yöntem kısmında söylediğimiz üzere tek bir meal takip ettiğimiz için burada ayet metninden sonra meal, -ilişkili görmesek de- yönteme sadık kalmak için kullandık.

olan Kureyş halkının şirkteki ısrarcı tavrı, büyüklük taslayarak davetten yüz çevirmeleri de kıssa aracılığıyla eleştirilmektedir. Cabiri'ye göre sure bir yönden de Ebu Talip nezdinde Hz. Muhammed'den taviz almaya çalışan Kureyşliler'e karşı bir cevap niteliğindedir.¹⁷⁰ Zira onların bu istekleri “tek Tanrı” fikrini özümseyemediklerinin, işlerin Hz. Muhammed'in etkinliğinde ilerlediğini görmüş olmalarının bir göstergesidir ve İsrailoğulları'nın tavrıyla benzerlik taşımaktadır.

En'am 111: “وَلَوْ أَنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا

”لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ بِجْهَلُونَ”

“[Ey Peygamber!] O müşriklere [keyfi istekleri doğrultusunda] melekler indirsek, ölüler de dirilip onlarla konuşsa, dahası [senin gerçek peygamber, Kur'an'ın Allah kelamı olduğuna delil teşkil edecek] tüm mucizeleri gözlerinin önüne sersek, Allah dilemedikçe onlar yine de imana gelmezler. Lakin onların hiçbiri bu gerçeğin idrakinde değildir (بِجْهَلُونَ).”

Aynı surenin 35.ayetinde Hz. Muhammed'in muhatap kitleyi inandırmak için bir mucize beklentisinde olma, bu isteğinin yersiz olduğunu bildiği halde habersiz gibi davranma arzusu “câhillerden olma” şeklinde ifade edilirken burada doğrudan bu tavra sahip olan müşrikler için “onlar câhildir” ifadesi kullanılmıştır. Buradan Kur'an'ın “câhil” nitelemesi ya da isimlendirmesini bu ayette doğrudan müşrikler için yaptığını görmekteyiz. Yine ilgili ayete yaklaşırken başından beri yapılan müşriklerin mucize ya da melek gönderilmesi şeklindeki istemlerinin eleştirisinin devam ettiğini görmekteyiz. Kökümüz ise bu ayette on ikinci sırada geçmektedir.

¹⁷⁰ El-Câbirî, *Fehmü 'l-Kur'an*, c.1, s.285.

Huvvârî ayetteki “yechelun” kelimesini “ya’lemun” ile izah etmiş, En’am 37¹⁷¹ ile benzerliklerine dikkat çekmiştir.¹⁷² Razi bu ayeti izah ederken inkârcıların bir kısmının kendilerine bir ayet indiği takdirde inanacaklarını söylemeleri üzerine Allah’ın zaten ayet gönderdiğini, tek mucizenin doğru ve yanlış olanı ayırmak için yeterli olacağını söylemiştir. Bu ayette belirtildiği gibi bundan fazlasını istemek bir nevi zorbalıktır, gereksiz şey istemektir ve biri yapıldığı takdirde bu isteklerin ardı arkası kesilmeyecektir.¹⁷³ Tûsî de bu tavırların inattan ötürü olduğunu söylemiş ve bu nedenle Allah’ın bu kişileri câhil olarak nitelendirdiğini belirtmiştir.¹⁷⁴

Tefsirlerde genelde bu ayet ile ilgili istenen mucizeler ve Allah’ın dilemesi ile ilgili olan kader konularında izahlar yapılmış, buradaki “جَهْلُونَ” kelimesinin üzerinde pek durulmamıştır. Zemahşeri bu kelimenin, Müslümanların o kişilerin “istedikleri ayet kendilerine gelmedikçe ve bunu yapmaya zorlanmadıkça iman etmeyeceklerini bilmezler” şeklinde açıklaması olabileceğini söylemiştir.¹⁷⁵ Elmalılı, bu ayeti izah ederken, onlara her türden delil gelse de yine de Allah’ın dilemesi olmadan yapamayacaklarını bilmediklerini ve kendilerine güvenip tuğyan içinde yalan yere yemin edeceklerini söylemiştir.¹⁷⁶

¹⁷¹ “Müşrikler, ‘Muhammed’e bizim istediğimiz türden bir mucize niye verilmedi ki?!’ deyip duruyorlar. [Ey Peygamber] De ki o müşriklere: ‘Şüphesiz Allah her türlü mucize göndermeye kadirdir.’ Ama gel gör ki onların çoğu kendilerine mucize gelip de ona inanmadıkları takdirde helak olacakları geçeceğini bilmez.”

¹⁷² Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi’l-Azîz*, c.1, s.552.

¹⁷³ Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c.13, s.157.

¹⁷⁴ Et-Tûsî, Ebû Cafer Muhammed, *et-Tibyân fî Tefsîri’l-Kur’an*, Necef, m.1376, c.1, s.239.

¹⁷⁵ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.2, s.388.

¹⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.4, s.2027.

Ancak yukarıdaki açıklamaları dikkate aldığımızda, inkârcıların kendi keyiflerine göre mucize istemelerinden ve aslında inanmamak için işi yokuşa sürmelerinden, bahane uydurmalarından anlaşılıyor ki, buradaki câhillik o kişilerin Allah'ın bunu yapmaya gücünün yeteceğini bilmeyip, böyle bir şey istemlerinden ziyade, mevcut durumdaki ısrarcı tavırlarının isimlendirilmesidir. Onlar işi bir nevi inada bindirmekte, alay etmekte ve kendi zanlarına göre hareket etmektedirler. Bu durumdan hareketle burada “cehl”, tuğyan ve sefeh anlamlarında kullanıldığını düşünmekteyiz. Zan ve küfür hali ile de yakın ilişkilidir. Burada bir durum analizi yapılmış, başta Hz. Muhammed olmak üzere inananların kendilerini harap etmelerine gerek olmadığı hatırlatılmıştır.

Zümer 64: “قُلْ أَفَعَبَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُوْنِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ”

“[Ey Peygamber!] De ki o müşriklere: “Ey câhiller güruhu! Siz benim Allah’tan başka varlıklara ibadet etmemi/tapınmamı mı istiyorsunuz?!””

Sure iniş sırasına göre 59.sırada yer almaktadır. C-h-l kökünün geçtiği on üçüncü suredir. Hz. Ömer’in daveti kabul etmesinin Taha Suresi ile olduğu rivayetlerine dayanarak, o surenin yaklaşık olarak 615 yılının sonlarına doğru indiğini söylediğimizde¹⁷⁷ Zümer suresinin de onu takip eden yıllarda inmiş olması muhtemeldir. Bu zaman içerisinde Hz. Ömer’in inananların safına geçmesiyle Kureyşliler’in yeni tedbir arayışları gündeme gelmiş ve Hz. Muhammed’in mesajına inananlarla evlilik, ticaret gibi her türlü ilişkiyi kesmek suretiyle onlara –yaklaşık olarak üç yıl süreyle- boykot uygulamışlardır.¹⁷⁸ Dolayısıyla surenin indiği zamanın arka plana

¹⁷⁷ Çalışkan, M. 615 Yılında İnen Ayetler, s.50.

¹⁷⁸ Kasım Şulul, İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.144-145.

baktığımızda inananlar bir yandan inandığı değerlere sarılırken, bir yandan da fiziksel şiddetin ekonomik ve politik şekilde kendisini gösterdiği bir vaziyet içinde kalmışlardır.

Ayetin iniş sebebi olarak İbn Abbas'tan gelen rivayet gösterilmektedir. Bu rivayete göre, Mekke'li müşrikler Hz. Muhammed'i kendi ilahlarına ibadet etmeye çağırmış ve Allah'a inanmayı bu şarta bağlamışlardır. Bunun üzerine de bu ayet gelmiş¹⁷⁹ ve onların bu tavrına karşı kendilerine “câhiller” diye seslenilmiştir. Görüldüğü gibi bu ayette de câhil kelimesi doğrudan peygamberin muhatap olduğu kitle için isim olarak zikredilmiştir.

Müfessirlerin izahlarında da genellikle buradaki “câhiller” ile kastedilenin aynı kitle olduğunu görmekteyiz. Mesela Mukâtil, bunların Kureyş'teki kâfirler¹⁸⁰ olduğunu söylemektedir. Razi'ye göre ise Allah burada müşrikleri “câhiller” olarak adlandırmıştır. Çünkü göklerin ve yerin yaratıcısı Allah'tır ve putlar ise herhangi bir fayda ve zararı olamayan varlıklardır. Durum böyleyken bu değersiz varlıklara taptıklarından onların bu sıfatla anılmayı hak ettikleri söylenmektedir.¹⁸¹ Yani onların tutumu bir nevi inat ve aptallıktır. Genel olarak incelediğimiz klasik tefsirlerde başka izahlara rastlamadık.

Daha yakın döneme geldiğimizde İbn Âşûr, burada müşriklerin “câhiller” ismi kullanılarak azar yoluyla vasıflandırıldıklarını ve cehlin ilmin zıttı olduğunu, çünkü onların vahdaniyete karşı kör olduklarını,¹⁸² Elmalılı ise ayetin mealini verdikten sonra,

¹⁷⁹ Celâluddin Ebu'l-Fazl Abdurrahman Es-Suyûtî, *Lubâb'n-Nukûl Fî Esbâbi'n-nüzûl*, el-Kitâbu's-Sekâfiyye, Beyrut-Lübnan 2002, s.224.

¹⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.3, s.138.

¹⁸¹ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.27, s.13; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.7, s.112.

¹⁸² İbn Âşûr, *Tefsîru'i-Tehrîr ve't-Tenvîr*, c.24, s.57.

şayet şirk koşulacak olursa yapılan her şeyin boşa gideceğini ve şirk koşanların kaybedenlerden olacağını açıklamıştır.¹⁸³ Kutub ise bu nitelemeyi koyu, kör bir câhillik karşısında sağlıklı bir fitratın haykırışı olarak açıklamaktadır.¹⁸⁴ Derveze, müşriklerin Allah'tan başkasına ibadet etmelerini câhilce bir tavır olarak izah etmektedir.¹⁸⁵

Bakıldığında ilk olarak müşrikler tarafından şirke davet vardır ve müfessirler de genelde bu kanaati taşımaktadır. Öte yandan surenin önceki ayetlerinde yeniden yalnız Allah'a yönelme vurgusu yapılmış, inananlara sabretmeleri söylenip alacakları mükâfatlar hatırlatılarak onları teselli yoluna gidilmiştir. Yine inkârları ve kibirleri nedeniyle azabı hak eden diğer kesim de zikredilmiştir. Hemen ardından da söz konusu ayet gelmiş ve ortak koşmanın yapılan tüm işleri boşa götüreceği hatırlatılmıştır. İdeoloji, şahsi bir değerlendirme ve tasavvur olduğu, hayali ve soyut fikirlerden oluştuğu ve hem siyasete hem sosyal yaşantıya ait inanışları ifade ettiği için¹⁸⁶ aslında bize göre Mekkeliler'in ayette geçen bu tavrı ideolojiktir. Yani aslında burada şirke davet vardır evet ama arka planında psikolojik, fiziksel, siyasi her türlü eziyetine rağmen, Hz. Muhammed'in getirdiği mesajla, inanan grubun giderek güçlenmesinin Mekkeliler tarafından kabullenilemeyişi bulunmaktadır. Bu durumda güç ellerinden gidecek ve onlar prestijlerini, yaptırım güçlerini kaybedeceklerdir. Çünkü ideolojiler araçlarını keyiflerine göre seçtikleri için bu araçlar ahlaka uygun ve meşru olmayabilir. Bunu gerçekleştirme arzusu bu yolla birleşince hem hastalıklı bir davranış hem de nefsi putlaştırma söz konusu olabilir ve bu, iktidarın zayıfladığı, bozulmaya başladığı

¹⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.6, s.4136.

¹⁸⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.24, s.3061.

¹⁸⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, c.4, s.343.

¹⁸⁶ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s.424.

zamanlarda kendini gösterir.¹⁸⁷ Gururları, Kur'an'da da belirttiği gibi kibirleri buna izin vermediği için çareyi böyle bir anlaşmada arayarak ideolojik bir tutum sergilemektedirler. Yani çıkar için yaptıkları kötü bir davranış biçimi mevcuttur ve bu, onların “câhil” diye isimlendirilmelerine neden olmuştur. O halde kelime sefehlik ve küfür manasında kullanılırken heva, zan ve inat ile de yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır. Müsamaha ve sabır ile de zıtlık oluşturmaktadır. O halde kelime “inatçılık” anlamında kullanılmıştır diyebiliriz.

Ahkaf 23: “قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرَأَيْتُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ”

“Bunun üzerine Hûd şöyle dedi: “Azabın ne zaman geleceğini ancak Allah bilir. Ben sadece bana vahyedilen gerçekleri size anlatıyorum. Ama görüyorum ki siz öğüt ve nasihatlerimin kıymetini bilmeyen (تَجْهَلُونَ) bir topluluksunuz.””

İniş olarak 66.sırada yer alan bu sure c-h-l kökünün geçtiği on dördüncü suredir ve boykot döneminin sonlarına doğru gelmiş olması muhtemeldir. Burada kelime Hud(as)’un kavminin sıfatı olarak gelmiştir. Surede anne babaya iyi davranmanın özellikle vurgulandığı salih amele teşvik eden ayetler vardır ve kibir ile yoldan çıkmanın azap gerektirdiği de ayrıca söylenmektedir. Sonrasında Hud(as)’un onları taptıklarından alıkoyduğunu ve şayet doğru söylüyorsa bu hareketin karşılığı olan azabı kendilerine getirmesini istemeleri üzerine bu ayet inmektedir.

Ayette geçen ve Allah’ın bilgisinde olan konu bazı tefsirlere göre, Öztürk’ün mealinde de aktardığı gibi, azabın ne zaman geleceği ile ilgilidir ve bu konuda Hûd(as) kendisine

¹⁸⁷ Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.4254256.

bildirilen kadarını bilmektedir.¹⁸⁸ Kavmi ise Allah'tan başkasına ibadetleri yüzünden uğrayacakları zararın farkında olmayıp azabın bir önce gelmesini istemektedir.¹⁸⁹

Razi, Hûd(as)'un "câhil topluluk" demesinin farklı manalara geldiğini söylemektedir. İlki, onların peygamberlerin kendilerine izin verilmeyen konularda cevap vermek değil, tebliğ ile görevli olduklarını bilmemeleri anlamındadır.¹⁹⁰ İkincisi, "siz inkârda ve cehlde ısrarcı bir topluluksunuz. Bu aşırı cehliniz ve utanmazlığınız nedeniyle azabın size yakın olduğunu görüyorum" demek istemiştir. Üçüncüsü ise, benim doğru olduğumu anlamadınız ama yalancı olduğumu da bilmiyorsunuz. Hala bu belirsizliğe rağmen azapta ısrar etmeniz büyük bir câhillik içinde olduğunuzu göstermektedir, anlamına gelir.¹⁹¹ Aslında bir önceki ayete baktığımızda müşriklerin söz konusu azabı istemeleri hala bir inat, görmezden gelme ve büyüklük taslama içermektedir. Buna karşılık olarak kendileri "câhil kavim" diye nitelendirilmişlerdir. Görüldüğü gibi burada bir ilimsizlik durumu değil, aşırılık, aptallık, ısrarcılık durumu söz konusudur. Müfessir her ne kadar inkârda ve utanmazlıkta inat etme anlamlarını zikretmişse de, bunun yanında cehl kelimesine ilmin zıttı manasını vermeyi ve buna bağlı teviller yapmayı da ihmal etmemiştir. İbn Kesir ise bu kavmin akletmedikleri ve anlamadıkları için böyle nitelendirildiklerini söylemektedir.¹⁹²

¹⁸⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.3, s.225; Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.21, s.155; Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.5, s.505.

¹⁸⁹ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.21, s.155.

¹⁹⁰ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.5, S.505.

¹⁹¹ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.27, s.13.

¹⁹² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.7, s.286.

Kutub, verilen bu öğütlere ve yapılan uyarılara rağmen hala tavır yalanlama ve meydan okuma olarak kendini gösteriyorsa bu durumun aptallık, ahmaklık olduğunu söylemektedir.¹⁹³ İbn Âşûr'a göre ise, Allah, ilmin kendi katında olduğunu söylediği halde bu kavmin Allah'ın sıfatları, peygamber gönderilmesi gibi konularda aksine ısrarcı tavırlarını düzeltme yoluna gitmektedir.¹⁹⁴

Bize göre, yukarıda da izah ettiğimiz üzere burada kavmin olmayacak tutumda ısrarı, alay ve büyüklük taslaması söz konusudur. Yoksa bazı müfessirlerin izahlarında da olduğu gibi meselenin detaylarını bilmeme, yaptıkları davranışın farkında olmama gibi bir durum bulunmamaktadır ki zaten ayette bu tutumları eleştirilmiştir. Eğer bilmemeleri söz konusu olsaydı böyle eleştirel bir üslup yerine, öğretici, tavsiye edici bir üslup kullanılırdı. Buradaki cehl ibaresinin aşırılık içermesi nedeniyle bağı, bile bile davranışta ısrarcı olunduğu için sefeh, gerçeği bilmelerine karşı görmezden gelmeleri ise küfür kelimeleriyle aynı anlamda kullanıldığını ve zan, taassub, inat manalarını da içerdiğini düşünmekteyiz. Yine bu ayetin, benzer tutum ile inananları sıkıştıran Mekkeli inkârcılara da bir cevap, bir uyarı verdiğini görmekteyiz.

1.1.1.2. AHLAKSIZLIK/AŞIRILIK

Neml 55: “أَنْتُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِّنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ”

“Siz nasıl oluyor da kadınları bırakıp erkeklerle ilişkiye girebiliyorsunuz. Yoo! Siz gerçekten ahlaksız, rezil (تَجْهَلُونَ) bir topluluksunuz.”

¹⁹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.26, s.3266.

¹⁹⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru 'i-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, c.26, s.48.

Sure iniş olarak 48.sıradadır ve ayet c-h-l kökünün geçtiği dördüncü ayettir. Furkan suresinden beş sure kadar sonra geldiği göz önünde bulundurulursa 615 yılında gerçekleşen Habeşistan hicretinden sonra inmiş olması muhtemeldir. Bu da inananlara uygulanan boykot döneminin öncesi, Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in çağrısı kabul etmelerinden sonraki zamana rastlar. Bu durum inananların bir nebze de olsa güçlenmesine sebep olmuştur.¹⁹⁵ Kelime, ilk defa A'raf suresinde gördüğümüz ve Musa(as)'nın kavmini niteleyen sıfat gibi bu ayette de Lut(as) kavmini niteleyen bir sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır. Surede ilk olarak Musa(as)'nın kavminin zalimliklerinden ve kibirlerinden ötürü onun doğruyu söylediğini bildikleri halde inkâr etmelerinden bahsedilmiştir. Sonrasında Salih(as)'in yeryüzünde bozgunculuk yapan Semud kavmine gönderildiğinden ancak yine sözünün dikkate alınmadığından ve son olarak fitratına aykırı davranarak kadınları bırakıp erkekleri tercih eden Lut(as) kavminin de yine kendilerine yapılan uyarıyı dinlemediklerinden bahsedilmiş ve bu kavim “câhil kavim” olarak nitelendirilmiştir. Buradaki durum -verilen kavimler örnekliğinde- onların doğruyu söylediklerini bildikleri halde, toplumun ahlakını ıslah için gönderilmiş peygamberleri inkâr etmeleridir. Yine Hz. Muhammed'in bu dönemde toplumu, mal biriktirmeme, mallarından infak etme, doğruyu söyleme gibi teşviklerle ıslah yoluna gittiğini, ancak bir takım kişilerin bunların doğru olduklarını bilmelerine rağmen kibirleri ve kimi zaman işlerine gelmemesi nedeniyle inkâr etmeye yöneldiklerini görmekteyiz. Bu durumda ayette öne çıkan husus, bile bile, inadına doğru olanın dışına çıkanların eleştirisidir. Dolayısıyla kendi davranışlarında da inat etmektedirler.

¹⁹⁵ İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn Hişam Tercemesi*, s.457; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s.144.

Taberi buradaki “câhil” kelimesini “aptal, ahmak” anlamında açıklamıştır.¹⁹⁶ Zemaşşeri Allah’ın kadınları erkekler için yarattığını, erkekleri erkekler ya da kadınları kadınlar için yaratmadığını, bu tarz eylemlerin Allah’ın hükümlerine ters, ahlaksız, edepsiz davranışlar olduğunu söylemiştir. Bir önceki ayette geçen “تَبْصِرُونَ” kelimesini “bile bile” “علم” diye tefsir etmiş ve bu ayette “câhil bir topluluksunuz” ibaresi bulunduğundan bu durumun “bilen kişilerin nasıl câhil olabileceği” gibi bir tezatlık oluşturduğunu düşündüğü için “kötü eylemde bulunanların bu işin çirkin olduğunu bildiğini ama akıbetinin ne olacağını bilmediğini ve göz göre göre de bilmemeyi tercih ettiklerini” söyleyerek bu zıtlığı açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Razi’nin de benzer kaygılarla buna yakın açıklamalar yaptığını görmekteyiz.¹⁹⁷ Taberi’den önceki müfessirler ayette geçen “techelun” ifadesi ile ilgili özellikle bir açıklama yapmamışken, Taberi’den sonra bu kelime ile ilgili yorumlara rastlamaktayız. Muhtemel erken dönem müfessirler ayetteki bu kullanımda kapalılık, anlaşılmazlık görmemişler bu yüzden de izaha gerek duymamışlardır. Bu ayetteki yorumlarda sonraki müfessirlerin, zihinlerinde c-h-l kökünün bilgisizlik anlamı daha önce geldiği için, yorum yaparken bu anlamı, öne çıkarma çabası içinde olduklarını görmekteyiz. Aslında bu anlam ayetin bağlamını ve konusunu karşılamadığı için müfessirlerin ayeti tefsir çabalarının arttığını düşünmekteyiz. Nitekim Zemaşşeri’nin kelimenin “bilmeme” anlamından kopamayarak “eylemin akıbetini bilmeme” anlamını vermesi böyle bir çabanın ürünü olabilir.

Kutub buradaki cehlin hem bilgisizlik, hem ahmaklık anlamında kullanıldığını ifade ettikten sonra fitratın mantığını bilmeyenin hiçbir şeyi bilemeyeceğini, fitrattan sapmanın aptallık ve azgınlık olduğunu söylemiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.18, s.96.

¹⁹⁷ Ez-Zemaşşeri, *Keşşâf*, c.4, s.462; Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c.24, s.204.

¹⁹⁸ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, c.20, s.2647-2948.

Söz konusu ayette müfessirlerin yorumlarından normal insanın fitratının aksine bir tavır sergileyen Lut kavminin “câhil bir kavim” olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Bu tavırları sapkınlık içermektedir ve dolayısıyla ayetteki cehl, bağı yani orta yolu aşmak, anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimenin ilişkili olduğu kelime ise haddi aşmak, aşırılık gibi anlamlara gelen “taassub” kelimesidir. Buradaki ayetin özü sınırları aşmak, küfürde, sapkınlıkta ısrar etmektir. Surenin öncesindeki Musa ve Semud kavimlerinin de benzer şekilde zalimlik ve bozgunculuk yapmalarının zikredilmesi de bunun göstergesidir. Müşriklerin burayla ortak olan davranışları sınırları aşmaktır. Bu ayetle onların bu tavırlarına eleştiri söz konusudur. Dolayısıyla davranışları “ahlaksızlık-aykırılık”tır.

Yusuf 33: “ قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ ”

“[Konuk kadınlar Aziz’in karısına hak verip Yusuf’u ikna etmeye çalıştılar.] Bunun üzerine Yusuf, “Rabbim” dedi. “Bu kadınların benden istedikleri şeyi yapmaktansa zindanlarda çürümeyi yeğlerim. Sen beni onların tuzaklarından korumazsan belki de onlara meylederim ve böylece kendine hâkim olamayan, hiç yapılmayacak bir iş yapan (الْجَاهِلِينَ) biri olur çıkarım.”

C-h-l kökünün geçtiği sekizinci, iniş olarak 53.sırada olan Yusuf Suresi’nde kökün, isim formunda, Yusuf(as) tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Şayet o Aziz’in karısının kendisi ile birlikte olma isteğine karşı olumlu bir tavır göstermiş olsa yanlış bir davranışta bulunmuş olacaktır. Bu nedenle kötü olan bu ortamdan uzaklaşmasını, aksi takdirde ona meyletme potansiyelinde olacağını söylemektedir. Burada meyletme şehvi arzulara uyma ile kendini gösterecektir. Bu da onu ahlaksızlığa götürecektir. İşte

ayette geçen “câhillerden olurum” ifadesi burada bu anlamda kullanılmış görünmektedir.

Mukâtil, kadınların Yusuf(as)’dan istedikleri şeyi zinâ olarak açıklamış¹⁹⁹ ve eğer bu eylemi yaparsa “câhillerden” olurum ifadesini “günahkarlardan olurum” şeklinde açıklamıştır.²⁰⁰ Aynı şekilde Taberi de İbn Zeyd ve İbn İshâk’dan aktardığı rivayetlerle “Allah’ın emir ve yasaklarına karşı gelenlerden, isyan edenlerden olurum” anlamına geldiğini söylemektedir.²⁰¹ Benzer ifadeleri Zemahşeri’de de görmekteyiz. O, bu kelimeyi, bildikleri şeyi yapmayan, kötü işler yapan, ahmak, terbiyesiz kimse olarak izah etmiştir.²⁰²

Razi’ye göre bu ayette Yusuf(as), bir yandan Züleyha’nın güzelliği ve ona uyma arzusu, bir yandan da Züleyha’nın şayet isteğini yapmazsa Yusuf(as)’u hapse (ya da zindana) atma tehdidine karşı duyduğu korku ile vesveselere kapılmış ve bundan korunmak için Allah’a sığınmıştır. Onu günah işlemeye sevk edecek bu sebepler mevcut iken, onlara meyletmek ağır basacak ve belki de boşlukta olup bu eylemi yapmaya yönelecekti. Câhillerden olmak ile kastedilen şey budur.²⁰³

Abduh buradaki câhilliğin nefsin arzularına uyarak aptallaşma olduğunu, hilm ve sakinliğin ya da ilim ve hikmetin tersi olduğunu söylemiştir.²⁰⁴ Kutub Yusuf(as)’un o

¹⁹⁹ Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.12, s.145; İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, s.2138.

²⁰⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.2, s.147.

²⁰¹ Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.13, s.146-147.

²⁰² Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.3, s.282.

²⁰³ Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c.18, s.134-135.

²⁰⁴ Abduh, *Tefsîru el-Kur’ani’l Hakîm*, c.12, s.297-298.

kadınların tahrikleri karşısında zaafa düşme korkusuyla câhillerden olmaktan Allah’a sığındığını söylemektedir.²⁰⁵

Zira Yusuf(as)’un, onların isteklerini yapmaktansa hapiste olmayı yeğlemesi bu eylemin doğru olmadığını bildiğini gösterir. Zaten Allah’tan zaaflarına yenik düşmemek için yardım istemektedir. Son kısımdaki câhil kelimesini “bilmezlik” olarak anladığımızda ayetin yapısına uygun düşmeyecektir. Dolayısıyla buradaki mana hem ayette anlatılan olay hem de müfessirlerin izahları dikkate alındığında “yanlış, kötü vb. iş yapmak, onlara meyletmek” anlamına daha yakın görülmektedir. Dolayısıyla burada sefeh kelimesi ile eş anlamlıdır ve buradan hareketle de zan, heva kelimeleri ile de yakından ilişkilidir. Yani bu eylemi yerine getirirse “iradesizlik, ahlaksızlık” yapmış olacaktır. Surede kıssalar aracılığıyla inananlara bu meyletmenin neden olacağı hatalar söylenmiş, inananlar doğru olan davranışa yönlendirilmiş, böyle sıkıntılı zamanlarda kendilerine hoş gelecek kötü davranışlardan da sakındırılmak istenmiştir.

En’am 54: “وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِن بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“[Ey Peygamber!] Ayetlerimize yürekten inanan o fakir müminler sana geldikleri zaman onlara şu müjdeyi ver: “Selam olsun size! Gözünüz aydın; rabbiniz [bilhassa mümin kullarına karşı] şefkat ve merhameti kendine ilke edinmiştir. Sizden kim iradesine hâkim olamayarak (بِجَهَالَةٍ) kötü bir iş yapar, ama ardından tövbeye yönelip kendini ıslah ederse bilsin ki Allah çok affedici, çok merhametlidir.”

Surenin iniş sırası 55, c-h-l kökünün geçtiği sırası ise on birdir. Surenin 35.ayetine doğru inananların alacağı mükâfattan bahsedilmiş ve fakir olan bu grubu yanından

²⁰⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.12, s.1871.

kovduğu takdirde Hz. Muhammed'in zalimlerden olacağı vurgulanmıştır. Hud Suresi'nin 29.ayetinde kavmi, Nuh(as)'dan fakirleri yanından kovması ile ilgili talepte bulunmaktadırlar. Benzer tavır içinde olan Mekkeliler için de ayette tekrar benzer vurgunun yapılması ile, bir kez daha inanmanın makam ve refah ile alakalı olmadığını hatırlatılmaktadır. Zira rivayetlere göre Kureyş, Hz. Muhammed'e gelip onun, yanındaki zayıf kimseleri kovduğu takdirde kendisine inanacaklarını söylemiş ve Hz. Muhammed'in de içine böyle bir umut girince bu ayetler indirilmiştir.²⁰⁶ Rivayetin çeşitli varyantlarına ve sahihliğine dair çeşitli yorumlar bulunsada konumuz bunların detaylarına girmek değildir. Sadece olayın arka planında Mekkeliler'in ileri gelenlerinin sınıfsal ayrım yaparak inanma şartı koyduklarını görmek bizim için yeterlidir. Öte yandan yine bu rivayetlerin devamı niteliğinde "Hz. Ömer Kureyşliler'in bu talebinden sonra Hz. Muhammed'e onların dediklerini yapsa gerçekten sözlerinde durup durmayacaklarını fiilen görmesini istemiş ve 54.ayet de bu nedenle inmiştir" bilgisi mevcuttur. Yine başka bir rivayet ise bir kısım sahabenin Hz. Muhammed'e gelerek çok büyük günahlar işlediklerini pişmanlıkla söylemeleri üzerine indiğidir.²⁰⁷

Bazı tefsir bilgilerine göre ise bu ayet Ömer b. Hattab hakkında, kötülükten yani şirkten sonra tövbe etmesi üzerine inmiştir.²⁰⁸ Rivayetlere göre kavmi Hz. Muhammed'e gelip daha önce büyük günah işlediklerini söylemeleri üzerine bu ayet gelmiş ve Hz. Muhammed'den onlardan yüz çevirmemesi istenmiştir. Huvvârî'ye göre kulların işledikleri her türlü günah cehldir.²⁰⁹ Taberi'nin Mücahid ve Dahhak'tan aktardığı

²⁰⁶ Ebû el-Hasan Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, thk. Kemâm Begûnî Zeğlûl, Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1991, s.221-222.

²⁰⁷ El-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s.222.

²⁰⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.1, s.349.

²⁰⁹ El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi'l-Azîz*, c.1, s.528.

rivayetlere göre ise cehalet; helali, haramı bilmemek değil, onları işlemektir. Yine Mücahid'den gelen başka bir rivayete göre de; kim Rabbine isyan ederse bu günahından vazgeçene kadar câhildir.²¹⁰ Rivayetlerden de anlaşıldığı üzere buradan yine bilerek işlenen bir günah değil, günah olduğu bilindiği halde ona meyiletme durumu kastedilmiş ve bu durum cehl ile ifade edilmiştir.

Zemahşeri “cehaletle” ifadesinin iki manaya geldiğini söylemektedir. İlkine göre bir kişi sonucunda zarara yol açan bir işi bilerek ya da zannederek yaparsa o kişi aptaldır, cehildir; tedbirli ve hikmet sahibi değildir. İkincisine göre ise, eğer kişi kötü ve zarar veren şeyi bilmiyorsa o şeyin sebebini öğrenene kadar o eylemi yapmaması doğrudur.²¹¹ Müfessirin verdiği ilk anlama göre kişi eylemin kötü olduğunu biliyor; ancak bunu yaparak aptalca, ahmakça davranmış oluyor. Bu nedenle de Kur'an bunu ifade ederken “cehl ile” diyor. Ancak ikinci yorumda onun, cehle bilmeme manası yüklediğini görmekteyiz. Müfessirin bu anlamı da vermesinin yine daha önceki ayet tefsirlerine benzer şekilde, dönemde kelimenin karşılığının bilmeme olarak kullanılışı ile alakalı olduğunu düşünmekteyiz.

Razi bu ayetin farklı biçimlerde anlaşıldığına dikkat çekmiş ve onlardan biri olan ayette geçen “bicehêletin” ifadesinin hata ve yanılğı ile bir işi yapmak anlamına gelmeyeceğini, çünkü hatanın tövbe gerektirmediğini söylemiştir. Buradaki anlam, kişinin şehvet ve istek ile günah işlenmesidir. Kişi, bu tavrın günah olduğunu bilmesine rağmen arzularına uyup bunu yapar ve pişmanlıkla tövbe ederse Allah o kişinin günahını bağışlayacaktır. Bir diğer yoruma göre ise günah işleyen her kişi bilmeyen, câhil kişidir. Bu yorum da farklı şekillerde anlaşılmıştır; günah işleyen kişi yaptığı

²¹⁰ Et-Taberî, *Cémiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, c.9, s.274-275; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, s.1300; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.3, s.262.

²¹¹ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.2, s.353.

cezanın ya da elinden giden mükâfatın miktarını bilmez. Bir diğer yorum ise; bir insan câhillere yaraşır bir iş yaptığı için o bu işi işlerken câhil konumundadır.²¹²

Abduh buradaki cehaletten kastın, iffet ve hikmetin zıttı olan sefeh ve hafiflik olduğunu söylerken,²¹³ Kutub, bazılarının cehaleti günah işlemenin nedeni olarak gördüğünü, günahın ancak cehalet nedeniyle işleneceğini söylediğini aktardıktan sonra buradaki hükmün tövbe edip ardından kendini düzeltenleri kapsadığını eklemiştir.²¹⁴

Görüldüğü gibi ayette belirgin iki farklı yorum bulunmaktadır. İlk yorum bizce daha isabetli görünmektedir. Çünkü yukarıda da izah edildiği üzere kişi yanlış ya da günah olduğunu bilmeden bir eylemi yaptığında zaten bunun ona bir yaptırımı yoktur. Ancak insan olmanın ve dolayısıyla hataya meyilli olmanın bir sonucu olarak günah işlendiğinde duyulan pişmanlık ve beraberinde bu hatadan arınma niyeti affedilme için şart konulmuştur. İkinci yorumda ise, muhtemelen yine söz konusu dönemde câhilliğin bilmenin zıttı anlamında kullanılmaya başlanması ve bu ayeti yorumlarken kelimeye bilmeme manasının verildiğinde ortaya çıkan muğlak durum bu yorumları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla elde ettiğimiz tüm veriler ışığında burada yanlış olduğunu bilerek bir günaha meyletme durumu olduğundan cehl kelimesi, sefeh kelimesiyle eş anlamlı kullanılmıştır ve bu da heva ile yakından ilişkilidir. Çünkü arzuları kişiyi hata yapmaya ya da günah işlemeye meyilli hale getirmektedir. Böylelikle ayetle yine inanan kişilerin belki de zihinlerindeki bu gel-git halleri, sorgulamaya, şüphe etmeye engel olamamaları yüzünden onların, günah işlemiş olabileceklerine ilişkin zanlarına yönelik

²¹² Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.13, s.4-5.

²¹³ Abduh, *Tefsîru el-Kur'ani'l Hakîm*, c.7, s.449-450.

²¹⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.7, s.1101.

bir tesellidir. Buradaki hatalı davranışları iradesizliktir ve sonucu aşırılık, ahlaksızlık doğurur. Ama yine de pişmanlık bunların affına sebep olacaktır.

Nahl 119: “**ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا “ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ**”

“[Ey Peygamber’!] Senin rabbin, iradesine hâkim olamayarak (بِجَهَالَةٍ) günah işleyen, ardından tövbe edip kendini ıslah eden kimselerin yanındadır. Bunun da ötesinde rabbin onlara karşı çok affedici, çok merhametlidir.”

Sure 70.sırada inmiştir ve tahminen boykotun sonlarını ya da boykottan sonraki dönemi içermektedir. C-h-l kökünün bulunduğu on beşinci suredir. Kelime yine isim formunda gelmiş ancak bir kişiyi tanımlamak için kullanılmamıştır. Görüldüğü üzere bu ayet bir önceki ayet ile benzerlik teşkil etmektedir. Dolayısıyla onun için söylediklerimiz bu ayet için de geçerlidir. Nitekim o kısımda verdiğimiz Mücahid’den gelen rivayete göre de Rabbine isyan eden kişinin bu günahından vazgeçene kadar câhil olduğu bilgisini Yahya b. Sellâm ve el-Ferrâ’da görmekteyiz. Onlar, bu ayeti izah ederken kötü iş yapan herkesin, o eylemi yaparken câhil olduğunu söylemiştir.²¹⁵

Taberi, rabbine isyan eden kişinin kötü bir iş yapmaya giriştiğini ve bunun ahmaklık olduğunu söylemiştir. Ama kişi bundan sonra pişmanlık duyar ve iyi iş yaparsa

²¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.2, s.242; Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, c.1, s.96; Ebu Zekerîyya Yahya b. Zeyd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitabu'l-Mısriyye, Kahire 1900, c.2, s.114; El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi'l-Azîz*, c.2, s.393; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.4; s.610.

affedilecektir.²¹⁶ Zemahşeri ise buradaki cehl ile kötülüğün, kötülüğü bilmeden işlemek değil, akıbetinin farkında olup, şehvete uyarak işlenen kötülük olduğunu söylemiştir.²¹⁷

Razi'ye göre buradaki kötülüğe, ahlaka uygun olmayan her şey girmektedir. Bu aynı zamanda küfür ve Allah'a isyandır. Kötülük bilinmeden yapılır. Yani, bile bile kimse onu yapmaya razı olmayacaktır. Ancak şehvet baskın gelmedikçe kişi isyan ve günaha da meyiletmez. Yani kişi bu eylemlerde bulunursa bunu bilmeden yapmıştır.²¹⁸ Müfessir bu izahları yaptıktan sonra ayetin şehvetine uyarak bir kötülük yapıp sonra tövbe edip iyi işler yapanların affedileceğini söylediğini belirtmektedir.²¹⁹ Razi'nin ilk olarak kötülüğün bilerek yapılmayacağı izahında ve ardından da bu günahların şehvet ile işlendiği yorumunda yine "cehl" kelimesinin "ilm" zıtlığı anlamından tam kopamadan açıklama yaptığını görmekteyiz. Oysaki hata yapmaya meyilli insan isteyerek -ki bu şehvete uymak şeklinde de olabilir- pek tabi günahı seçebilir. Bu eylemde sonuçlarını kestirememeye, düşünememe durumu olsa da kötü olan biliniyordur ve isteyerek seçilmiştir.

İbn Âşûr, ayetteki cehaletten maksadın gerekli bilginin kişide bulunmayışı olduğunu söyledikten sonra, İslamdan önceki dönemde yaşayanların önce peygambere isyanın günah olduğu bilgisi kendilerinde olmadığı için câhiller olarak vasıflandırıldığını belirtmiştir. Ayette kastedilenin bu olduğunu ancak bunun yanı sıra haramlar konusunda kısıtlı bilgiye sahip müminlerin de bunun içine dâhil olabileceğini söylemiştir.²²⁰ Ancak

²¹⁶ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.14, s.392.

²¹⁷ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.3, s.482.

²¹⁸ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.20, s.135.

²¹⁹ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.20, s.135.

²²⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru'i-Tehrîr ve't-Tenvîr*, c.14, s.313-314.

böyle bir vasıflandırmaya biz Kur'an'da rastlamadık. Sadece Mekkî surelerde ve dört kez geçen “câhil kavim” ibaresi davranış bozukluğunu nitelendirilmek için kullanılmıştır. Müfessirin dediği gibi bilgi eksiliğinden kaynaklanan bir nitelendirme yoktur. Kur'an'ın bu ayetlerdeki üslubu da öğretici olmaktan ziyade eleştireldir. Bize göre cehl kelimesi yanlış olduğunu bildiği halde bir kişinin günaha meyletmesi, yanlış olanı tercih etmesi anlamında sefeh kelimesiyle eş anlamlı kullanılmıştır ve bu da heva anlamını da barındırmaktadır. Çünkü burada arzuları, iradesiz davranışları nedeniyle kişiyi bazen hata yapmaya ya da günah işlemeye meyilli hale getirebilmektedir.

1.1.1.3. BİLMEZDEN GELME/TUTARSIZLIK

Hud 46: “قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: ‘Ey Nuh! Boğulan [helakten kurtarma sözü verdiğimiz] aile fertlerinden biri değildi. Dolayısıyla onun hakkında böyle bir istekte bulunman yersizdir. Bundan böyle aslını esasını bilmediğin hiçbir hususta benden istekte bulunma. Dahası, bilir-bilmez konuşmaktan, yerli-yersiz istekte bulunmaktan seni menediyorum (الجاهلين).”

Nüzul olarak 52.sırada yer alan surede, c-h-l kökü yedinci sırada yer almaktadır. Burada kök, isim formunda gelmekte ve Allah Nuh(as)’un tavrını eleştirip, “câhillerden” olmamasını söylemektedir. Surenin devamında Nuh(as) yaptığı gemiye oğlunu çağırarak inkârcılardan olmamasını istediğini ancak buna rağmen oğlunun inananlarla gemiye binmediğini, bunun üzerine O’nun Allah’a “oğlum da ailemdendir” diyerek kurtulması yönünde talepte bulunduğunu ve Allah’ın da ilgili ayetteki gibi cevap verdiğini anlamaktayız. Nuh(as) burada oğlunun kurtarılma şartını taşımadığı halde

“ailemden biriydi” diyerek kurtarılmasını talep ettiğini ve Allah’ın bu tavrı “câhillik” olarak nitelendirdiğini görmekteyiz. Burada Nuh(as)’un bu isteği üzülmünün beraberinde getirdiği bir arzu, dolayısıyla bir heva, bir zandır. Bu nedenle ayette kelimenin sefeh manasında kullanılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Buradaki sefehlik, inanmanın kurtuluş için şart olduğunu bildiği halde bu şarta aykırı istekte bulunduğu için “bilmezden gelme”, “tutarsız bir söylemde bulunma” anlamına gelmektedir.

Bu ayet hakkındaki rivayetlerden bazıları yapmış olduğu kötü iş nedeniyle onun Nuh(as)’un oğlu olmaktan çıktığını söylerken, bazıları bu ibareyi o kişinin Nuh(as)’un oğlu olduğu; ancak kurtarılma sözü verilenlerden olmadığı şeklinde anlamışlardır.²²¹

Zemahşeri, Allah’ın Nuh(as)’u neden azarladığı ve onun sualini neden “cehl” kelimesi ile isimlendirdiği sorusunu sormuş ve şöyle izah etmiştir; “Allah önceki ayetlerde kimlerin kurtulacağını açıklamış, doğru olmayan eylemleri nedeniyle azabı kimlerin hak ettiklerini söylemiştir. Bunu bilmesine rağmen Nuh(as)’un böyle bir istekte bulunması Allah tarafından kınanmıştır.”²²²

Razi bu ayette peygamberlerin ismet sıfatına sahip oluşlarını eleştirenlerin bu delillerini altı grupta incelemektedir. İlki Nuh (as)’un kurtarılсын diye oğlunun kendi ailesinden olduğunu söylemesi doğru olmayan bir istek ve bu istek ise bir günah ve itaatsizlik barındırmaktadır. İkincisi, Nuh(as)’un önceki ayette “Oğlum benim ailemdendir” demesi, bu ayette “benden isteme” denerek yasaklanmıştır. Böyle talepte bulunması günah ve itaatsizlik içerir. Üçüncüsü, ayette Allah onun bilgisinin olmadığı bir şeyi sormamasını istemektedir. Bilgi olmadan hükümde bulunmak ise günahıdır. Dördüncüsü, Allah’ın onu câhillerden olmaktan men etmesi açık bir şekilde “cehl”e ve azarlamaya

²²¹ Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.12, s.425-433.

²²² Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.3, s.205.

tekabül etmektedir. Beşincisi, Nuh(as) bu isteği ile günaha girmeyi itiraf etmiş olmaktadır. Altıncısı ise, oğlunun durumu belli olmasına rağmen hala böyle bir talepte bulunması ise yine kötü bir davranıştır. İşte tüm bu altı sebep ile Nuh(as)'un günah işlediği sonucu çıkarılmıştır. Razi'ye göre Allah'ın peygamberleri günahattan koruma durumu vardır. Ancak yukarıda anlatılan günah, peygamberlerin daha iyi olan şey içerisinde iyi olanı seçmeleri ile olur. Yani normal insanlar için iyi olan ya da günah olmayan şey, peygamberler söz konusu olunca günah olabilmektedir. Bu onların konumu itibariyledir. Dolayısıyla yukarıda sayılan günahlar da bu şekilde anlaşılmalıdır.²²³

Abduh'a göre buradaki câhil nitelemesi ile Allah'ın yarattığı şeylerdeki hükmünü kaldırmak için soru soran, heva ve şehvetine itibar eden kişiler kastedilmektedir.²²⁴ Kutub burada Nuh(as)'a verilen cevabın azarlama içerdiğini ve aslını bilmediği konular hakkında bir istekte bulunmaması gerektiğini söylemektedir.²²⁵ İbn Âşûr ise, buradaki cehlin ilmin zıttı olduğunu ve ayetin bir önceki kısmındaki ilim ibaresi ile ilişkili olduğunu söylemektedir.²²⁶

Ancak bu ayette bilmediği şeyi isteme söz konusu değildir. Çünkü o, zaten önceden kurtarıma şartlarını bilmekteydi. Bu durumda bir yandan yukarıda da söylediğimiz gibi cehl kelimesi ayette sefeh manasındadır ki bu da zan ve heva ile ilişkilidir. Öte yandan ise müfessirlerin izahları bağlamında, itaatsizlik barındırmaktadır. Bu bölümün giriş kısmında da söylediğimiz üzere Mekkî her ayetin iniş sebebinin bulunmayışı ve

²²³ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.18, s. 4-5.

²²⁴ Abduh, *Tefsîru el-Kur'ani'l Hakîm*, c.12, s.44-46.

²²⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.12, s.1893.

²²⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru'i-Tehrîr ve't-Tenvîr*, c.12, s.88.

surelerin inişine dair tarihi verilerin kısıtlı olması nedeniyle bu ayetin arka planındaki hadiseleri net görememekteyiz. Ancak Nuh(as)'un oğlu hakkındaki bu arzusunun burada anlatılması, muhtemelen Hz. Muhammed ve ona inanan kesime bir hatırlatma niteliğindedir. Çünkü O'nun getirdiği bu mesajın peşinden gidenler bazen mallarından bazen ailelerinden vazgeçmek durumunda kalmışlardır. Bir yandan bu vazgeçiş, bir yandan maruz kalınan eziyetler onlarda pes etme fikrine ya da bazen sevdiklerinin de özürsüz kurtarılmaya arzusunun doğmasına neden olabilir. İşte bu ayetle hem kendileri sakinleştirilmeye çalışılmış, hem de isteklerinin neden yersiz olabileceği hatırlatılmak istenmiş olabilir.

En'am 35: “وَإِنْ كَانَ كَبِيرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ ”
 ”فَتَأْتِيهِمْ بَيِّنَةٌ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“[Ey Peygamber!] O müşriklerin imandan yüz çevirmeleri zoruna gidiyorsa şunu iyi bilmelisin ki, yerin derinliklerine doğru bir tünel kazmaya veya göğe merdiven dayamaya gücün yetse ve böylece onlara [istedikleri türden] bir mucize getirsen onlar yine imana gelmezler. [Yine bilmelisin ki] Allah dileseydi onların tümünü imana getirirdi. O halde, sakın bu gerçekten bihaber gibi davranma (الْجَاهِلِينَ)”

Bu sure 55.sırada inmiştir ve inişi Yusuf suresi ile yakın zamanlara rastlamaktadır. C-h-l kökünün geçtiği onuncu suredir. Cabiri'ye göre bu surenin indiği dönemlerde Kur'an söylemi Kureyş dışındaki kabileleri de kapsamaya başlamıştır. Hz. Muhammed panayırlara gelen Arap kabilelerine de daveti sürdürmüştü; ancak Kureyşliler yine engellemelerine devam etmişlerdir.²²⁷ İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Kureyşliler'den bir grup Hz. Muhammed'e gelerek şayet önceki kavimlere geldiği gibi

²²⁷ El-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, c.2, s.15/44-45.

bir mucize gelecek olursa kendisine inanacaklarını söylemişlerdir. Bu ayet Allah bir mucize göndermeyince onların yüz çevirip gitmeleri ve Hz. Muhammed'in, kavminin inanmasını çok istediği için bu duruma üzülməsi ile ilişkilendirilmiştir.²²⁸ Bu ayetten önceki ayetlerde şayet yazılı bir kitap vs. gelseydi de kavminin yine bir bahane bulacağından bahsedilmekte, yalanlananın kendisi değil, ayetlerin olduğu söylenmektedir. Tüm yalanlamalar ve kendisine inanılmaması Hz. Muhammed'i üzmüş, istediklerini yapsa da sonucun değişmeyeceği kendisine hatırlatılmıştır. Sonuç, ancak Allah dilerse değişecektir ve bu durumu elbette Hz. Muhammed de bilmektedir. Bu sebeple de burada ona "câhillerden olma" diyerek Öztürk'ün çevirisinde olduğu gibi, "bu gerçeği bilmez gibi davranma" anlamı çıkabilmektedir.

Müfessirlerden Taberi, ayetin son kısmını tefsir ederken inkârcıların yalanlamalarının Hz. Muhammed'i son derece üzdüğünü söyledikten sonra Allah'ın dilerse herkesi tek istikamet üzerine toplayabileceğini, bunu yapmaya güç yetirebileceğini ancak başından belli bir düzen takdir ettiğini ve dolayısıyla "Allah'ın bunu yapmaya kadir olduğunu bilmeyenlerden olma" anlamına geldiğini söylemiştir.²²⁹ Zemahşeri de "bunun aksini isteyenlerden olma" diye açıklamaktadır.²³⁰ Her iki müfessirin yorumunda da "bilmeme" manasının öne çıktığını görmekteyiz. Ancak ikisinde de ilmin eksikliğinden ötürü bir bilmeme durumu değil de, Öztürk'ün mealinde de gördüğümüz "bilmiyormuş gibi davranma" anlamı var gibidir. Öte yandan kurulu düzene aykırı istekte bulunma anlamı da çıkmaktadır. Razi ise, Allah'ın Hz. Muhammed'i böyle yapmaktan nehyettiğini söylemektedir. Ancak Allah'ın böyle bir yasaklama getirmesi Hz.

²²⁸ Bedreddin Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbab-ı Nüzûl-Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2016, c.1, s.361.

²²⁹ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.9, s.229.

²³⁰ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.2, s.341.

Muhammed'in buna eğilim gösterdiği anlamına gelmemektedir. Sadece inkârcıların bu tavrına karşı üzülmeleri ve bu üzüntünün şiddetlenmesi ve onların yüz çevirmelerine karşı sabırsızlanması, endişelenmesi engellenmek istenilmiştir. Çünkü bu tavır devam ederse onun durumu da, onların (câhillerin) durumuna benzeyecektir.²³¹ Müfessirin yaptığı bu açıklamalardan bizim anladığımız câhiller ile kastedilen kâfirlerdir ve Hz. Muhammed'in onların yüz çevirmelerine karşı sabırsız tavrı sürerse sonuçta davranışı onların davranışına benzemeye başlayacaktır. Burada onları “câhiller” diye nitelendirmesi ile onların davranışları kastedilmiş ve yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi bu davranışlar bilgisizliğin oluşturduğu davranışlardan ziyade, kötü, tasvip edilmeyen davranışlar olarak anlaşılabilir.

Abduh ise, burada cehlin hilmin değil bilmenin/bilginin zıttı olduğunu söylemektedir. Bu ise herkesin her şeyin bilgisine vakıf olamayacağı için bir kusur değildir. Yine burada peygamberin bu konuda bilgi eksikliği vardır. Kınama, azarlama durumu mevcut değildir,²³² yorumunu yapmaktadır. Bize göre klasik âlimlerin yorumları ve ayetin bağlamı da dikkate alındığında burada bilgi eksikliğinin doğurduğu bir durum söz konusu değildir. Zira Kutub da, bu kısmı bu gerçeğin farkında olmayan kişilerden olma, şeklinde ifade etmiştir.²³³ Bu ifadeyi peygamberin bilgi eksikliği şeklinde anlamak, muhtemelen kınamış olmayı peygambere yakıştıramamakla ilgili bir tutumdur. Ancak Allah'ın ayetlerle yer yer Hz. Muhammed'i azarladığını, uyardığını yer yer de teselli edip, yönlendirdiğini görmekteyiz. Bu tavrın onun peygamberliğini ya da kişiliğini incitecek, zedeleyecek bir tutum olduğunu düşünmüyoruz. Aksine hayatın

²³¹ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.12, s.218.

²³² Abduh, *Tefsîru el-Kur'ani'l Hakîm*, c.7, 363.

²³³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.7, s.1078.

içinde canlı olan, süregelen vahyin olası bir parçası olma ihtimali daha makul gözükmemektedir.

Tüm bu yorumlarla birlikte burada Hz. Muhammed üzüntünün de verdiği bir ruh haliyle Mekkeliler'in inanmaları için düzene yani Allah'ın yaptığı plana uygun olmasa da gerekeni (onların taleplerini) yapma isteği içinde olmuş ve Allah bu durumu câhillerin durumuna benzetmiştir. Zira onlar hem inanç, hem ahlak konusunda kendilerinin davet edildiği şeyin doğru olduğunu bilmelerine rağmen, bu gerçeği göz ardı ederek inanmamayı seçiyorlardı. Bu nedenle gerçekleri görmezden gelmemesi istenmiş; aksi halde peygamberin de onların tavırlarına benzer bir hal içerisinde olacağı söylenmiştir. Buradaki câhil kelimesinin de, inkârcıların tavrı düşünüldüğünde, ahmaklık olduğunu yani sefeh kelimesiyle eş anlamlı, heva ile de ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Yani olmayacak şey isteyip işi yokuşa sürüyorlar, davetin niteliğine uymayan alışkanlıklarından vazgeçmek istemiyorlardı. Direniyorlar, inat ediyorlardı. Bu tavırları eleştirilirken Hz. Muhammed'den de taviz vermemesi isteniyordu. Çünkü içindeki ruhsal durumun yarattığı meyil sürdürüldüğü takdirde “câhiller” gibi olacaktır.

1.1.2. GÜCE MEYLEDEREK HATAYA DÜŞME

İnsanın, zaaflarından kaynaklanan tutum ve davranışlarının, yaşadığı toplumun kültür ortamında giderek alışkanlığa dönüştüğünü ve zararlı olanlarını terk etmediği sürece insanın hataya düşeceğini söylemiştik. Bu başlıkta ise insanların ellerinde fiziksel veya sosyal olarak bulunan güçlerinin dengelenmediğinde dönüştüğü hataları inceleyeceğiz. Gücün, bağımlılık/inat ve ahlaksızlık/aşırılık olarak iki ayrı şekilde hataya sebep olduğunu görmekteyiz. Gerek önceki kavimlerde, gerekse müşriklerin tavırlarında güç kullanarak yaptıkları yanlışlar “cehâlet” olarak nitelenmiştir.

1.1.2.1. BAĞIMLILIK/İNAT

A'raf 199: “خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ”

“[Ey Peygamber!] Hoşgörülü, kolaylaştırıcı davran. Daima iyi ve güzel olan şeyleri tavsiye et. Densiz, kendini bilmez, kaba ve küstah kimselere (الْجَاهِلِينَ) aldırış etme!”

İlk incelediğimiz ayette A'raf suresine ait bilgileri vermiştik. Aynı surede ikinci defa karşımıza çıkan c-h-l kökü bu defa isim olarak kullanılmıştır. C-h-l kökünün kullanıldığı bir önceki ayette İsrailoğulları'nın yapmış oldukları bir takım hatalı davranışları niteleyen kelime bu ayette doğrudan benzer davranışları sergileyen kişilere isim olarak verilmiştir. Müşriklerin aşağılama, alay etme şeklindeki psikolojik baskı içeren davranışlarına karşı, inananların takınması gereken tavır burada gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Araplar'ın şiirlerden zaten bildiği “zorbalık, ahmaklık vs.” anlamlarını içeren “câhil” kelimesi de burada kullanılarak, inananlara muhatap oldukları kitle bir kez daha hatırlatılmış, kendilerini nasıl koruyacaklarına ilişkin bir yol gösterilmiştir.

Ayetin baş kısmında Hz. Muhammed'e bir davranış biçimi öğretilirken sonrasında bunun aksine davranan kişiler “câhiller” olarak nitelendirilmişleridir. İlk kısmını incelediğimizde Taberi'nin ayetteki “af” kelimesi hakkında üç farklı rivayet zikrettiğini görmekteyiz. İlki, “sen onları affet, onlara sert davranma, ahlaklarının iç yüzünü araştırma” şeklinde, ikincisi, “mallarından fazla olanı ve gönüllü verdiklerini al” olarak zikredilir. İkinci görüşe göre zekâtın farz oluşundan önce bu ayet inmiş ancak Tevbe suresi 60.ayetle “Allah'ın kesin hükmü uyarınca zekât malları aslında fakirlerin, düşkünlerin, zekât mallarını toplayanların, kalpleri Müslümanlığa ısındırılacak kimselerin, hürriyetine kavuşmak için belli bir bedel karşılığında efendisiyle sözleşme

yapan kölelerin, borçluların, Allah yolunda cihad edenlerin ve yolda kalmış ihtiyaç sahiplerinin hakkıdır. Allah her şeyi bilen, her şeyi yerli yerince yapıp edendir” ayetiyle bu ayet neshedilmiştir.²³⁴ Ancak Razi bu ayette nesh olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre, “yüz çevir” demek savaş demek değildir ki ikisi aynı anda var olabilsin.²³⁵ Üçüncü bir rivayet ise, “müşrikleri affet, yaptıklarına bakma” manasındadır. Taberi bu üç görüşten ilkinin tercih etmiştir. Yani “sen insanların ahlakının zahirine bak, onlara sert davranma”. Aynı surenin 195.ayetinde “...ortak koştuklarınızı da çağırın sonra bana tuzak kurun da göz açtırmayın bakalım” denilerek, müşriklere gözdağı verilmiş, meydan okunmuştur. Bu ayet de bu durumu tamamlar niteliktedir.²³⁶ Zemahşeri, buradaki “af” kelimesini “zorluk, güçlük” kelimesinin zıttı olarak açıklamış ve “خذ العفو” ibaresinin “insanların eylem ve tavırlarından sana kolay geleni seç, sıkıntı verip, onlardan yüz çevirme” manasına geldiğini söylemiştir.²³⁷

Ayette geçen “örf” kelimesini açıklarken Taberi, Hz. Muhammed’in Cebrail’e bunun ne olduğunu sorduğunu ve ondan “ilişkiyi kesen akraba ile ilişki kurmak, sana vermeyen vermek ve haksızlık yapanı affetmek” cevabını aldığı rivayetine yer vermiştir.²³⁸ “Örf”

²³⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c1, s.413; Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.1, s.430; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, s.1639; Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.4, s.545.

²³⁵ Er-Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, c.15, s.101.

²³⁶ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.10, s.639-641.

²³⁷ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.2, s.544.

²³⁸ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.10, s.642; Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.2, s.545.

kelimesinin bir diğ er anlamı ise “iyilik”tir. Taberî’nin tercih ettiğı görüş ise ilk manada geçen şeyler de dâhil olmak üzere her türlü iyiliktir.²³⁹

Hûvvârî, ayetin üçüncü kısmı olan “câhillerden yüz çevir” ibaresindeki câhillerin müşrikler olduğunu söylemiştir.²⁴⁰ Zemahşeri ise, “o beyinsizlere onların beyinsizlikleri gibi karşılık verme, onlarla mücadele etme, onlara karşı halim ol, kötülüklerine karşı yumuşak davran” şeklinde açıklamıştır.²⁴¹ Bu açıklamadan Zemahşeri’nin “cehl” ibaresini “hilm” in zıttı şeklinde açıkladığını görmekteyiz.

Razî’ye göre Allah bu ayetten önceki ayette putların işitmediğini, görmediğini vurgulamaktadır. Sonrasında bu ayetler “affet ve iyiliğı emret” diyerek en doğru yolu göstermektedir ve buradaki “af” da insanlarla iyi geçinmek, kabalığı, ge imsizliğı bırakmak manasına gelir. Örf ise, yapılması gerekli, varlığı yokluğundan hayırlı olan şeydir. Yani sadece af ile yetinmeyip iyilik yapmanın da gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bazı insanlar bunu yapsa da câhiller ona eziyete yeltenir ki bu yüzden de ayetin devamında “câhillerden yüz çevir” denilmektedir. Sana zulmedenleri affettiğinde de yüz çevirmiş olursun. Yine aynı şekilde kâfirlerin kötü huylarına karşı sabırlı olmak da bundandır.²⁴²

²³⁹ Et-Taberî, *C miu’l-Bey  n an Te’vîli  yi’l-Kur’an*, c.10, s.644; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azim*, c.3, s.530.

²⁴⁰ H d b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-Azîz*, Dâru’l-Garîbi’l- slamiyyi, Beyrut 1990, c.2, s.78.

²⁴¹ Ez-Zemahşeri, *Ke   f*, c.4, s.367.

²⁴² Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c.24, s.107.

Abduh, câhiller olarak nitelendirilenleri sağlıklı ilişkiler kuramayan sefehler olarak izah etmiştir.²⁴³ İbn Âşûr, cehl kelimesinin hilm ve rüşd kelimelerinin zıttı olduğunu ve buradaki câhillerden kastın beyinsizler olduğunu söylemiştir.²⁴⁴ Kutub ise, buradaki câhilliğin hem bilmenin hem olgunluğun zıttı olduğunu belirtmiş, onlardan yüz çevirmenin onların aşırılıklarını, taşkınlıklarını önleyeceğini söylemiştir.²⁴⁵

Elmalılı, kâfirlerden olan kötü hasletlerin temelinde şirk ve küfür olduğunu ve peygamberin de bunlarla mücadele için gönderildiğini söylemiştir. Buradaki câhillerin kendini ve rabbini bilmeyen sefehler olduğunu belirtmiştir.²⁴⁶ Muhammed Esed’e göre ise bu kimseler ahlaki gerçeklerden habersiz olanlar değil, inatla bu gerçeklere sağır ve kapalı kalan kişilerdir.²⁴⁷

Müfessirlerin izahlarını da dikkate aldığımızda “câhillerden yüz çevir” ibaresinde onların tavırlarına yine onların tavırlarıyla karşılık vermeden iyi olanı yapıp hoşgörülü davranmanın tavsiye edildiğini görmekteyiz. Böyle bir davranışa karşın hala sataşmalarda bulunma, geçimsiz olma; aptallıktır, câhilliktir. Ayetteki câhil diye adlandırılan kitle müşriklerdir. Bir önceki ayette söylediğimiz gibi müşriklerin inananlara karşı tavırları sertleşmiş ve hatta onlar bunu işkence etmeye kadar götürmüşlerdir. Ayrıca müfessirlerin izahlarından da anlayacağımız üzere onların tavırları insanlarla sağlıklı iletişim kuramayan, bunun yerine onlara zulmeden, kendisine

²⁴³ Abduh, *Tefsîru el-Kur’ani’l Hakîm*, c.9, s.537.

²⁴⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru’i-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, c.9, s.228-229.

²⁴⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, c.9, s.1871.

²⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.4, s.2357-2358.

²⁴⁷ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı/Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak/Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002, s.858.

başta faydası olmayan putlara tapmak suretiyle beyinsizce davranan, bu davranışında inat eden ahlaki değerlerin farkında oldukları halde işlerine gelmediği için onlara kayıtsız kalan bir topluluk olduklarını anlıyoruz. İşte bu vasıflara sahip olmak onları “câhil” yapmaktadır. Aynı surede Hz. Musa(as)’nın kavminin yaptığı anlatıldıktan sonra, benzer tavrı sergileyen Kureyş kavmini Allah “câhiller” diyerek isimlendirmiştir. Onlar, bağımlılıkları nedeniyle alıştıkları düzenden vazgeçemedikleri için, vazgeçenleri güç kullanarak yıldırma istemişlerdir. Dolayısıyla bu anlamda bu kişiler, kaba, zorba, azgın kişilerdir. İlk ayette bu kelime İsrailoğulları’nın bir özelliği olarak kullanılırken, artık müşriklerin de bir adlandırması haline gelmiştir. Buradaki câhil kelimesi zorbalık yapmaları yönüyle de tuğyan manasında kullanılmıştır. Bu anlamda zulüm kelimesi ile de yakından ilişkilidir. Hilm ve müsamaha kelimeleriyle de zıtlık içermektedir.

Furkan 63: “وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا”

“Rahmân’ın hayırlı kulları olan o kimseler, yeryüzünde alçakgönüllü ve vakarlı yürürler. Kendini bilmezlerin (الْجَاهِلُونَ) sataşmalarına muhatap olduklarında, ‘Uğurlar olsun!’ deyip geçerler.”

Ar’af suresinden iki sure sonra inmiş olan Furkan suresi de yaklaşık olarak aynı döneme, aynı tarihi arka plana sahip bir suredir. Ayrıca c-h-l kökü üçüncü sırada bu surede geçmektedir. Bir önceki ayette Hz. Muhammed özelinde inananlara çizilen davranış modelinin burada da söylendiğini ve yine buna rağmen davranışlarını değiştirmeyen müşriklerin, “câhiller” olarak isimlendirildiğini görmekteyiz. Kullandıkları güç neticesinde onlar zorba ve anlayışsız kişiler olmaktadır.

İlk olarak yine ayetin baş kısmını incelediğimizde Zeyd b. Alî ve Ferrâ’nın ayette geçen “هَوْنًا” kelimesini “sekinet ve vakar” kelimeleriyle izah ettiğini görmekteyiz. Mukâtil b.

Süleyman “حلماً” kelimesiyle açıklamış²⁴⁸, Zemahşeri ise “nazik ve hoşgörülü (الرفق و اللين) kelimelerini kullanmıştır.²⁴⁹ Taberi de benzer şekilde, “hilm, sekinet ve vakar gibi özelliklere sahip, kibirsiz, yeryüzünde fesat çıkarmayan ve Allah’a isyan etmeyen kişiler” olarak açıklama getirmiştir. Daha sonra aktardığı rivayetlerle bazı müfessirlerin “vakar, sekinet, hilm” şeklinde açıkladıklarını, bazılarının da “itaat, iffet ve tevazu” ile izah ettiğini söylemiştir.²⁵⁰ Müminler halimdir biri onlara zorbalık ettiğinde yumuşak tavırla karşılık verir. Biri ona zulmettiğinde affeder. Kendisine cimrilik yaptığında ise sabreder.²⁵¹ Bu özelliklere sahip kimseler, Mekke’li inkârcılar onlara sövdüğünde, eziyet ettiğinde, onlar iyilik ve güzel cevapla karşılık veriler.²⁵² Onlar kalplerinde uysallık, yumuşaklık olan kimselerdir ve bu tavra maruz kalınca ahmaklıkla karşılık vermezler.²⁵³

²⁴⁸ Ebû Huseyin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ani'l-Mecid*, Troop Baza, Hindistan 2001, s.177; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.2, s.441; Ebu Zekeriyya Yahya b. Zeyd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, Alimu'l-Kutub, Beyrut 1983, c.2, s.272.

²⁴⁹ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.4, s.367.

²⁵⁰ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.17, s.489; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, s.2721-2722.

²⁵¹ Zeyd b. Ali, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ani'l-Mecid*, s.177; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.2721.

²⁵² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.2, s.441; El-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c.2, s.272.

²⁵³ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.17, s.491.

Mukâtil, kötü muamelede bulunan bu kişileri tefsir ederken “aptal, ahmak” kelimesini kullanmış²⁵⁴, Huvvârî, câhil olanları “halim olmayanlar” şeklinde izah etmiştir.²⁵⁵ Yahya b. Sellam ise bu kişilerin müşrikler olduğunu söylemiştir.²⁵⁶

Râzi, Furkan suresinin 63.ayetinden 68.ayetine kadar Allah’ın kullarını dokuz vasıfla vasıflandırdığını söylemiştir. İlk ikisi olan “yeryüzünde tevazu ile yürümek” ve “sekinet sahibi olmak” Furkan 63.ayet ile belirtilmiştir.²⁵⁷

Tezimizin konusunu teşkil eden cehl kelimesinin bu ayetteki manasını açıklarken Zemahşeri “edebin azlığı, gûnahtan sakınmanın olmayışı, ahmaklık ve zorbalık” kavramlarını kullanmış ve “birisi bize ahmaklık, zorbalık etti mi, onların zorbalıklarından daha zorba oluruz” sözünü de bunu izah etmek için eklemiştir.²⁵⁸

Kutub’un bu kimseleri ahmak, kendini bilmez kişiler²⁵⁹ yine aynı izahı, İbn Aşur, tefsirinde yaparken, cehl kelimesinin burada hilmin zıttı olduğu ve Arap şiir ve yazılarında bu anlamın olduğunu ifade etmiş, aynı zamanda bu kişilerin müşrikler olduğunu söylemiştir.²⁶⁰

²⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.2, s.441; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, s.2722-2723.

²⁵⁵ El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi’l-Azîz*, c.3, s.216.

²⁵⁶ Yahya B. Sellâm et-Teymî, *Tefsîru Yahya b. Sellam*, takdim ve thk. Hind Şelebî, Dêru’l-Kitabi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2004, c.1, s.489.

²⁵⁷ Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c.24, s.107-108.

²⁵⁸ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.4, s.368.

²⁵⁹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, c.19, s.2578.

²⁶⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru’i-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, c.19, s.69.

Surenin önceki ayetlerinde yine şirkin reddedildiğini görmekteyiz. Daha sonra müşriklerin Hz. Muhammed'in sıradan bir insan oluşunu eleştirmelerine ve vahyin onun uydurması olduğu iddialarına yer verilmiştir. Bunun akabinde tabiattan çeşitli deliller verilerek onların akıllarını kullanmadıkları söylenmiş ve tüm bu inatçı, aptal tutuma karşı Allah'ın kullarının yumuşak huylu, vakarlı olduğu belirtilmiş ve maruz kaldıkları 'zorbalık ve zulüm durumunda bu kişilerle muhatap olmazlar' denilerek inananlara yine önceki ayette olduğu gibi bir meziyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Sonrasında gelen ayetlerde de bu kişilerin aşırıya kaçmayacakları, şirk koşmayıp haksızlık etmeyecekleri eklenmiştir. İşte böyle özelliklerin dışında kalan kimseler câhillerdir ve bu isim tuğyan ve zulüm kelimelerini karşılamaktadır. Yine bu doğrultuda kelime; hilm, sekinet ve müsamaha kelimelerinin zıt anlamlısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kasas 55: “وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ”

“Yine onlar kötü, çirkin bir sözle kendilerine sataşıldığını duyduklarında şöyle derler: ‘Bizim işimiz bize, sizin işiniz size; [dolayısıyla, herkes kendi işine baksın, kendi yoluna gitsin]. Haydi, size uğurlar olsun; zira densizlerle, kendini bilmezlerle işimiz yok (الجاهلين)’ derler.”

Kasas suresi, Neml suresinden hemen sonra 49.sırada yer almaktadır. Bir önceki Furkan 63.ayette olduğu gibi müşriklerin sataşmaları karşısında inananların tavrına yer verilmiştir. Bu sureyle c-h-l kökü beşinci kez karşımıza çıkmaktadır. Sure Musa(as) ile Firavun'un haberleri ile başlamakta ve Firavun'un büyüklük taslayıp, halkına zulmetmesi anlatılmaktadır. İlerleyen ayetlerde Hz. Muhammed'e bu kıssaların kavmini uarması için anlatıldığı söylenmektedir. Daha sonra nefsin arzularına uymanın dalalete götürdüğü eklenmekte ve kötülüğe karşı sabredip onu iyilikle savmanın, infak etmenin

mükâfatları anlatılmaktadır. İşte bu meziyetlere sahip kişiler boş, kötü söze, sataşmaya maruz kaldıklarında onlarla muhatap olmazlar denilmektedir. Firavun'un kibir ve zulüm içeren davranışına benzer tavrı, vahyin inmekte olan dönemlerde de Mekkeliler'in Hz. Muhammed ve onun mesajını benimseyenlere karşı gösterdiklerini görmekteyiz. Uyguladıkları fiziksel şiddetin yanı sıra çirkin, aşağılayıcı sözlerle de inananlara psikolojik baskı yapmışlardır. Zira demircilik yapan Habbab b. Eret isimindeki bir kişi, Âs b. Vâil'in işlerini yapıp, işinin karşılığı ücretini almaya gittiğinde, "Hz. Muhammed'e inanmaktan vazgeçmedikçe ücretini ödemeyeceğim" cevabıyla karşılaştığı²⁶¹ rivayetler bulunmaktadır. Bu ayette ve önceki iki ayette benzer şekilde kıssalar aracılığıyla hem Hz. Muhammed'in hem de ona inananların bir yönden teselli edildiğini bir yönden de onlara doğru davranış alışkanlığı kazandırılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Çünkü müşriklerin alay ve sözlü sataşmalarının yanında fiziksel eziyetlerin de başlaması inanan grubu ümitsizlik içerisine düşürmüştür. Bu nedenle ayetle inananlara kendilerine kötü muamelede bulunanlara karşı nasıl tavır takınılacağı gösterilirken önceki ayetlerle de kazanacakları mükâfatlar anlatılarak kendileri müjdelenmiştir. Ayette, söz konusu müşrikler "câhiller" olarak isimlendirilmişlerdir. Dolayısıyla onlar, zorba, baskıcı, acımasız özelliklere sahip kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erken dönem tefsirlerde ayetin izahı 'kendilerine kötü söz söylendiğinde, sövüldüğünde, kendilerine yapılan davranışla karşılık vermezler, iyilikle cevap verirler' şeklinde yapılmıştır.²⁶² Mukâtil onların böyle yaparak da "câhillerden yani ahmak,

²⁶¹ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayani v.dğr., İnsan Yayınları, İst. 1986, c.3, s.1.

²⁶² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.2, s.500; Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, c.2, s.108; Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.24, s.263; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.6, s.245.

aptal kimselerden” olmak istemediklerini söylemiştir.²⁶³ Taberi’ye kadar ayetteki “câhil” kelimesi ile ilgili başka bir izaha rastlamamaktayız.

Taberi ayetteki kötü sözün batıl söz olduğunu söylemiş ve Katade’den aktardığı rivayetlerle “cehl ehlini”, “batıl ehli” olarak açıklamıştır. İbn Zeyd’den ve Mücahid’den gelen başka bir rivayete göre ise, ayetteki kötü sözün ehl-i kitabın Allah’ın kitabına eklediği sözler olduğudur. O kişiler Müslüman olduktan sonra o sözleri işittiklerinde ondan yüz çevirirler.²⁶⁴

İbn Ebî Hâtim, Dahhak’tan aktardığı rivayette “الغو” yani “boş, kötü söz” kelimesi “şirk” ile açıklanmıştır.²⁶⁵ İbn Âşûr, buradaki cehl kelimesinin hilmın zıttı manasında kullanıldığını,²⁶⁶ Derveze ise buradaki câhillerin “beyinsizler ve sapmışlar” olduğunu söylemektedir.²⁶⁷

Her iki anlamda da yani “kötü, batıl söz” ve “ehli kitabın Allah’ın kitabı hakkında uydurduğu söz” câhil kişilerin eylemi söz konusudur. Yani yine kelime bir nevi kötü ahlak, bozuk davranış manasını taşımaktadır. Ayette inananlara sataşarak onları rahatsız etme durumu söz konusudur. Öte yandan yaptıkları sataşma, zarar verme eylemini de düşündüğümüzde kelimenin tuğyan kelimesiyle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla hilm, sekinet ve müsamaha kelimeleriyle zıt anlamda kullanılmıştır.

²⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.2, s.500.

²⁶⁴ Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.18, s.280-281; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, s.2992.

²⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, s.2993.

²⁶⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru’i-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, c.20, s.145-146.

²⁶⁷ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, c.3, s.323.

1.1.2.2. AHLAKSIZLIK/AŞIRILIK

Hud 29: “وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدٍ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَأُوا رِيبَهُمْ”
 “وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ”

“Nuh sözlerine şöyle devam etti: “Ey kavmim! Ben Allah’ın ayetlerini tebliğ karşılığında sizden ücret istemiyor, mükâfat beklemiyorum. Benim mükâfatımı Allah verecektir. Ayrıca şunu bilin ki ben sizin rezil-sefil diyerek aşağıladığınız müminleri yanımdan kovacak da değilim. [Velev ki kovacak olsam], onlar yarın bir gün rablerine kavuşacaklar; [o zaman benden şikayetçi olmazlar mı?!] Görüyorum ki siz [müminleri aşağılamak ve onları yanımdan kovmamı istemekle] çok yanlış bir iş yapıyorsunuz (تَجْهَلُونَ).”

Bu sure iniş olarak 52.sırada yer almakta, c-h-l kökü ise altıncı sırada geçmektedir. Daha önce Musa(as) ve Lut(as)’un kavmi için kullanılan “câhil kavim” nitelemesinin üçüncü olarak bu surede Nuh(as)’un kavmi için söylendiğini görmekteyiz. Sureye Hz. Muhammed’in uyarıcı olduğu hatırlatılarak başlanmış, insanın verilen nimetler karşısında nankör, ümitsiz olduğunu bu nedenle çağrısını dinlemeyenler için kendisini üzmemesi gerektiği söylenmiştir. Ancak yine sabredip, iyi işler yapanların istisna olduğu ve onların ayrıca mükâfatlandırılacağı da belirtilmiştir. Bunlardan sonra Nuh(as)’un peygamber olarak gönderildiği kavmin ileri gelenlerinin, onun kendileri gibi insan oluşu ve etrafında fakir kimselerinin toplanışını gerekçe göstererek kendisine inanmayacaklarını söyledikleri anlatılmış ve bunun üzerine Nuh(as)’un konumuz olan ayetteki sözlerine yer verilmiştir. O, düşkün kişileri aşağılayanları “câhil kavim” diye nitelendirmiştir. Önceki ayetleri açıklarken de gördüğümüz üzere Hz. Muhammed’in

mesajını insanlara iletğinde muhatap kitlenin bir kısmı onun kendileri gibi insan oluşunu, melek vs. olmayışını eleştirirken, O'na ilk inanlar fakirler ve güçsüzlerden olmuştur. Burada belki de Nuh kavminin tavrı örnek verilerek inananlara bunları yaşayanların sadece kendileri olmadığı hatırlatılarak, teselli verilmeye çalışılmıştır. Öte yandan bu ayetle, inanmayı, maddeten üstünlükle ilişkilendiren, peygamberin yanında yer almayı mal ile refah sahibi olanların tekelinde gören Nuh kavmine cevap verilirken aslında benzer tavırda, benzer çıkarların peşinde olan Mekke halkına da cevap verilmek istenmiştir. Bir yönüyle de onlar tehdit edilmiştir. Onların statülerini güç göstergesi olarak kullanmaları, eylemlerini ahlaksızlığa ve aşırılığa götürmüştür.

Bu ayette Taberi, Nuh'un(as) insanları tevhide davet ettiğini ve öğütlerine karşılık herhangi bir ücret istemediğini belirtiyor. Ancak kavmi, iman eden zayıfları kovduğu takdirde kendisine inanacaklarını bildirince, Allah'ın insanları soy ve şerefine göre değil, amellerine göre değerlendireceğini, kendine inanan bu kimseleri kovmayacağını söylemektedir.²⁶⁸ İnsanları sosyal statülerine göre değerlendirip, inanmayı seçkin gruplara(!) has kılma talebinde bulunmaları onların “câhil bir topluluk” sıfatı kullanılarak eleştirilmesine neden olmuştur.

Görüldüğü gibi burada câhil, bilgisiz bir toplumu değil, çirkin bir davranış biçimini nitelemek için kullanılmıştır. Nitekim Razi aynı surenin 27.ayetinde geçen kâfirlerin ileri gelenlerinin “sana inananlar toplumumuzun rezil sefil kimseleri” ibaresine karşı bu ayette Nuh(as)'un üç farklı şekilde cevap verdiğini söylemektedir. İlki, Nuh(as)'un yaptığı bu meşakkatli görev karşılığında her hangi bir ücret istemediğini ve bu işte zengin olsun, fakir olsun herkesin eşit olduğunu, dolayısıyla bu durumun akıbetlerini değiştirmede etkisinin olmayacağını söylemiştir. İkincisi, Nuh(as) sanki “Siz beni fakir

²⁶⁸ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.12, s.385-386; Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.17, s.223.

görüyor ve sizin mallarınızı almak için bu işi yaptığımı sanıyorsunuz. Ancak bu zan size ait bir hatadır. Çünkü benim böyle bir talebim yoktur. Bu tarz bozuk bir zanna sahip olarak, kendinizi din saadetinden mahrum bırakmış oluyorsunuz” demektedir. Sonuncu cevaba göre ise, muhataplarının “Sen de bizim gibi insansın, bize karşı üstünlüğün yok” demeleri üzerine Nuh(as), Allah’ın kendisine pek çok şey verdiğini ve buna karşılık kendisinin din yolunda olduğunu söylemiştir.²⁶⁹ Bu üç cevap da aynı şekilde yukarıda yaptığımız açıklamayı destekler niteliktedir.

Ayetin devamında Nuh(as) o kişileri yanından kovmayacağını söylemiştir. Razi’ye göre ayetin devamında zaten “yüz çevirme eyleminden” kaçınmak gerektiği açıklanmaktadır. Yapılan her iş ahirette, Rabbin huzurunda ortaya çıkacaktır. Eğer Nuh(as) kâfirlerin isteğine uyup onlardan yüz çevirecek olsa, o gün kendisinden yüz çevrilenler Rablerine bunu bildirecekler ve Nuh(as) ile tartışacaklardır ve Nuh(as)’un da o durumda hiçbir yardımcısı olmayacaktır. Bu nedenlerden ötürü o, kâfirleri, kendi akıbetlerini bilmemeleri ve sadece dış görünüşe göre hüküm vermelerinden ötürü onları “câhil topluluk” olarak nitelendirmiştir.²⁷⁰ Zemahşeri de bu “câhil topluluk” ibaresini, onların inananlara karşı ahmakça davranıp, onları “rezil, alçak” diye adlandırmaları olarak açıklamıştır.²⁷¹

Abduh buradaki câhilleri sefehler olarak tefsir etmiş ve onun aklın ve hilmin zıttı olduğunu söylemiştir. Yine birinin birinden üstün olmasının mal ve zenginlikle değil, iyi ve hayırlı iş yapma ile olacağını belirtmiştir.²⁷²

²⁶⁹ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.17, s.223.

²⁷⁰ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.17 s.224.

²⁷¹ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.4, s.462; Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.3, s.194.

²⁷² Abduh-, *Tefsîru el-Kur’ani'l Hakîm*, c.12, s.65-66.

Kutub bu ayeti tefsir ederken toplumun seçkin kişilerinin iman eden gruba karşı alaycı tavrıda bulunduktan sonra Nuh(as)’un bu şekilde bir cevap vermiş olabileceği üzerinde durmaktadır.²⁷³

Nuh kavminin buradaki tavrında insanların sosyal statülerini temel alarak Nuh(as)’a inanmayı onları yanından kovması şartına bağladıklarını ve bu sebeple “câhil bir kavim” olarak vasıflandırıldıklarını görmekteyiz. İnanmanın içsel bir eylem olmasına rağmen her hangi bir sağlam zemini olmayan ve bir kibir hali olan bu tavır bu yönüyle aptallıktır. Zira onlar, statü üzerinden bir sistem kurma talebinde bulunmakta ve kendilerince bir zanna kapılmaktadırlar. Burada yine bir ıslah, bir düzen kaygısından ziyade kibir ve sınıfsal bir ayrım üzerinden çıkar arama durumu söz konusudur. Kendi yaşam standartlarına uyduğu sürece yani aslında güç kendi ellerinde olduğu sürece Hz. Muhammed’in peygamberliğinde bir beis görmüyorlardı. İnanmayı kendi çıkarları tekeline indirerek aslında yine bir putperestlik örneği sergilemekteydiler. İşte bu tavrı aşırılık içermesi nedeniyle bağy kelimesi ile anlamlandırmak da mümkündür. Ayette kelime, kibir, zan, heva ve taassub ile ilişkili olup, bağy ile eş anlamda kullanılmıştır.

Yusuf 89: “قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ”

“Bu sırada Yusuf, [“Artık zamanı geldi” diye düşündü ve] kardeşlerine, “Siz vaktiyle toyca (جَاهِلُونَ) hareket ederek Yusuf’a ve kardeşine [Bünyamin’e] neler yaptığınızı hatırlıyorsunuz, değil mi?!” dedi.”

İncelediğimiz bu son ayette c-h-l kökü yedinci sırada geçmektedir. Yine bu ayette de isim formunda gelen kelime, zamanında Yusuf(as)’un kardeşlerinin kendilerine yaptığı kötü davranışı isimlendirmek için kullanılmaktadır. Elbette savunmasız bir çocuğun

²⁷³ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, c.12, s.1871.

kuyuya terkedilmesi “bilmeyerek” yapılacak bir davranış değil; kıskançlık, fesatlık gibi duyguların neticesinde, güç kullanarak zayıf bir çocuğu yalnızlığa, tehlikeye terk etmeleri nedeniyle ortaya çıkan kötü bir davranıştır ve onların bu tavrı için “câhil” kelimesi kullanılmıştır. Dolayısıyla burada da ilgili kelimeye “bilmemek” manasını vermek doğru olmayacaktır. Zira bilmemeleri onları sorumlu tutamaz. Aynı ayette davranışları bir biçimde ayıplanmaktadır.

Sure Yusuf kıssasının detayları ile başlamış, surenin sonlarına gelindiğinde Hz. Muhammed’e, ne kadar şiddetle arzulasa da, inandıramayacağı bir grubun olacağı söylenmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi davetin bu dönemlerinde inananları bu tavırlarından vazgeçirmek için süregelen baskılar gerek inananları, gerek Hz. Muhammed’i zaman zaman üzüntüye ve çaresizliğe düşürmekteydi. Yaklaşık 41.sure olan Yasin Suresi’nden beri sıklıkla geçen peygamber kıssaları ile hem inananlara sabır öğütlenerek, yalnız olmadıkları anlatılmış, hem de inkârcıların tavrına benzer tavır gösterenler hatırlatılarak onların yanlış yaptıkları tekrar tekrar söylenmiştir. Zira Yusuf(as)’un kardeşlerinin kıskançlık içeren davranışları ile Hz. Muhammed’e peygamberlik gelmiş olmasını onun statüsüyle bağdaştırıp doğru bulmayan Mekkeliler’in tavrı da benzerlik arz etmektedir.

Müfessirlere baktığımızda, Mukâtil buradaki kardeş kelimesini “Bünyamin”, “câhilûn” kelimesini ise “günahkârlar” olarak açıklamaktadır.²⁷⁴

Zemahşeri ise kelimeyi “bilmeyenler” olarak izah etmiştir. Ona göre, Yusuf’un kardeşleri bunun çirkin iş olduğunu bilmiyorlardı ve bu yüzden yapmışlar ve hatalarını anladıkları zaman tevbe yoluna gitmişlerdi. Çünkü bir işin çirkin olduğunun bilinmesi,

²⁷⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.2, s.162.

insanı o işten sakınmaya ve sakınma da tevbe etmeye götürecektir.²⁷⁵ Müfessir burada cehl kelimesini belki de döneminde kelimenin bu anlamda kullanılmasına binaen “bilmemek” olarak izah etmiş ve ayeti bu bağlamda açıklama yoluna gitmiştir. Oysa küçük bir çocuğu yalnız ve çaresiz bir şekilde kuyuya atmanın kötü bir davranış olduğunu bilmemek pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, eylemin kötü olduğunu bilmeselerdi niçin babalarından saklama gereği duysunlardı? İşte bu nedenle ayete verilen bu mana bize göre isabetli görünmemektedir.

Razi, bu cehalet halini, kötü, sakıncalı, kendini beğenmiş hal olarak izah etmiştir. Yusuf(as)’un kardeşlerinin o an ki pişmanlık halleriyle artık onlar bu sıfatlara muhatap değildirler.²⁷⁶ Bazı âlimler Allah’a isyanın her türlüünü cehl olarak isimlendirmişlerdir. Burada da bir günah söz konusu olduğu için davranış, cehl olarak nitelendirilmiştir.²⁷⁷

Burada Yusuf(as)’un kardeşlerinin yukarıda bahsettiğimiz kıskançlık haliyle yaptıkları davranış için kullanılan cehl kelimesi bu anlamda sefeh kelimesi ile eş anlamlıdır. Kendi hırslarına yenik düşmelerinden ötürü heva ile de ilişkilidir. Öte yandan davranışları aklın kabul edemeyeceği bir davranış olması yönüyle aşırılık içerdiğinden bağy kelimesi ile eş anlamlı görünmektedir. Bu da dolayısıyla kibir ve hata ile yakından ilişkilidir. Önceki ayetlerden beri sürekli gördüğümüz “câhiller” kelimesine maruz kalanlar doğrudan Mekkelilerdir. Yusuf(as)’un kardeşlerinin belki de peygamberliğin kendilerine verilmesi arzusuyla onun peygamberliğini benimseyememiş olmaları söz konusudur. Benzer tutum Mekkeliler’de de bu zaman diliminde bulunmaktadır. Burada da

²⁷⁵ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.3, s.320.

²⁷⁶ Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c.18, s.207.

²⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, c.4, s.408.

dolaylı olarak kendilerine peygamberliğin prestij veya zenginlikle ilgili olmadığı, bu fikirlerinin kendi zanları olduğu söylenerek bir hatırlatma yapılmıştır.

Değerlendirme

Aşağıdaki tabloda iniş sırasına göre “c-h-l” kökünün geçtiği ayetler ve kullanıldıkları formlar, ayetlerde kimlerin “câhil” olarak isimlendirildiği/nitelendirildiği, kimlerin “câhil” olmaktan sakındırıldığı gösterilmiştir. Ayrıca bu bölümde yaptığımız çalışmanın neticesinde ayetlerin hangi manada kullanıldığına yönelik bizim çıkarımlarımız ve hangi eylemin neticesinde “câhil” isimlendirilmesinin yapıldığı da belirtilmiştir.

SURE ADI	MUHATAP& ÖZNE	GEÇTİĞİ FORM	ANLAMI	EYLEMİN NİTELİĞİ
1.A'RAF 138	Musa(as)'nın Kavmi	قَوْمٌ تَجْهَلُونَ SIFAT	Ahmak İnatçı	Alışkanlıkta ısrar etme
2.A'RAF 199	Müşrikler	الْجَاهِلِينَ İSİM	Kaba Zorba Azgın	İnananlara sataşma
3.FURKA N 63	Müşrikler	الْجَاهِلُونَ İSİM	Anlayışsız Zorba	İnananlara sataşma
4.NEML 55	Lut(as)'un Kavmi	قَوْمٌ تَجْهَلُونَ SIFAT	Ahlaksız Aykırı	Fıtrata aykırı davranma
5.KASAS	Müşrikler	الْجَاهِلِينَ	Zorba	İnananlara fiili

55		<u>İSİM</u>	Baskıcı Acımasız	sataşma
6.HUD 29	Nuh(as)'un Kavmi	<u>قَوْمًا تَجْهَلُونَ</u> <u>SIFAT</u>	Menfaatçi Kibirli	Sınıfsal ayırım yapma
7.HUD 46	Nuh(as) (men ediliyor)	<u>الْجَاهِلِينَ</u> <u>İSİM</u>	Tutarsız Mantıksız	Keyfi istekte bulunma
8.YUSUF 33	Yusuf(as) (câhil olmaktan sakınıyor)	<u>الْجَاهِلِينَ</u> <u>İSİM</u>	Ahlaksız İradesiz	Meşru olmayan eyleme yönelme
9.YUSUF 89	Yusuf(as)'un Kardeşleri	<u>جَاهِلُونَ</u> <u>İSİM</u>	Kibirli Menfaatçi Ahlaksız Kıskanç	Güçsüzü savunmasız bırakma
10.EN'A M 35	Hz. Muhammed (sakındırılıyor)	<u>الْجَاهِلِينَ</u> <u>İSİM</u>	Tutarsız	Bilmezden gelme
11.EN'A M 54	Müminler (hatırlatılıyor)	<u>بِجَهَالَةٍ</u> <u>İSİM</u>	İradesiz	Şehvete uyarak günah işleme
12.EN'A M 111	Müşrikler	<u>يَجْهَلُونَ</u> <u>FİİL</u>	İnatçı Bahaneci	İşi yokuşa sürme
13.ZÜME R 64	Müşrikler	<u>الْجَاهِلُونَ</u> <u>İSİM</u>	İnatçı	İşi yokuşa sürme
14.AHKA F 23	Hud(as)'un Kavmi	<u>قَوْمًا تَجْهَلُونَ</u> <u>SIFAT</u>	İnatçı	Alışkanlıkta ısrar etme

15.NAHL	Müminler	<u>بَهْلَة</u>	İradesiz	Şehvete uyarak
119	(hatırlatılıyor)	<u>İSİM</u>		günah işleme

Daha önce kısaca değindiğimiz üzere kabileler halinde yaşayan Araplarda mevcut olan “asabiyet” duygusunun onları, aşırılık, zulüm, bozgunculuk gibi eylemlere sürüklediğini biliyoruz. Soylu kabileye mensup kesim, haklı da olsa haksız da olsa kendi kabilesinden birini zayıf insanlara karşı korurken, fakirleri mevcut statüleri nedeniyle hor görüyorlardı. Onları zayıflardan üstün kılan soylarıydı. Diğer taraftan putlara tapmak suretiyle yaratıcılarına şirk koşuyorlardı. Kur’an’ın mesajı gelmeye başladığında böyle bir tablo mevcutken sonrasında da bazı kesimlerce bu davranışlar sürdürülmüştür. Geçen on beş ayette kelimenin “taassub, haddi aşma, kibir, aptallık, küfür, heva” gibi anlamlarda kullanıldığını göz önünde bulundurduğumuzda Araplar’ın mevcut yaşantısındaki özelliklerle bu anlamların uyuştuğunu görmekteyiz. Bu nedenle daha önceki peygamberlerin kavimlerinde olduğu gibi Hz. Muhammed’in peygamberliği döneminde bu davranışta bulunan insanlar da “câhilller” olarak isimlendirilmiştir.

Mekkî surelere genel olarak baktığımızda on beş ayette c-h-l kökü ve türevlerinin geçtiğini görmekteyiz. Bunlardan dördü “câhil kavim” şeklinde ve sıfat olarak gelmektedir. Yukarıdaki ayetlerde ve onların tefsirlerinde de değindiğimiz üzere, Musa(as), Lut(as), Nuh(as) ve Hud(as)’un kavimleri bu sıfatla nitelenmişlerdir. Bu, kendileri için put yapılması isteği, haddin aşılması, kibirlilikleri yüzünden inananların aşağılık kişiler olarak görülmesi ve Allah’ın vadettikleri ile dalga geçilmesi nedeniyle olmuştur. Dolayısıyla şirk, küfür, haddi aşma, taassub, aptallık, zan gibi özellikler bu kavimlerin özellikleridir.

On ayette “câhiller” veya “cehalet” şeklinde isim olarak; bir ayette ise fiil olarak kullanılmıştır. Burada ise bu isimlendirme çoğunlukla müşrikler için yapılmıştır. Onların aptallıkları, zulümleri, haddi aşmaları, heva ve heveslerine göre davranmaları bu isimle anılmalarına sebep olmuştur. Yani aslında Hz. Peygamber’in dönemindeki inkârcılardan önce benzer davranışlarda bulunan çeşitli kavimlere “câhil” denilirken şimdi de müşriklere aynı isimle seslenilmiştir. Kur’an, Mekke döneminde başından beri bahsettiğimiz eleştirdiği bu zihniyeti Medeni surelerle birlikte “câhiliyye”, bu özellikteki insanları da “câhiller” olarak isimlendirmiştir.²⁷⁸

1.2.MEDENİ SURELER/ZAAFLARIN KEYFİLİĞE VE AŞIRILIĞA DÖNÜŞMESİ

Mekkî surelerde zaafpların alışkanlığa dönüştüğünü, bunun da arzulara ve güce meyletmek suretiyle iki biçimde karşımıza çıktığını görmüştük. Medine dönemine girilmesiyle birlikte Kur’an’ın davet metodu devam ederken, bir devlet kurulmasıyla da işin rengi değişmeye başlamıştır. Daha önce inananlardan ve müşriklerden oluşan davet grubuna, Yahudi, Hristiyan, münafık vs. gibi yeni muhataplar da eklenmeye başlamıştır. Medine dönemindeki ayetlerde zaafpların keyfi bir hal aldığı ve aşırılıklar meydana getirdiğini görmekteyiz. Bu keyfiliğin zanları ve sorumsuzluğu doğurduğunu, aşırılıkların ise taşkınlığa sebebiyet verdiğini anlıyoruz. Burada c-h-l kökünün geçtiği ayetleri üç ayrı başlık altında incelemeye çalışacağız.

²⁷⁸ Şinasi Gündüz, “Câhiliyenin Kültürel Kodları, *Milel ve Nihal*, Ladin Ofset, c.143, sy.1, İstanbul 2016, s.12.

1.2.1. SORUMLUKTAN KAÇMA

Bakara 67: “وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَنْتَخَذْنَاهُ زُورًا قَالِ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ”

“Bir zamanlar Musa, “Ey kavmim! Allah bir sığır kesmenizi/kurban etmenizi emrediyor” dedi. Onlar, “Sen bizimle alay mı ediyorsun?!” diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Musa, “Hayır! Ben alay eden biri olmaktan (الجاهلین) Allah’a sığınırım” dedi.”

Câbirî’ye göre bu sure hicri ilk yılın sonu ile ikinci yılın sonu arasında inmiştir ve büyük çoğunluğu Yahudilerle ve münafıklarla olan tartışmaları içermektedir.²⁷⁹ Ancak ilgili ayetin yine ilk yılın içerisinde indiği de düşünülmektedir.²⁸⁰ O dönemde Medine’ye göçün ardından Hz. Muhammed bir yandan davet görevini sürdürürken, öte yandan Akabe Biatları’ndaki ahitler yenilenmiş ve yeni bir toplum inşası için çeşitli adımlar atılmıştır.²⁸¹

Surede önce inanan ve inkâr eden kişilerin durumundan bahsedilmiş, sonra ise inanmadığı halde inandık diyen aldatıcı kişilerin halleri anlatılmıştır. Sonrasında Yahudi ve münafıklarla iş birliği kuran müşrikler gündeme gelmektedir. Devamında artık Medine’de doğrudan muhataplardan olan Yahudiler’e hitap edilmiş, kendilerine verilen nimetin hatırlanması istenerek, onlardan beklenenler sıralanmıştır. Onların Musa(as)’nın peygamber olarak gelmesinden sonra yeniden buzağıya tapmalarının ardından yaptıkları tövbelerin kabul edildiği söylenmiştir. Hatırlanacak olursa c-h-l

²⁷⁹ El-Câbirî, *Fehmü’l-Kur’an*, c.3, s.44.

²⁸⁰ Esra Gözeler, *Kur’an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kuramer, İstanbul 2016, s.222.

²⁸¹ İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn Hişam Tercemesi*, c.2, s.99\118; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi I(Hz. Muhammed(as) Dönemi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s.237.

kökü ilk kez İsrailoğulları'nın Musa(as)'dan put yapmalarını istemeleri üzerine kendilerine “câhil kavim” denmesi şeklinde karşımıza çıkmıştı. Bu ayette affedildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmamaları, isyan etmeyip, aşırıya kaçmamaları söylenmiştir. Sonrasında kendilerinden sığır kesmeleri istenince “bizimle alay mı ediyorsun” demişler ve bunun üzerine Musa(as) konumuz olan bu ayetle “câhillerden olmaktan” Allah’a sığınmıştır. Bu ayette isim formunda gelen c-h-l kökü, görüldüğü gibi alay etme, boş istekte bulunma manasında kullanılmıştır.

Mustafa Öztürk'ün mealinde de “câhiller” kelimesini “alay edenler” şeklinde çevirisi Mukâtil, Mâturîdî ve Sa'lebî'nin tefsirinde karşımıza çıkmaktadır.²⁸² Kelime Taberi ve Zemahşeri'de ise “beyinsizler” olarak açıklanmaktadır.²⁸³ Yine de bu iki kelime arasında aslında büyük ölçüde yakınlık bulunmaktadır.

Yedinci hicri yılda vefat eden Râzî'nin bu ayet ile ilgili üç husus zikrettiğini görmekteyiz. İlki, alay etmekle meşgul olmak cehl sebebiyledir. Peygamberlik de böyle bir şeye uygun bir konum değildir. İkincisi ise, dini hükümlerle ilgili şakalarda bulunmanın, alay etmenin cezasının büyük olacağından Musa(as) böyle söylemiştir. Üçüncüye gelince, bazıları “alay” kelimesinin kendisini “cehl” olarak adlandırmışlardır. Bazı dilciler de “cehl” kelimesini “hilm” kelimesinin zıttı, bazıları ise, “ilm” kelimesinin zıttı olarak görmüşlerdir. Bu görüşlerden sonra müfessirimiz, alay etmenin

²⁸² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.1, s.55; Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Maturîdî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim-Te'vilêtu Ehlu's-Sünne*, thk. Fâtıma Yusuf el-Hıyemî, Resalah Yayıncılık, Beyrut-Lübnan 2004, c.1, s.62; Ebû İshak Ahmed el-Ma'rûf es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Dêru İhyâi et-Turâsi'l-Arabiyye, Lübnan 2002, c.1, s.214.

²⁸³ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.2, s.76; Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.1, s.278; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.1, s.278.

büyük günahlardan olduğunu söylemektedir.²⁸⁴ Razi'nin izahlarından sonra cehl kelimesinin hem hilm hem de ilm kelimesi ile ilgili zıtlıklarını vermesi yine döneminde kelimenin ilm ile zıt olarak anlaşılmasından kaynaklanmış olabilir. Ancak üçüncü maddede hala alay etmenin hilme zıt bir tutum olduğunu ve özde hala bu mananın kaybolmadığını görmekteyiz.

Kutub'a göre Yahudiler, Allah ile ilişkileri zayıf, bahaneler uydurarak sorumluluktan kaçan alaycı tabiata sahip bir topluluktur ve bu ayet de bize bunu göstermektedir. Musa(as)'ya "alay mı ediyorsun" diye serzenişte bulunmaları aslında Allah'ın emrine karşı gösterdikleri tavidir ve Musa(as)'nın buradaki cevabı da ancak onlara yakışır bir anlam içermektedir.²⁸⁵ İbn Âşûr'a göre ayetin bir önceki kısmında kavminin "alay mı ediyorsunuz" sözlerine karşı söylenmiş bir sığınma bulunmaktadır. Sonrasında da Razi'nin tefsirindeki gibi cehl kelimesinin, ilmin ve hilmin zıttı olduğunu söylemiştir.²⁸⁶

Aslında c-h-l kökünün geçtiği ilk ayet olan A'raf 138'deki, hem de bu ayetteki İsrailoğulları'nın tutumları gözlemlendiğinde Kutub'un da söylediği gibi Allah ile putlar olmadan ilişki kurmakta zorlanan ya da Allah'ın kendilerinden istediklerini –O'na inandıkları halde- yapmada işi yokuşu süren bir topluluk görmekteyiz. Burada da kendilerinden isteneni alaya alıp ciddi bir tavır takınmayarak vazifelerinden kaçmaktadırlar. Dolayısıyla ayette cehl, alay etme manasını içerdiğinden sefeh, gerçeklerin üstünü kapamalarından ötürü de kufr kelimesi ile benzer manada kullanılmıştır. Bu davranışları yine heva, zan ve inat ile de ilişkilidir. Sorumluktan kaçma arzuları onları alaycı davranmaya sevk etmiştir. Hicretin erken döneminde

²⁸⁴ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.3, s.126.

²⁸⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.1, s.78.

²⁸⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru'i-Tehrîr ve't-Tenvîr*, c.1, s.547-548.

inananlar için Mekkeli müşrikler ve Yahudiler hala bir tehdit oluşturdıklarından²⁸⁷ ve inananlar hala kendileriyle muhatap olduklarından ayette Musa(as)’nın kavminin tavrıyla ilgili kıssa anlatılarak her iki gruba da tavırlarını düzeltmeleri için şans verilmiş olabilir.

Ahzab 72: “إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا”

“Biz emaneti [irade ve mükellefiyeti] göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Fakat onlar bu teklifin hakkını verememekten korkup kaçındılar. Bu ağır sorumluluğu insanoğlu yükledi. Hiç şüphe yok ki [kâfirlik, müşriklik ve münafıklığı tercih eden] insan gerçekten çok zalim, çok câhildir (جَهُولًا).”

Sure, Al-i İmrân’dan sonra, hicretin beşinci senesinde inmiştir.²⁸⁸ Surede peygamberin eşleri, ev hayatı vs. ile ilgili bilgilerden sonra son beş ayette Musa(as)’ya eziyet edenlerden bahsedip, öyle olunmaması gerektiği söylenmiş, sonra emaneti insanın yüklendiği belirtilmiştir. Allah ise bu emaneti münafık ve müşriklere azap için yüklediğini eklemiştir. Bu ayette c-h-l kökü kâne’nin haberi olarak insana isim yapılmıştır.

Mukâtil, insanın câhil oluşunun cezayı da mükâfatı da yüklenmesinin karşılığı olduğunu söylemiştir.²⁸⁹ Yahya b. Sellâm’ın İbn Abbas’tan aktardığı rivayete göre emanetin

²⁸⁷ Gözeler, *Kur’an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s.231.

²⁸⁸ Çetiner, *Fâtiha’dan Nâs’a Esbab-ı Nüzûl-Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri*, c.2, s.709.

²⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.3, s.57; Es-Sanânî, *Tefsîru’l-Kur’an*, c.2, s.125; El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi’l-Azîz*, c.3, s.385.

insana yani Âdem'e yüklendiğini ve onun namaz, oruç ve cünüplükten temizlenme olduğunu söylemiştir.²⁹⁰ Taberi emanet ile ilgili ihtilafların olduğunu zikrettikten sonra İbn Abbas ve Said b. Cübeyr'den aktardığı rivayetlerle Yahya b. Sellâm ile benzer mana vermiştir. Diğer bazı âlimlerin ise 'emanetin insanların birbirlerine emanet ettikleri şey' olarak açıkladıklarını eklemiştir.²⁹¹

Huvvârî insanın nefesine karşı zalim ve dinine karşı câhil olduğunu söylemiştir.²⁹² Taberi'nin İbn Abbas ve Said b. Cübeyr'den aktardığı rivayetlerle insanın Allah'ın emirlerine ve hakikate karşı tecrübesiz olduğu manasına geldiğini görmekteyiz.²⁹³ Sa'lebî ise, cehl kelimesini, insanın emaneti terk ettiği zaman karşılaşacağı cezanın ne olduğunu bilmemesi olarak izah etmiştir.²⁹⁴ Zemahşeri insanın emaneti yüklenip, uygulayacağını garanti edip, ancak sözünü yerine getirmeyişinin cehl olduğunu söylemiştir.²⁹⁵ Razi cehl ve zulüm kelimelerinin, Âdem(as)'in daha sonra işleyeceği suçtan ötürü alacağı cezayı düşünememesi ve yine insanların yaptıkları kötü işlere karşı alacakları cezaları hesap edemeyişleri için kullanıldığını ve bunun dışında bu ifadenin meleklerin düşüncesi olduğu ile ilgili yorumların bulunduğunu söylemiştir.²⁹⁶

²⁹⁰ Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellam*, c.2, s.742.

²⁹¹ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.19, s.196-197/ 202

²⁹² El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi'l-Azîz*, c.3, s.385.

²⁹³ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.19, s.205; el-Maturîdî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim-Te'vilêtu Ehlu's-Sünne*, c.4, s.140.

²⁹⁴ Es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, c.8, s.35; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, c.8, s.68.

²⁹⁵ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.5, s.103.

²⁹⁶ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.25, s.236-237.

Kutub, emanetin sorumluluk, irade, kendini bilme emaneti olduğunu ve insanın arzuları, iradeleri olan varlık oluşuyla bu yükün ağır olduğunu ve bu nedenle kendisine haksızlık ettiği için zalim, kendi kapasitesini bilmediği için câhil olduğunu söylemiştir.²⁹⁷ İbn Âşûr göre ise, kelimenin ilm eksikliği anlamına geldiğini, emaneti yüklenip sorumluluğunu yüklenmeyen insanın emanete vefa göstermediği için zalim, yüklendiği işin sonuçlarını takdir edemediğinden câhil olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸

Müfessirlerin bu ayeti izah ederken, hem emanetin neliği, hem de buradaki cehl adlandırmasının anlamı konusunda farklı te'villerinin olduğunu görmekteyiz. Hemen akabinde gelen ayette emanetin münafık ve müşrik olanlara azap, inananlar içinse tövbe kabul sebebi olduğu söylenmektedir. Bu sebeple biz, Mustafa Öztürk'ün mealinde de geçtiği üzere emanetin, irade ve sorumluluk ehliyeti olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla yanlış seçim yapan insan zalim ve câhildir. Bu bağlamda buradaki câhil de şehvetiyle sorumsuzluğu ve nifağı seçen insan için sefehliktir. Mekkî surelerde de gördüğümüz üzere “câhil” isminin verildiği kişiler ve onların davranışları dikkate alındığında burada câhil olmayı gerektirecek eylem sorumsuzca hareket ederek olması gerekene aykırı davranışta bulunmaktır.

1.2.2. ZAN

Bakara 273: “الْجَاهِلُ” لِّلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

²⁹⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.22, s.2885.

²⁹⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru'i-Tehrîr ve't-Tenvîr*, c.22, s.130.

“[Ey Mü’minler!] Kendilerini Allah yoluna adayan ve bu yüzden çarşı-pazar dolaşıp ticaret yapma imkânı bulamayan fakirlere özellikle/öncelikle yardım edin. Gerçek hallerini bilmeyen (الْجَاهِلُ) biri, onları –el açıp yardım dilenmekten hayâ ettikleri için– zengin sanır. Ama sen onları simalarından [gerek sıkılğan hallerinden, gerek üzerlerindeki fakirlik izlerinden] tanırsın. Onlar kimseye el açmazlar. Hiç şüpheniz olmasın ki Allah yaptığınız her yardımı bilir ve mükâfatını verir.”

Nüzul sırası 87 olan surede iyi iş olarak ihtiyacı olana yardım, verilen sözleri tutma, sabretme gibi davranışlar anlatılmıştır. Oruç, evlilik, boşanma gibi konulara yer veren bir takım ayetlerden sonra hitap yine inananlara yapılmış, gösteriş için mal verme, gönül kırma gibi davranışlar yerilirken, Allah yolunda harcamak ve sadaka vermek övülmüştür. Tam bu noktada ilgili ayet gelmektedir. Orada sadakaların kendini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen kişiler için olduğu ve bu kişilerin el açıp dilenmedikleri için zengin olduklarının düşünüldüğü söylenmektedir.

Ayette fakirlerin, iffetli hallerinden ve insanlardan bir şeyler istemekten vazgeçmelerinden²⁹⁹ ötürü câhil kişinin onları zengin zannettiği söylenmektedir.³⁰⁰ Bu kişiler ısrarla isteyen, açgözlü kişiler değildir ve Allah müminleri onlara yardım etmeye çağırmaktadır.³⁰¹ Müfessirlerin buradaki câhil kelimesine özellikle bir mana vermediğini görmekteyiz.

²⁹⁹ Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.5, s.26.

³⁰⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.1, s.147; Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.5, s.26; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, s.541; Es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c.2, s.277; Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.1, s.503.

³⁰¹ Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.5, s.31; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, s.541.

Ancak Razi'nin bu kelimenin aklın zıttı değil, tecrübenin zıttı olduğunu söylediğini görmekteyiz. Yani müfessir bu kelimeye “o duruma hiç vakıf olmamış, tecrübesiz kimse” manasını vermektedir.³⁰² İlk bölümde yapmış olduğumuz sözlük çalışmalarında da bu mananın bu kelime için kullanıldığını görmekteyiz. Ayette hem tecrübesiz kişilerin onları zengin sandığı söylenmiş, hem de onların yüzlerinden tanınacağı belirtilmiştir.

Çağdaş dönem müfessirlerinden Abduh, buradaki “câhilleri”, işin aslını bilmeyen kişiler olarak ifade etmektedir.³⁰³ Kutub, onların durumlarını bilmeyenler diye açıklamaktadır.³⁰⁴

Ayetin bağlamından ve müfessirlerin yorumlarından da anlaşılacağı üzere, ayette geçen cehl ifadesi, “söz konusu kişilerin durumlarından habersiz olma” anlamında kullanılmaktadır. Bugün biz bu kelimeyi bu ayette “hallerini bilmeyen” diye çevirdiğimizde de aynı anlamı yüklemiş olmaktadır. Ancak burada ilim anlamında bir bilgi değil, haberdar olmak anlamında bir bilmeden bahsedildiğini düşünmekteyiz. Diğer taraftan yardımlaşmanın, gösteriştan uzak durmanın anlatıldığı bu surede böyle bir ayetin yer alması, aslında insanlara bir uyarı da olabilir. Çünkü ihtiyaç sahibi kişileri onlar söylemedikçe fark etmemek, hallerini görmezden gelmek düşüncesizliktir. Bu sebeple cehl kelimesinin eş anlamlılarından olan tecrübe(hıbr) kelimesinin zıt anlamlısı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. O kişilere dair insanların yanlış bir fikre sahip olmaları göz önüne alınca da zan anlamını içerdiği söylenebilir. Bunun yanında

³⁰² Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.7, s.87.

³⁰³ Abduh, *Tefsîru el-Kur'ani'l Hakîm*, c.3, s.44-45.

³⁰⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.2, s. 316.

burada kelime olayların içine nüfuz edememe, yüzeysel, isabetsiz yorumlarda bulunma anlamını³⁰⁵ içerdiği için de sefeh anlamına gelmektedir.

Al-i İmrân 154: “نُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُعَاسًا يَّغْشَى طَائِفَةً مِّنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Derken, Allah size bu derin üzüntü ve kederin ardından bir güven duygusu bahşetti ve bu duygu içinizdeki samimi müminlere uykudan önceki tatlı uyuşukluk haline benzer bir dinginlik ve huzur verdi. Bozgun sırasında canlarının derdine düşen bir grup münafık ise câhiliyye devri düşüncesine benzer şekilde Allah’la ilgili birtakım yanlış ve yersiz düşüncelere kapılarak, “Bu savaş kararı alınırken bize fikir danışan oldu mu ki?!” diye söylendiler. [Ey Peygamber!] De ki o münafıklara: “Zafer de hezimet de bütünüyle Allah’ın takdirine bağlıdır.” Ne var ki onlar sana açıkça ifade edemedikleri iman zafiyetlerini içlerinde saklayarak, “Savaş kararı alınmasında bir yetkimiz, bir dâhilimiz olsaydı bugün burada yok yere can kaybetmezdik” diyorlar. [Ey Peygamber!] De ki onlara: “Sizler evlerinizde bile olsanız, içinizden ölümü takdir edilenler yine de evlerinden çıkıp öldürülecekleri yere kadar gider ve orada öldürülürlerdi.” Bu savaşta olup biten her şey, Allah’ın kalplerinizdeki imanı yoklaması, kalplerinizi şüphe ve vesveseden arındırması için bir vesileydi. [Unutmayın ki] Allah kalplerdeki tüm duygu, düşünce ve niyetleri bilir.”

Sure hicretten sonra inen üçüncü suredir. Bu ayetin iniş sebebi olarak, Uhud savaşı sonrası Muattib İbn Kuşeyr’in ayette geçen sözleri söylemesi zikredilmektedir.³⁰⁶ Uhud

³⁰⁵ Akman, *Kur’an’da Cehalet-Câhil-Câhiliye*, s.77.

Savaşı'nın da M.625 olması surenin indiği arka planın resmini bizlere sunmuş olacaktır. Bu savaş Mekke'li müşrikler'in Bedir savaşının intikamı için düzenledikleri bir saldırdır ve Hz. Muhammed halkıyla yaptığı istişare sonucu savunmayı Medine dışına kurmuştur. Sonrasında ne olursa olsun okçuların bulundukları yeri terk etmemelerini söylese de düşmanın alt edildiğini sanarak ganimet peşine düşen okçular bu sözü dinlememiştir ve savaş sonrası Hz. Muhammed ve ordusu beklemedikleri bir son ile karşı karşıya kalmışlardır.³⁰⁷

Bu ayet ile birlikte karşımıza ilk defa c-h-l kökünün câhiliyye formu çıkmakta ve “câhiliyye zannı” kalıbıyla kullanılmaktadır. Mekkî ayetlerde hiç kullanılmamış bu kelime ilk kez Medine döneminde kullanılmaya başlanmıştır.

Uhud Savaşı esnasında Hz. Peygamber'in kendi hevasına göre konuşmayacağına ve Allah'ın onlara yardım edeceğine inananlar ile sırf ganimet için bu savaşa katılan, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden şüphe duyanlar olmak üzere iki ayrı grup vardır.³⁰⁸ Rivayetlere göre bu uyuklama hali ihlas ehli içindir, nifak ve şüphe ehli için değildir.³⁰⁹ Ayetteki savaşla ilgili “bize fikir soran oldu mu?” ifadesi Muattib İbn Kuşeyr'e aittir. Onun ve onun fikrinde olanların bu zanları câhiliyye zannına, yani Ebû Sufyân ve onun arkadaşlarının zanlarına benzemektedir.³¹⁰ Sanânî, câhiliyye zannı ibaresini, şirk ehli

³⁰⁶ Es-Suyûtî, *Lubâb 'n-Nukûl Fî Esbâbi 'n-nüzûl*, s.65.

³⁰⁷ İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn Hişam Tercemesi*, c.3, s.161; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in Savaşları (Kitâbu'l-Meğâzî)*, thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz, Harf Yayınevi, İstanbul 2014, c.1, s.281-285; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi I(Hz. Muhammed(as) Dönemi)*, s.271-274.

³⁰⁸ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.9, s.45.

³⁰⁹ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.6, s.159.

³¹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.1, s.198.

zannı olarak açıklamaktadır.³¹¹ Yani yorumlara göre câhiliyye inanca has bir zan olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹² Taberi bu ayette câhiliyye zannı diye geçen, Allah hakkında aslı olmayan zannın Allah'a şirk koşan, onun emirlerine karşı gelen, peygamberi yalanlayan ve Allah'ın peygamberini yüz üstü bırakacağını sanan zan olduğunu söylemiştir. Bu kişiler münafıklardır.³¹³ Bunlar, dini ve Hz. Peygamber'i savunmak gibi bir endişe taşımayıp, yalnız kendilerini düşünmekte³¹⁴ ve canları tehlikeye düştüğü zaman başka hiçbir şey umurlarında olmamaktadır.³¹⁵

İbn Âşûr, burada Allah'ın câhiliyye zannı derken, onların zahiren inandığını aslında kalben inanmanın söz konusu olmadığını ve bu durumun da câhiliyye dönemindekine benzer bir tutum olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre câhiliyye lafzı Kur'an ile yeni bir kullanımıdır ve câhillikten sakındırma, ilmi teşvik için kullanılmıştır. "câhiliyye şiiri", "câhiliyye günleri" gibi kullanımlar söz konusu olsa da Kur'an'dan önce böyle bir kullanım bulunmamaktadır.³¹⁶

Müfessirler genel olarak burada kastedilen kişilerin münafıklar olduğunu söylemişlerdir. Ancak ayette böyle bir isimlendirme yapılmış değildir. Tersine, burada

³¹¹ Abdurrezzâk b. Hemmân es-Sanânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Mustafa Muslim Muhammed, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1989, c.1, s.137.

³¹² Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.9, s.48.

³¹³ Et-Taberî, *Cémiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, c.6, s.164-166; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, s.795; El-Maturîdî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim-Te'vilêtu Ehlu's-Sünne*, c.1, s.323; Es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, c.3, s.187.

³¹⁴ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.1, s.642.

³¹⁵ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.9, s.47.

³¹⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru'i-Tehrîr ve't-Tenvîr*, c.4, s.134-136.

bir durum analizi vardır ve Allah'ın kalplerdeki hisleri bildiği, bu davranışın doğru bir tavır olmadığı söylenmektedir. İlk davranışlarında kendi gruplarını hezimete uğratacak ya da savaşın kaybedilmesine yönelik gizli kapaklı iş yapmaktan ziyade öncelikle Hz. Muhammed'in verdiği direktiflere uymamanın yarattığı siyasi bir tercih mevcuttur. Burada savaşa çıktığı grupla birlikte hareket etme, iş kendi çıkarlarına uymadığı anda itirazlara, söylenmeye başlama, olaydan kendini çekme tavrı vardır. Ancak sonrasında bu kişilerin söz konusu toplumsal durumun sonucunu iman meselesine bağladıklarını görüyoruz. Çünkü aynı surenin 144.ayetinde de geçen Hz. Muhammed'in savaş sırasında öldüğü haberinin yayılması üzerine bir kısım kişilerin dinden döndükleri söz konusudur³¹⁷ ve sonraki ayetlerde de bu duruma göndermeler yapılmaktadır. Görülüyor ki bu kişiler Hz. Muhammed'in mesajının Tanrı ile ilişkili olduğunu hala kavrayamamış, askeri bir meseleyi iman meselesine dönüştürmüşlerdir. Mesajın ilahi boyutunu göz ardı ederek peygamberin ölümüyle onun tebliğ ettiklerinin de yok olacağına inanmışlardır. Bu kişiler Hz. Muhammed'in getirdiği mesajdan önce de benzer tutuma sahiplerdi. Ona mal mülk teklif etmiş, kendi tanrılarına inanmayı şart koşmuş, yer yer Kur'an'ın Hz. Muhammed'in sözü olduğu konusunda ısrar etmiş ve bir takım somut vazgeçirmeler denemişlerdir. Bu tutumlar bize gösteriyor ki önceleri de bu kişiler Allah'ı devreden çıkarmışlardı. Şimdi de gösterilen bu tavır ile ilgili ayette geçen kişinin sonuç mağlubiyet olduğunda gösterdiği tavır benzerdir. Taberi'nin de dediği gibi Allah'ın peygamberi yüz üstü bırakacağı gibi (esasen Allah hiç yokmuş gibi) gerçek dışı bir zanna kapılmaktadırlar. Bu da vahyin dışında kalan, İslam'dan önceki dönem kastedilerek "câhiliyye" kelimesiyle ifade edilmiştir. İnanmanın şartını gücü elinde bulundurmakla eş değer görmeleri alışkanlıklarından hala kopamayıp keyiflerine göre hareket ettiklerini göstermektedir. Buradaki zanları tutarsızlık ve inatçılık içermektedir.

³¹⁷ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.6, s.97.

1.2.7.Hucurat 6: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا ”
 ”عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ”

“[Ey Müminler!] Dini ve ahlaki duyarlılığı zayıf birisi size önemli bir haber getirdiğinde o haberin doğru olup olmadığını iyice araştırın. Yoksa işin aslını bilip etmeden (بِجَهَالَةٍ) birtakım insanlara zarar verirsiniz, sonra da yaptığınıza pişman olursunuz.”

İniş olarak 106.sırada olan bu sure yine iniş sırası olarak beş sure sonra gelen ve Hudeybiye antlaşması sırasında inen Fetih suresinden önceye rastlaması onun h.5.yılı sıralarında indiğini düşündürmektedir. Ancak Hz. Muhammed’in Benî Temîm’e zekât memurlarına engel oldukları için süvari birlikleri gönderdiği sırada indiği rivayet edilen bu surenin altıncı ayetinin h.9.yılın başlarına rastladığını da söylenmektedir.³¹⁸ Bu kısmın detayları konumuzu aşacağı için bu bilgileri vermekle yetiniyoruz.

Ayetin iniş sebebiyle ilgili benzer birkaç durum söz konusudur. En genel ifadeyle Hz. Muhammed zekât toplamak için Mustalik oğullarına Velîd İbn Ukbe’yi göndermiş ve bir yanlış anlama neticesinde birbirlerine karşı ayaklanmışlar, bunun üzerine bu sure inmiştir.³¹⁹ Buradaki c-h-l kökü isim formunda kullanılmıştır.

Erken dönem tefsirlere baktığımızda müfessirlerin, öncelikli olarak bu hadisenin arka planını aktardıklarını görmekteyiz. Hz. Muhammed(sav) Velid b. Ukbe’yi Benî

³¹⁸ Çetiner, *Fâtîha’dan Nâs’a Esbab-ı Nüzûl-Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri*, c.2, s.817; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s.376.

³¹⁹ Es-Suyûtî, *Lubâb’n-Nukûl Fî Esbâbi’n-nüzûl*, s.240; El-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 407-408; Çetiner, *Fâtîha’dan Nâs’a Esbab-ı Nüzûl-Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri*, c.2, s.817; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s.822-824.

Mustalik kabilesine zekât alması için gönderir. Oraya giden Velid, oradaki halk ile arasında İslam'dan önce bir düşmanlık bulunduğu için onların kendisine doğru geldiğini görünce korkar ve döner ve durumu “kendisini öldürmek istediklerini, dinden döndüklerini ve zekât vermeyi reddettikleri” şeklinde izah eder. Hal böyle olunca Hz. Muhammed(sav) sinirlenir ancak onlardan biri gelir ve durumun böyle olmadığını, yanlış anlaşıldığını izah eder ve bunun üzerine Velid hakkında bu ayet iner. Burada Hz. Muhammed(sav)’e bir kişiye farkında olmayarak kötülük yapılmaması için haberin araştırılıp, teyit edilmesi emredilmiştir.³²⁰

Tüsterî ayetteki fâsık kelimesini yalancı kelimesiyle izah etmiştir.³²¹ Huvvârî ise fıskın nifak fıskı olduğu, şirk fıskı olmadığını söylemiştir.³²² Mâturîdî ayetin fâsık haberin hükmünü açıklamaya delalet ettiğini belirtmiştir.³²³

Razi ayetteki fâsığın haberi ile ilgili söylenenin sadece iniş sebebiyle ilgili bir durumla ilişkili olmadığını, ayrıca genel bir mana ihtiva ettiğini, öte yandan Velid’in burada hata yaptığını, Kur’an’ın imandan uzaklaşan kimseleri böyle nitelendirdiğini ve dolayısıyla Velid’in buna dâhil olamayacağını söylemiştir.³²⁴

³²⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.3, s.259-260; El-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’an*, c.3, s.71; Es-Sanânî, *Tefsîru’l-Kur’an*, c.2, s.231; El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi’l-Azîz*, c.4, s.186; et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.21, s.350-351; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, s.3303-3304.

³²¹ Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tusterî, *Tefsîru-t-Tusterî*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2002, s.149.

³²² El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi’l-Azîz*, c.4, s.186.

³²³ El-Maturîdî, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim-Te’vilêtu Ehlu’s-Sünne*, c.4, s.542.

³²⁴ Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c.28, s.119.

Elmalılı, ayeti izah ederken fâsık biri inananlara bir haber ile geldiğinde o haberi tahkik etmeden inanmamalarını çünkü fâsık kişinin fitne yayacağını söylemiştir. Daha sonra “cehalet” ibaresini “hallerini bilmeyerek” şeklinde açıklamıştır.³²⁵ Kutub ise fâsık kişinin getirdiği haberin yanlış olma ihtimalinin daha yüksek oluşu nedeniyle ayetin buna vurgu yaptığını söylemektedir. Fâsığın getirdiği habere dayanarak hükümde bulunmak söz konusu toplumu zarara uğratabilmektedir. Burada Velid’in peygambere durumu arz ettikten sonra halkın fevri davranıp hemen o halkın cezalandırılması isteğine karşı tedbir tavsiyesi verilmektedir.³²⁶

Müfessirlerde daha çok üzerinde durulan konu fâsık kelimesinin ne olduğu ve bununla aslında ne kastedildiğidir. Öte yandan üzerinde pek fazla durulmayan cehl ifadesi ise genel olarak “farkında olmadan” manasını içermektedir. Daha önce “bi cehletin” geçen surelerde mananın “şehvetle” şeklinde verilebileceğini ifade etmiştik. Bu da “cehl” kelimesinin sefeh anlamında kullanımı ve heva ile ilişkisinden ötürü idi. Sefeh anlamının ilişkili olduğu diğer kelimenin zan olduğunu söylemiştik. Aslında bu ayette de bir kimsenin getirdiği haberin araştırılmadan, fevri bir şekilde zanna kapılıp hüküm verilmesi eleştirilmiştir. Çünkü bu, ayette anlatılan olayda olduğu gibi bir kavmin zarara uğramasına sebebiyet verebilecektir. Bu sebeple bizce kelime zan ile ilişkilidir. Yani işin aslını öğrenmeden, keyfi davranıp düşüncesizce hareket etmek anlamında cehl kelimesi kullanılmıştır.

1.2.3. AŞIRILIK

³²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.6, 4456-4457.

³²⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.26, s.3340-3341.

1.2.4.Ahzab 33: “وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ”
 “وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا”

“[Dışarı çıkmayı gerektiren bir durum olmadıkça] evlerinizde vakarınızla oturun. Eski câhiliyye döneminde olduğu gibi, süslenip püslenerek sokağa çıkmayın. Namazı hakkıyla kılın; zekâtı verin; Allah’a ve elçisine her daim itaat edin. Ey Peygamber’in hane halkı! Allah bütün bu emirleriyle sizi her türlü manevi kirden arındırmak, günah ve dedikodudan uzak tutup tertemiz kılmak istiyor.”

Benî Mustalik Gazvesi sırasında(hicretin 5.&6.yıllarında), Hz. Aişe’ye atılan iftira ile ilgili olan ifk hadisesi gerçekleşmiştir ve buradaki ayet de bu olaydan sonra gelmiştir. Benî Mustalik Gazvesinden sonra geride kalan Hz. Aişe’nin sahabilerden birinin devesiyle gelmesi münafıkların dedikodusu nedeniyle bir hadiseye dönüşmüş ve hem Hz. Muhammed hem de Hz. Aişe için fazlasıyla sıkıntılı bir hal almıştır. Hatta Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’e Hz. Aişe’den boşanmasını ima ettiği de söylenmektedir.³²⁷ Bu sureyle birlikte c-h-l kökü ikinci defa “câhiliyye” formunda gelmiş, “Eski câhiliyye teberrücü” şeklinde nitelenmiştir. Olayın arka planını düşündüğümüzde bu isteğin, bu tarz dedikodulardan, sıkıntılı hallerden peygamber eşlerini korumak için bir önlem olduğunu görmekteyiz.

İbn Abbâs’dan gelen rivayet, bu ayetin Hz. Muhammed’in hanımları ile ilgili oluşunu söylemektedir.³²⁸ İlgili ayetin hemen öncesinde ise peygamber eşlerine, başka bir erkek ile konuşurlarken (korunmaları için) ses tonlarına dikkat etmelerini ve bu ayette de,

³²⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir Et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Görtünca, Sağlam Yayınevi, İstanbul ts., c.3, s.212-213; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s.272-274. Ayrıca ifk hadisesi için bkz. Mustafa Fayda, “İfk Hadisesi”, *DİA*, TDV Vakıf Yayınları, İstanbul 1993, c.21, s.507-509; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi I(Hz. Muhammed(as) Dönemi)*, s.309-310.

³²⁸ El-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s.370.

başka erkeklerin dikkatini çekmemek için, giyim kuşamlarına dikkat edip açılıp saçılmamak suretiyle itina göstermeleri söylenmektedir.

Teberrüc kelimesi işveli, kırıtarak yürümek manasına gelir. Bunun yanında ziynetleri, süsleri açığa çıkarmak, göstermek anlamına da gelmektedir.³²⁹ İlk tefsirlere baktığımızda buradaki câhiliyye dönemi ile kastedilenin İdris(as) ve Nuh(as) arasındaki dönem ya da Hz. Muhammed gönderilmeden önceki dönem olduğu şeklinde yorumlara rastlamaktayız.³³⁰ Yine İbrahim(as)'in doğduğu, içinde yaşadığı dönemin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur.³³¹ Burada Hz. Peygamber döneminde mi yoksa ondan önceki dönem mi olduğuna ilişkin tartışmalar da yapılmıştır.³³²

Taberi aktardığı rivayetlere göre bir kısmın “el-câhiliyyetu'l-ûlâ” ile kastedilenin İsa(as) ile Hz. Muhammed arasındaki dönem, bazılarının Âdem(as) ve Nuh(as), bazılarının ise Nuh(as) ile İdris(as) arasındaki dönem olduğunu söylediklerini belirtmiştir. Taberi, “teberrüc” kelimesini ise, çalımla yürümek, güzelliğini, ziynetini sergilemek olarak izah etmiştir. Bunlardan sonra müfessir yine İbn Zeyd'den gelen bir rivayet ile ayette geçen “el-câhiliyyetu'l-ûlâ'nın” islam öncesi mi yoksa islam içindeki câhiliyye mi olduğu sorularının sorulduğuna yer vermiş ve Hz. Muhammed'in bir tartışma sırasında birini annesi yüzünden kınayan Ebû'd-Derdâ'ya “Sende câhiliyye izi var” sözüne yer vererek, İslam döneminde de süre gelen bazı kötü davranışların o dönemin izleri olduğuna dikkat

³²⁹ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.25, s.210.

³³⁰ Zeyd b. Ali, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ani'l-Mecid*, s.199; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.3, s.48; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, s.3131.

³³¹ Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellam*, c.2, s.716; El-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c.1, s.342; El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi'l-Azîz*, c.3, s.367.

³³² El-Maturîdî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim-Te'vilêtu Ehlu's-Sünne*, c.4, s.116.

çekmiştir. Nitekim yer verdiği başka bir hadiste de “Üç iş terkedilmediği sürece câhiliyye işidir; bir kimsenin soyu ile alay etmek, yıldızlardan yağmur dilemek ve ağıt yakmak” denerek aynı hususa dikkat çekilmiştir.³³³

İbn Abbas’tan gelen rivayete göre “el-câhiliyyetu’l-ûlâ” diye kastedilen Nûh(as) ile İdris(as) arasındaki dönemdir ve bu süre bin yıldır. Âdem’in çocukları iki zürriyetten gelmişlerdir. Bunlardan bazıları ovalarda, bazıları dağlarda bulunur. Ovadaki kadınlar güzel, erkekler kötü görünümlüdür. İblîs ova halkından bir adamın yanına genç bir çocuk şeklinde gelir ve onun hizmetine girer. İblîs kaval ile onların duymadıkları şeyler çalar ve bunu dinlemeye gelen halk her yıl toplanıp bunu bayrama dönüştürür ve bu bayram esnasında kadınlar erkekler için açılıp, süslenir. Dağda yaşayan bir adam onları görür ve kadınların güzelliklerini arkadaşlarına anlatır, böylece aralarında fuhuş yayılır. Ayette kastedilen de budur.³³⁴

Zemahşeri de ayetteki “el-câhiliyyetu’l-ûlâ” ifadesinin İbrahim(as)’in içine doğduğu zaman olduğunun, bunun yanı sıra Âdem(as) ve Nuh(as) ya da İdris(as) ve Nuh(as) arasındaki zaman veya Davud(as) zamanının olabileceğini söyleyenlerin bulunduğunu belirtmektedir. Buradaki câhiliyyenin İsa(as) ve Muhammed(as) arasındaki zaman olduğunu da söylemektedir. Müfessire göre “el-câhiliyyetu’l-ûlâ” için, İslam’dan önceki küfür ve “el-câhiliyyetu’l-uhrrâ” diye nitelendirdiği diğer kavram içinse İslam’daki günahkârlık, isyan ve ahlaksız yaşam demek de doğru olacaktır.³³⁵

Kutub, İslam toplumunun câhiliyye dönemindeki tahrik edici unsurlardan temizlenip, adabın yükselmesinin hedeflendiğini söylemiş, açılıp saçılma ve çıplaklıktan oluşan

³³³ Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.19, s.97-99.

³³⁴ Es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c.8, s.35; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, c.6, s.410.

³³⁵ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.5, s.66-67.

zevkin ilkel ve kaba olduğunu eklemiştir. Sonrasında câhiliyyenin belli bir zaman dilimi değil, toplumsal bir düzen, bir hayat tarzı olduğunu belirtmiştir.³³⁶

İbn Âşûr “câhiliyye” ile kastedilenin İslam’dan önceki Arap dönemi olduğunu, o dönemdeki kişilerin Allah’ı ve onun hükümlerini bilmedikleri için câhil olduklarını söylemiştir.³³⁷ Daha erken dönemdeki müfessirler bu kadarı ile yetinirken, Kutub’un izahında bunun bir yaşam tarzı olduğu da söylenmiştir. Yani kavram sonraları belli bir dönemden çok “İslam’a uymayan bir yaşam tarzı” olarak anılmaya ve öyle bir dönem, yaşamda buna benzer bir an olduğunda “câhiliyye” diye isimlendirilmeye başlanmıştır.³³⁸ Bu durum haliyle belli ideolojileri, belli ön kabulleri İslami, bunun dışında kalanları ise câhiliyye âdeti saymaya neden olabilmektedir.

Müfessirlerin birbirlerine bir anlamda yakın izahlarından anlaşıldığına göre “eski câhiliyye dönemi” ile kastedilen İslam’dan önceki, yanlış tutumları içeren dönemlerdir. Bu Hz. Muhammed’in içinde yaşadığı zaman dilimi olabileceği gibi, ondan önceki peygamberlerin yaşadığı dönemleri de kapsayabilmektedir. Kanaatimizce burada istenen peygamber eşlerinin (korunmaları için³³⁹) hal ve tavırlarına dikkat etmeleri ve davranışlarında aşırıya kaçmamalarıdır. Daha önce Neml suresinin 55.ayetinde Lut

³³⁶ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, c.22, s.2859.

³³⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru’i-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, c.22, s.10.

³³⁸ Ebu Nasr el-Fârâbî, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap, İstanbul 2015, s.107; Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, çev. Ertuğrul Özalp/Ömer Hakan Özalp, Beka Yayıncılık, İstanbul 2016, s.11; Muhammed Kutub, *20. Asrın Câhiliyesi*, çev. Ahmet Ağırakça, Beka Yayıncılık, İstanbul 2015, s.15,47; Koç, “Cehâlet ve Tezahürlerine Karşı Din Eğitiminin Hedefleri”, s.116; Yılmaz, “Kur’an’da Cehâlet Kavramı”, s.165.

³³⁹ Kadınların kendilerini korumaları ve cariyelerden ayırt edilmeleriyle ilgili bkz. Mustafa Öztürk, *Câhiliyeden İslamiyet’e Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s.101-103.

kavminin kadınları bırakıp erkeklere gitmesinin aşırılık ve haddi aşma nedeniyle “câhil kavim” diye nitelendirildiğini görmüştük. Onlar aykırı ve ahlaksız tavırları nedeniyle bu ismi almışlardı. Ayetlerde de giyinme, süslenme konusunda aşırıya kaçmanın, tabiata aykırılığın “câhiliyye teberrücü” diye isimlendirilerek artık o zamana ait eleştirilen bir davranış olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla haddi, orta yolu aşmak manalarını içinde barındıran c-h-l kökünün bu formu kullanılarak, inanan insanların kötü sonuçlar doğuran eski adetlerden arınması istenmiştir.

1.2.6.Nisa 17: “إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا”

“Allah’ın kabul buyurmayı vaat ettiği tövbe, nefsine hâkim olamayarak günah işleyen (بِجَهَالَةٍ) fakat ardından pişmanlık duyup o günden vazgeçen kimselerin tövbesidir. Allah’ın tövbelerini kabul buyurduğu kimseler işte böyle kimselerdir. Allah samimiyetle tövbe edenleri bilir; O’nun her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir.”

Ahzab suresinden bir sure sonra inmiş olan bu surenin yine yaklaşık olarak 6 veya 7.hicri yılların arasında inmiş olması muhtemeldir.³⁴⁰ Surenin başlarında yetim haklarından, miras ve vasiyet konularından bahsedilmiştir. Sonrasında ise kötü iş (zinâ) yapanların hükmünün ne olacağı anlatılmış, ancak bu kişilerin tövbe edip, kendilerini düzeltirlerse affedileceği söylenmiştir. Hemen ardından da Allah katında tövbenin şartlarını içeren bu ayet gelmektedir ve kelime burada isim formunda kullanılmaktadır.

Zeyd b. Ali ayetteki cehalet ibaresinin “kasten” manasına geldiğini söylerken, Mukâtil b. Süleyman müminlerin işlediği her günahın câhili olduğunu söylemiştir. Yani bir günahı işlerken câhil gibi davranmıştır. Yani burada günahı işleme esnasında yapılanın

³⁴⁰ El-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, c.3, s.265.

kötü bir fiil olduğu sonucu çıkarılabilir.³⁴¹ Ferrâ'ya göre ise, bu kişiler yaptıkları eylemin günah olduğundan habersiz değiller ancak işin aslını âlimin bildiği gibi bilmemektedirler.³⁴² Mâturîdî ise hırs ve şehvete yenik düşerek işlenen ameli cehalet olarak adlandırmıştır.³⁴³

Taberi buradaki cehalet kelimesi ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu söylemektedir. Kendisinin de desteklediği ve Ebu'l-Aliye, Katade, Mücahid, Südî, İbn Abbas ve İbn Zeyd'den gelen çeşitli rivayetlere göre kasıtlı olsun ya da olmasın isyan edilen her şey cehalettir. Yani bir insan günah işlerse o durumda câhil sayılır. Yine Dahhak ve Mücahid'den gelen diğer bir görüşe göre “kasten günah işlemek” manasına gelmektedir. İkrime'den gelen rivayete göre ise dünyanın tamamı cehalettir. Bu yorumların haricinde müfessir bazı dilcilerin bu kelimeyi “yaptıkları günahın neticesini, âlimin ilmi gibi bilmeme” olarak anladıklarını söylemekte ancak kendisi bu görüşe katılmamaktadır. Çünkü bu durumda âlimin tövbesi geçerli olmayacaktır. Bu da Hz. Muhammed'in sözü olan “güneş batıdan doğmadığı sürece tövbe kapısı açıktır” ile çelişmektedir.³⁴⁴ Buradan anlaşılacağı üzere Taberi ayetteki cehalet kelimesini “günah işlemek, kötü davranışlarda bulunmak” olarak anlamaktadır. Benzer yorumları Zemahşeri'de de görmekteyiz. Ona göre buradaki anlam aptallık, beyinsizliktir ve nitekim günah işlemek hikmet ve akıl işi değil, aptallık ve şehvete uymaktır.³⁴⁵ Daha önce bu ayete benzer olarak En'am 54 ve

³⁴¹ Zeyd b. Ali, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ani'l-Mecid*, c.1, s.76; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.1, s.221; El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi'l-Azîz*, c.1, s.359.

³⁴² El-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c.1, s.259.

³⁴³ El-Maturîdî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim-Te'vilêtu Ehlu's-Sünne*, c.1, s.380.

³⁴⁴ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, c.6, s.507-511; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, s.897; Es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, c.3, s.273.

³⁴⁵ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.2, s.42.

Nahl 119 ayetlerinde geçen “bicehletin” ifadesini Zemahşeri’nin benzer şekilde izah ettiğini görmüştük.

Razi ise bazı müfessirlerin görüşlerini verip, onları izah etmektedir. Buna göre Allah’a isyan içeren fiillerin hepsi cehalettir. Razi bu kısımda, daha önce izahlarını yaptığımız, Yusuf 33/89, Hud 46 ve Bakara 67 de geçen cehl formlarının da benzer manalar taşıdığını söyledikten sonra bu görüşü “kişi günah işlerken o eylemin günah olduğu bilgisini kullanmadığı, ilmi yokmuş gibi davrandığı için câhil sayılır” diye izah etmektedir. Yine kişinin, işlediği günahın cezasının ne kadar olduğunu bilmemesi ve bir eylemin günah olduğunu bilmeyen kişinin bunu bilmesi mümkün olduğunda da o yaptığı eylemin ceza gerektirmesi tarzında açıklamalar yaptığını görmekteyiz.³⁴⁶

Abduh, buradaki cehl ibaresini aptallık olarak yorumlamış ve kişinin şehvetine uyması sonucu bu eylemde bulunacağını söylemiştir.³⁴⁷ Elmalılı ayetteki cehl ifadesine bilmeyerek manasını vermiş ve bundan sonra tövbe edip, günahında ısrar etmeyen kişilerin kastedildiğini söylemiştir.³⁴⁸ Kutub, buradaki cehl vasfının sahiplerinin günah işleyenler olduğunu ancak bu cehaletin ölümle burun buruna geldiğinde gerçekleşen bir yakarma olmadığını söylemiştir.³⁴⁹ İbn Âşûr, cehaletin kötü iş yapmaya yani zulüm anlamına işaret etmiş, burada hilm ile ilgili olmadığını söylemiştir. Müfessir, ayeti Yusuf 33 ile ilişkilendirerek, nefse zulmetmek manasına dikkat çekmiştir.³⁵⁰

³⁴⁶ Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c.10, s.4-6.

³⁴⁷ Abduh, *Tefsîru el-Kur’ani’l Hakîm*, c.4, s.440

³⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.2, s.1316.

³⁴⁹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, c.4, s.603.

³⁵⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru’i-Tehrîr ve’t-Tenvîr*, c.4, s.278.

Daha önce Mekki surelerde incelediğimiz En'am 54 ve Nahl 119.ayetlerde de ibare aynı şekilde geçmişti. Sadece ayetlerin arka planındaki nedenler farklıydı. Bu ayette de kötü bir iş sonucu tövbe edip, kendini düzeltme affın sebebidir. Yoksa bilmeden yapılan bir kötülük kastedilmemektedir. Bu nedenle daha önceki ayetlerde şehvete uyarak bir hata yapmak manasını bu ayete de vermek mümkündür. O halde kelime yine sefeh ile eş anlamı, heva ile de ilişkilidir diyebiliriz.

1.2.8.Fetih 26: “إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ

”وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“[Hudeybiye antlaşması yazıya geçirilirken] o kâfirlerin/müşriklerin yürekleri [her zaman olduğu gibi] onulmaz câhiliyye taassubu için çarpıyordu. [Onlar içlerindeki kibir ve küstahlığı dışa vurduklarında] Allah, elçisinin ve müminlerin kalplerine bu küstahlığı sükûnet ve serinkanlılıkla karşılaşma duygusu ilham etmiş ve onların tevhid inancına bağlılıklarını güçlendirmişti. Zaten onlar buna hem layık hem de ehildir. Allah her şeyi hakkıyla bilir.”

Sure 111. sırada Hudeybiye antlaşması dönüşünde yani hicretin altıncı senesinin son aylarına doğru inmiştir.³⁵¹ Hz. Muhammed'in ashabıyla birlikte umre yapmak üzere Mekke'ye gitmesi, ancak Mekkeliler'in bunu reddetmesinden sonra cereyan eden bir takım hadiseler neticesinde bu antlaşma imzalanmıştır ve bu antlaşma Mekkeliler'in İslam topluluğunu resmen tanıdığını gösteren bir belge niteliğindedir.³⁵² Diğer yandan

³⁵¹ Et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.3 s.231;El-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, c.3, s.435.

³⁵² Et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, c.3 s.223-224; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s.303-305.

üçüncü kez bu surede “câhiliyye” kelimesi kullanılmakta ve “hamiyye” kelimesiyle nitelenmektedir.

Mukâtil, Hudeybiye günü müşriklerin Hz. Muhammed’in Mesid-i Haram’a girmesini engelleme teşebbüsünde bulunmalarını aktarmıştır. Ona göre bu davranış hamiyettir yani kibir ve Allah ve rasulüne karşı isyandır.³⁵³ Zeyd b. Ali ise buradaki “hamiyye” kelimesini “asabiyyet” olarak izah etmektedir.³⁵⁴

Taberi bu ayeti izah ederken Hz. Muhammed’in müşrikler tarafından Mekke’ye girişinin engellenmesi ve Hudeybiye antlaşması metnine “Rahman ve Rahim, Allah’ın peygamberi Muhammed” ifadelerinin yazılmasına itiraz edilmesinin “câhiliyye taassubu” olduğunu söylemektedir. Bu olayın neticesinde Allah’ın inananların kalbine sekinet, yani sabır, gönül rahatlığı, vakar verdiğini eklemiştir.³⁵⁵ Razi de ayet hakkında benzer bilgiler vermiş ve “hamiyye” kelimesinin özünde kötü bir mana taşıdığını ve üstelik buna câhiliyyet nispet edildiğinde kötülüğün daha da artmış olduğunu da eklemiştir.³⁵⁶

Kutub, kâfirlerin Müslümanların Mescid-i Haram’a girişini ve kurbanları ulaştırmalarını engellediklerini, bunun nedeninin onların kalplerinde kibir, eziyet etme gibi eğilimlerin bulunması olduğunu söylemiştir. Onların bu tutumları bir inanç uğrunu değildir.³⁵⁷

³⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.3, s.252-253; El-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’an*, c.3, s.68; El-Huvvârî, *Tefsîru Kitêbillâhi’l-Azîz*, c.4, s.178-179.

³⁵⁴ Zeyd b. Ali, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ani’l-Mecid*, s.237.

³⁵⁵ Et-Taberî, *Cêmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, c.21, s.308-310; Es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c.9, s.63; Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.5, s.548.

³⁵⁶ Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c.28, s.102.

³⁵⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, c.26, s.3329.

İbn Âşûr, “hamiyye” kelimesinin gurur kibir anlamına geldiğini söyledikten sonra, bu kelimenin câhiliyye kelimesiyle kullanılmasının küçük görme ve çirkin davranışta bulunmalarından ötürü olduğunu belirtmiştir. Al-i İmran suresinde geçen câhiliyye zannı da buna benzerlik göstermektedir.³⁵⁸

Genel olarak burada inananların gerekçelerini de izah ettikleri halde Mekkeliler tarafından Mekke’ye sokulmaması, daha çok Araplar karşısındaki itibarlarının zedeleneceği³⁵⁹ düşüncesiyle kibir ve küstahlık olduğu söylenmektedir. İncelediğimiz ilk surelerden beri müşriklerin daha çok davranışlarında aşırıya kaçmaları ve bunun zaman zaman kibir şeklinde tezahür ettiğini hatırladığımızda, ayette kendilerinin hala bu kötü vasıftan kurtulmadığı “câhiliyye hamiiyeti” ibaresiyle yeniden vurgulanmakta, ancak bu sefer doğrudan müşriklerin ismi olarak değil, artık bir davranışın ismi olarak kullanılmaktadır.

1.2.9.Maide 50: “أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَنْعُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ”

“Demek o Yahudiler Allah’ın hükümlerini bir yana bırakıp müşrik Araplar arasında öteden beri hüküm süren menfaatçilik, adaletsizlik gibi anlayışlara dayanan hüküm ve uygulamalara (أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ) rağbet ediyorlar! Oysa Allah’tan daha güzel, daha mükemmel hüküm sahibi olan kim vardır? Ama gel gör ki bu hakikati ancak gerçek iman sahibi olanlar anlar.”

İnceleyeceğimiz son ayette de yine c-h-l kökünün “câhiliyye” formunda geçtiğini ve hüküm kelimesiyle nitelendiğini görmekteyiz. Fetih suresinin hemen ardından gelen bu

³⁵⁸ İbn Âşûr, *Tefsîru ‘i-Tehrîr ve ‘t-Tenvîr*, c.26, s.194-195.

³⁵⁹ Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s.304.

surenin hicretin yedinci yılında indiği düşünülmektedir.³⁶⁰ İslamiyet'ten önce Kurayzaoğulları ve Nadiroğulları arasında bir kişinin öldürülmesi ya da yaralıların diyeti konusunda Nadir oğullarının iki kat üstünlük sağladığı bir durum söz konusu olduğunu Hz. Muhammed'in peygamber olarak gelişinden sonra Kurayzaoğulları O'na aktarmıştır. Hz. Muhammed bunun üzerine iki grubun kanının birbirine eşit olduğunu, birinin diğerine üstünlüğü olmadığını söyleyince Nadiroğullarının kızarak O'na itaat etmeyeceğini, kendisinin düşmanları olduğunu söylemeleriyle ilgili rivayet bu ayet ile ilişkilendirilmiştir.³⁶¹

Mukâtil, "câhiliyye" ile kastedilenin Hz. Muhammed gönderilmeden önce Araplar'ın içinde zulüm ve haddi aşmanın bulunduğu dönemleri olduğunu söylemiştir.³⁶² Erken döneme dair tefsirlerde bu ayet ile ilgili fazla bir açıklamaya rastlamadık. Ancak daha sonraki dönemde Taberi'nin ayetteki hitabın muhatap olanların Yahudiler olduğunu, onların Hz. Muhammed'in verdiği hükme razı olmayıp kasıtlı olarak şirk ehlinin putlara ibadet etmeyi içinde barındıran câhiliyye hükmü ile hükmettiklerini söylemiştir.³⁶³ Zemahşeri ise ilim ile hükmetmenin Allah'ın, cehl ile hükmetmenin ise şeytanın hükmü olduğunu söylemiş, câhiliyye hükmünü tercih edenlerin aptallık ettiklerini eklemiştir.³⁶⁴ Razi bazı rivayetler ile câhiliyye döneminde bir olay ile ilgili bir hüküm verildiğinde zayıf kişi ile güçlü kişinin aynı derecede sorumlu tutulmadığını, bunun câhiliyye hükmü

³⁶⁰ El-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, c.3, s.447; Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbab-ı Nüzûl-Kur'an Ayetlerinin İnış Sebepleri*, c.1, s.289.

³⁶¹ Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbab-ı Nüzûl-Kur'an Ayetlerinin İnış Sebepleri*, c.1, s.317.

³⁶² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, c.1, s.304.

³⁶³ Et-Taberî, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, c.8, s.503.

³⁶⁴ Ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, c.2, s.248.

olduğunu söylemiştir. Bu yüzden Yahudiler Kitap ehli olup, ilim sahibi olmalarına rağmen, arzu ve heva demek olan câhiliyye hükmünü istemektedirler.³⁶⁵

Abduh, Allah'ın hükmünün adaleti sağlayıp, hakikati ortaya çıkardığı için en iyi hüküm olduğunu söylemiş, bu ayetin bugün fesat çıkartan, ahlakı bozan kişiler için de indiğini belirtmiştir.³⁶⁶

Elmalılı, onların Allah'ın hükmü yerine, içinde kin ve eşitsizlik barındıran câhiliyye hükmünü istediklerini söyleyerek câhiliyye hükmünün özelliklerine dair fikir beyanında bulunmuştur.³⁶⁷

Kutub, inanç ve şariat konusunda bir anlaşmazlık olduğunda başvurulacak kitabın Kur'an olduğunu söyledikten sonra onun hükümlerinden her hangi birinin bile söyledikleri şeyi değiştirmek için gerekçe bırakmadığını eklemiştir. Müfessir, Yahudiler'in belli konulardan kendi hükümlerini uygulama şartıyla inanacaklarını söylemelerine dair rivayeti aktardıktan sonra arzulara kapılarak orta yol bulmanın söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Çünkü Allah'ın şariatından ödün vermek ya da onda değişiklikler yapmak bozguna uğramayı ve adaletsizliği meydana getirecektir. Ona göre burada Allah'ın hükmü ve câhiliyye hükmü arasında bir ayrım bulunmaktadır ve câhiliyye hükmü denilen şey keyfi arzularla belirlenmiş, insanın insana köle olup, tapınmanın da adeta Allah'ı bırakıp, insana yapılmasıdır.³⁶⁸

³⁶⁵ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.12, s.16.

³⁶⁶ Abduh, *Tefsîru el-Kur'ani'l Hakîm*, c.6, s.408-409.

³⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.3, 1702.

³⁶⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.6, s.904-905.

Bu ayette kelime son kez “câhiliyye” formunda karşımıza çıkmaktadır. Daha önce bu şekilde geçen ayetleri ve bu ayetin iniş sebebini düşündüğümüzde Mekke döneminde var olan ve adaletsizliği, acımasızlığı, aşırılığı barındıran bir takım uygulamaların ıslah edilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Ancak bir grup bu yeni düzenleme işlerine gelmediği için Hz. Muhammed’e itaati kestiklerini belirtmişlerdir. Zira Mekke döneminde geçen incelediğimiz bir ayette de mal ve prestij olarak daha seçkin olan grubun inanmayı, fakirlerin peygamberin huzurundan kovulması için şart koşanların olduğunu görmüştük. Aslında başından beri incelemekte olduğumuz ayetlerdeki müşriklerin tavrının burada da sürmekte olduğunu görmekteyiz. Onlar inanmayı çıkarlarına ve keyiflerine uymaya bağlamışlar, bu olmadığında da eski davranışlarını sürdürmüşlerdir. Vahyin son anlarında da hala kalıcı bir davranış değişikliği olmadığını inat ve ahmaklıklarını sürdürdüklerini görmekteyiz.

Değerlendirme

SURE ADI	MUHATA P& ÖZNE	GEÇTİĞİ FORM	ANLAM	EYLEMİN NİTELİĞİ
16.BAKARA 67	Musa(as) (sakınıyor)	<u>الْجَاهِلِينَ</u> <u>İSİM</u>	Küstah Hadsiz	Alay ederek sorumluktan kaçma
17.BAKARA 273	Bazı İnsanlar	<u>الْجَاهِلِ</u> <u>İSİM</u>	Habersiz Düşüncesiz	Düşüncesizlik nedeniyle çevrenin farkında olmama

18.AL-İ İMRÂN 154	Münafıklar	<u>ظَنُّ الْجَاهِلِيَّةِ</u> İSİM	Tutarsızlık/ İnatçı zanna dayalı davranma	Keyfilik içeren önceki adetler
19.AHZÂB 33	Peygamber Eşleri (uyarılıyor)	<u>تَبَرُّجُ الْجَاهِلِيَّةِ</u> İSİM	Ahlaksızlık/ Aykırılık içeren süs	Ahlaksızlık içeren önceki adetler
20.AHZÂB 72	İnsanlar	<u>جَهْلًا</u> İSİM	Sorumsuz	Sorumluktan kaçma
21.NİSÂ 17	İnsanlar	<u>بِجَهَالَةٍ</u> İSİM	İradesiz	Şehvetle günah işleme
22.HUCURAT 6	İnsanlar	<u>بِجَهَالَةٍ</u> İSİM	Düşüncesiz	Önemli haberin araştırılmadan kabulü
23.FETİH 26	Müşrikler	<u>حَمِيَّةُ الْجَاهِلِيَّةِ</u> İSİM	Kibir/ Küstahlık içeren taassub	Kibir içeren önceki adetler
24.MAİDE 50	Yahudiler	<u>فَحْكَمُ الْجَاهِلِيَّةِ</u> İSİM	Adaletsizlik/ Acımasız hüküm	Adaletsizlik içeren önceki adetler

Medenî surelerde dokuz ayette c-h-l kökünün isim formunda geldiğini görmekteyiz. Beş ayette c-h-l kökü Mekkî surelerdekine benzer şekilde “ahmakça davranma, zulüm, habersiz olma” anlamlarında kullanılmıştır. Diğer dört ayette ise ilk kez “câhiliyye” formuyla karşılaşmaktayız. İzutsu, İslam öncesi şiirlerin kullandığı kavramları

Kur'an'ın kendine has yapılandırmasıyla kullandığını söylemektedir.³⁶⁹ Câhiliyyede bunun örneğini görmekteyiz. Çünkü incelediğimiz kadarıyla Mekke dönemi ve öncesi kaynaklarda cehl kelimesinin “câhiliyye” formuna rastlamadık. Ancak Habeşistan'a ilk hicret sırasında Ca'fer b. Ebû Tâlib'in "Ey hükümdar! Biz câhiliyye zihniyetine sahip bir kavimdik. Puta tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık; akrabalık bağlarına riayet etmez, komşularımıza kötülük ederdik, güçlü olanımız zayıfları ezerdi" şeklindeki konuşmasının bu kavramın Mekke'de de kullanıldığını gösterdiğini³⁷⁰ söyleyenler olmuşsa da bizce bu kavramın o dönemde kullanıldığını kanıtlamaz. Çünkü bu rivayet daha sonra aktarılmış ve aktarıldığı zamanda câhiliyye kelimesi kullanılmaya başlandığı için cümle içinde kullanılmış olabilir. Bu sebeple biz erken dönem şiir ve eserlerde kelimeye rastlamadığımız için, bu verilerin tek başına yeterli kanıt olduğunu düşünmüyoruz. Dolayısıyla bizce bu kavram cehl kelimesinden dönüştürülerek Medine döneminde Kur'an'da ve Hz. Muhammed'in sözlerinde kullanılmaya başlanmıştır.

Arap toplumuna baktığımızda kendi arzu ve çıkarlarının onları şirke, zayıf insanlara zulmetmeye, hadleri aşmaya götürdüğü, ancak çıkarlarına uyduğu takdirde Hz. Muhammed'in çağrısına uyacaklarını söyleyen ahmakça bir zanna kapılan bir toplulukla karşı karşıya kalmaktayız. Mekkî surelerden beri Kur'an'ın kullandığı cehl kelimesinin anlamlarını göz önünde bulundurduğumuzda, artık o toplum için bu anlamları içeren “câhiliyye” kelimesi kullanılmaktadır. Bilindiği gibi Kur'an'ın Medenî surelerinde siyasi, askeri veya hukuksal düzenlemelere ilişkin ayetler bulunmaktadır. Mekke döneminde inen hiçbir ayette bu kelimenin geçmemesi, Medenî surelerde görülmeye başlanması belki siyasi, belki toplumsal istikrarı sağlamak adına kullanılmaya

³⁶⁹ Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan –Kur'ani Dünya Görüşü'nün Semantiği*, s.56.

³⁷⁰ Bıyıkoglu, “Kur'an'da Câhiliyye Kavramı”, s.242.

başlandığının göstergesi olabilir. Bu formun geçtiği dört ayette de arka planda siyasi bir hadisenin olduğunu görülse de aslında özünde daha önce Mekke’de eleştirilen davranışların olduğunu görmekteyiz. İlkinde Uhud Savaşı sırasında çıkarlarına göre tavır değiştiren kişiler için kapıldıkları zannın “câhiliyye zannı” olduğu söylenmiştir. Devamındaki ayetlerde Hz. Muhammed’in öldüğü ile ilgili asılsız bir haber, onların içinde eski inançlarına dönme arzusu yaratmıştır. Aslında bu durum onların hala vahyin doğrudan Allah ile ilişkili olup peygamberin kimliğinden kaynaklanmadığını anlamadıklarını göstermektedir. Onların bu zannı işte “câhiliyye zannıdır”. Sonrasında “câhiliyye teberrücü” denilerek iftiraya uğrayan Hz. Aişe’yi Hz. Muhammed’in boşaması gerektiğini söyleyenlere karşı peygamber eşlerini korumak için, onların işve, süslenme gibi konularda aşırıya kaçmaması öğütlenmiştir. Üçüncü ayette kâfirlerin kibirli davranışlarından ötürü bulundukları taassup için “câhiliyye hamiiyeti”, dördüncü ayette ise adaletsizlik ve zulüm içeren hükmü yani kendilerine ayrıcalık tanınmasını isteyen hükmü isteyen Yahudilere bunun “câhiliyye hükmü” olduğu söylenmiştir. Görüldüğü üzere Allah hakkındaki değişmeyen zan, aşırılık, kibir ve taassup ve haksız hüküm bu ayetlerde eleştirilen hususlardır. Aslında “câhiliyye” kelimesiyle kastedilen Mekke döneminde cehl ile ifade edilen davranışların bir benzeri olduğunu görmekteyiz.

Hadisler de “birini renginden dolayı ayıplamak, asabiyet” gibi sosyal hayata ilişkin davranışlara “câhiliyyedeki gibi” denilirken, “devlet reisine itaatsizlik” gibi bazı siyasi aykırılıklar da aynı biçimde ifade edilmiştir.³⁷¹ Yani peygamberliğinin yanında aynı

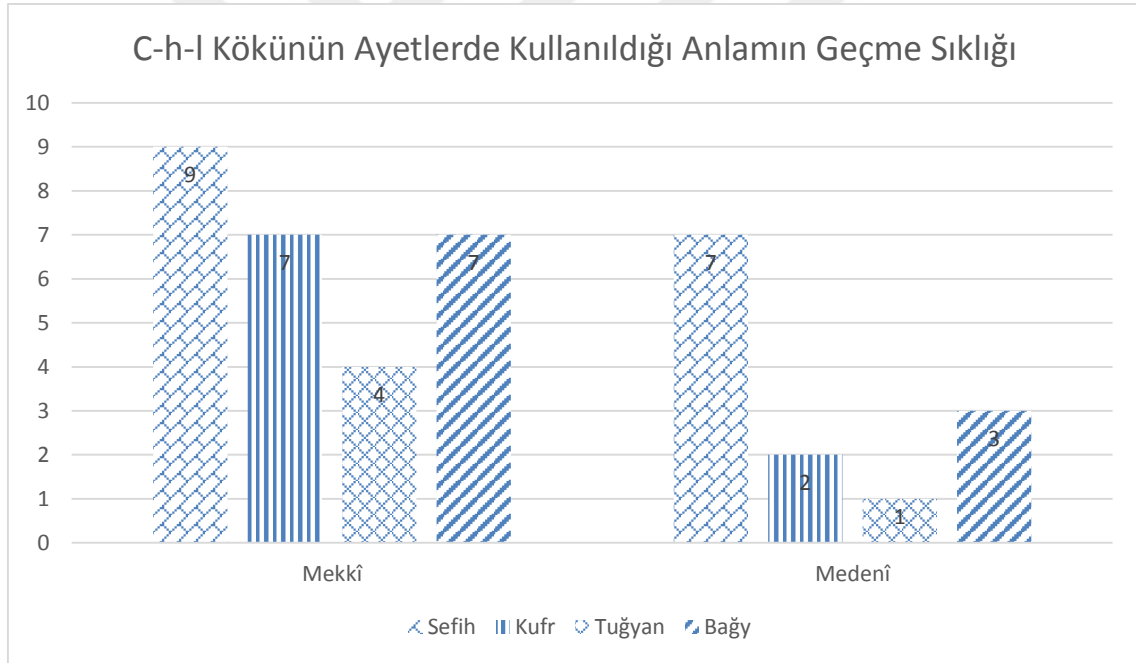
³⁷¹ Bkz. El-Buharî, *Kitâbu'l-İman*, c.1, s.15 (no:30)/*Kitâbu'l-Cum'a*, c.8, s.16 (no:6050) c.9, s.47 (no:7053)/ c.4, s.199 (no:3606); Müslim, *Babu'l-Marife*, c.3, s.1478 (no:1849-1851)/ c.3, s.1478 (no:1847-1848); İbn Mâce, *Kitâbu'l-Fiten*, c.5, s.95 (no:3948); Ebû Dâvud, *Kitâbu'l-Haraç*, c.3, s.146 (no:2982); Nesêî, *Kitâbu Kaemi'l-Fey*, c.7, s.128 (no:4137)/ *Kitâbu'l-Cenâiz*, c.2, s.81(no:1860).

zamanda bir siyasi lider olan Hz. Muhammed'in, dönemindeki siyasi yönden sakıncalı davranışları da aynı kelimeyle ifade etmesi kelimenin yeni bir anlam boyutunu kazandırdığını bize göstermektedir. Bu bize toplumun ahlaki yönden dönüştürülürken aynı kelimeyle siyaseten de bir dönüşüm içine alındığını göstermektedir. Çünkü Hz. Muhammed'in Medine'de yeni bir devletin öncüsü olduğunu biliyoruz. Bu yeni hareket mevcut yapı ile karşı karşıya gelmektedir. Her yeni hareket bir değişimi gerektirmektedir ve mevcut düzen daha kökleşmiş ve daha dirençli olduğu için bu değişime direnmekte ve insanlar kendi alışkanlıklarında ısrar etmektedir. Hareket her ne kadar dinamik ve yön verici olsa da karşısındaki dirençli, her çöküntü anında yeniden harekete geçme potansiyelinde olan yapıyı yıkması kolay olmayacaktır.³⁷² İşte bu minvalde Hz. Muhammed de karşısında asabiyet duygusuyla bütünleşmiş, adaletsiz, aşırılıklar içeren, geleneklerinde inat eden, alışkanlıklarına bağımlı bir topluluk vardı. Kur'an çeşitli ayetlerde bu özellikleri cehl kelimesiyle ifade etmiş ve daha sonra hala süren bu davranışı "câhiliyye" kelimesiyle yeniden ifade etmişti. Önceki düzeni eleştirmek, yeni olana varlık kazandırmak için Hz. Muhammed bu kelimeyi kullanmaya başlamıştır.

³⁷² Ryszard Kapuscinski, *Şahların Şahı*, çev. Oktay Döşemeci, Habitus Yayıncılık, İstanbul 2012, s.104-105.

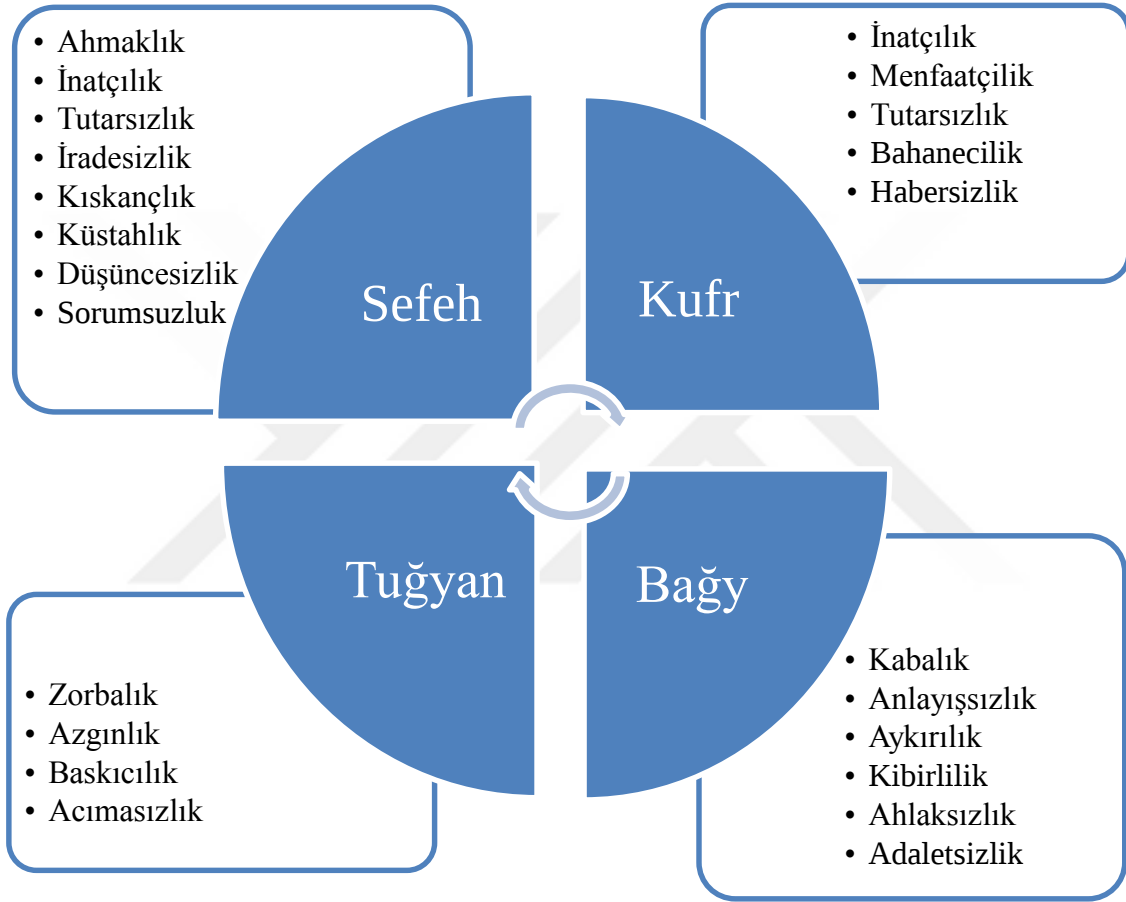
2. TARİH-OLAY-BAĞLAM İÇİNDE KELİMENİN ANLAMSAL SEYRİ VE ÇIKARIMLAR

İncelemelerimiz neticesinde c-h-l kökünün dört anlama gelebileceğine ilişkin çıkarımda bulunmuştuk. Daha sonra incelemelerimizden hareketle c-h-l kökünün hangi ayette hangi anlamda kullanıldığının nedenine ilişkin yorumlamalarda bulunduk. Aşağıda bizim bulgularımıza göre oluşturduğumuz tabloda, ayetlerde hangi anlamın ne sıklıkla kullanıldığını gösterdik.

Tabloya göre Kur'an'da kelimenin her iki dönemde de en çok “sefeh” manasında ve sonra yaklaşık aynı sıklıkta “kufr” ve “bağy” anlamında kullanıldığını görmekteyiz. “Tuğyan” anlamı ayetlerde, diğerlerine göre daha az kullanılmış olsa da göz ardı edilmeyecek düzeyde geçmektedir. Aslında buradaki her kelime diğerinden tamamen bağımsız değildir. Kimi zaman birinin sonucu diğerini doğururken, kimi zamanda bir insanda ikisi de aynı anda ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan bu dört kelimenin kendisi

de izaha muhtaçtır. Örneğin “sefeh” kelimesi özünde farklı pek çok davranışı barındırmaktadır. Biz Kur’an’dan hareketle her ayetin hangi anlamda kullanıldığını tespit ettikten sonra, bu kelimeler hangi davranışları kapsamış onları da ortaya çıkarmaya çalıştık. Aşağıdaki tablo bize bunu göstermektedir.

Her bir kelimenin anlamını düşündüğümüzde, bu manaların da anlam alanları içinde olduğunu görebiliriz. Örneğin esas manası “bir şeyin üstünü örtmek” olan “kufr” kelimesi, “bir şeyi bilmezden gelmek”, “çıkarına göre davranmak” olayları gerçeğin örtülmesi demek olduğundan “menfaatçi, habersiz” gibi anlamları barındırmaktadır. Yine “sefeh” kelimesi, “ahmaklık, aptallık” anlamında kullanıldığı için “iradesiz,

sorumsuz” kişilerin de özelliğidir.³⁷³ Özetle Kur’an’da, ahmaklığın, aşırılığın ve çıkarıcılığın yukarıdaki diğer davranışları meydana getirdiği ve bunların da hepsine birden “cehl” dendiğini söyleyebiliriz.

Mekke’de haddi aşan, taşkınlık yapan, eziyet eden kişiler “câhiller” olarak adlandırılmaktadır. Bu kişiler aynı zamanda vahyin Hz. Muhammed’in bizzat kendisiyle, kişiliği ile ilgili olmadığını, Allah’ın sözü olduğunu kavrayamamanın doğurduğu yanlış davranışın etkisinden kurtulamamaktadır. Medine’de ise, kavram “cehl” haliyle daha çok “şehvete uyarak günah işleme” şeklinde ve “câhiliyye” haliyle de adaletsiz hüküm, imanı çıkarları doğrultusunda kullanma, haddi aşma durumları için kullanılmaktadır. Mekke’de inanan grup yeni yeni oluşmaya başladığı için cehl kavramı zıtlığında onlara vakarlı, sabırlı ve hilm sahibi olma alışkanlıkları kazandırılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de önceki kavimlerden örneklem oluşturulmuştur. Medine’de bir davranış kazandırmadan ziyade, artık mevcut davranışlarında yanlışlıklar yaptıklarında onlara “câhiliyyedeki gibi” denerek önceki döneme gönderme yapılmıştır. Çünkü artık burada hem inanan grup sağlamlaşmış hem de siyasi olarak bir güç kazanmıştır. Artık davranış kazandırma değil, yanlış davranışın uyarılması söz konusu olmaktadır.

Mekke’de müşriklerin inananlara sataşıyorlardı ve bu yüzden o kişilere “câhil” denilmişti. Medine’de artık inananlar bu davranışa fazla maruz kalmamaktadırlar. Çünkü hem siyasi hem toplumsal olarak daha güçlüdürler. Öte yandan müşriklerin tavrına benzer tavırlara sahip olanlar da “câhil” diye isimlendirilmektedir. Mekke’de mücadele müşrikler ile ilgili olduğu için “cehl” hep onların tavırları ile ilgili olarak

³⁷³ Birinci bölümde, kelimelerin anlam alanlarına dair detaylı inceleme yaptığımızdan burada iki örnek vermekle yetiniyoruz.

karşımıza çıkmaktadır. Medine’de ise muhatap kitle genişlemekte ve Müminlerin yanında, Yahudiler, Münafıklar ve hatta müşrikler de bulunmaktadır.

Asabiyet ve kabilecilik anlayışının neticesinde ortaya çıkan haksızlık, zulüm, gibi davranışlarda bulunanlara aynıyla karşılık verilmesi Kur’an’da “câhillerden olma” diye tanımlanmış ve bunun karşısında hoşgörülü olarak iletişim kurma tavsiye edilmiştir. Bir insanın diğerine sataşmasının, kimi zaman doğruluğundan dahi şüphe olan yalan haberlerle araya fitne sokulup kışkırtmanın savaşa sebebiyet verdiği dönemde “câhillerle işimiz olmaz” tarzı bir tavırla o sataşmadan yüz çevrilmesi, işin aslını araştırmadan muamelede bulunulmaması gerektiği söylenmiştir. En son müşriklerin bu tavrı “câhiliyye taassubu” ve istedikleri hükmün “câhiliyye hükmü” olduğu söylenmiştir. Cehl kelimesiyle örtüşen bu taassub, adaletsizlik, zulüm gibi tutumları niteleyen asabiyet ve kabilecilik gelen ayetlerle birlikte yok edilmeye çalışılırken, öte yandan asabiyet duygusunun içinde olan kardeşlik, dayanışma, yardımlaşma gibi kavramlar da adalet, hakkaniyet gözeterek yeniden inşa edilmeye başlanmıştır.³⁷⁴ Benzer şekilde onları ahlaki meziyetlerden tamamen yoksun bir medeniyet olarak düşünmek haksızlık olacaktır. Araplar için cömertlik, misafirperverlik, vefa, çalışkanlık, sabır gibi özellikler oldukça önem arz etmekteydi. Ama bunlar yer yer gösteriş, üstünlük göstergesi olarak kullanılarak saptırılmaktaydı. Yine şeref, namus gibi kavramların çıkarlara uydurularak deforme edildiği, işine geldiğinde istenilen şekilde esnetildiğini de görmekteyiz. İşte bu hususta Kur’an’ın yaptığı bu amacından uzaklaşan, farklı emellere hizmet eden yeni manalar kazanan, bozulmuş kavramları ıslah etmektir.³⁷⁵

³⁷⁴ İlgili ayetler Furkan 63, A’raf 199, Kasas 55, Hucurat 6, Fetih 26, Maide 50.

³⁷⁵ Bakara 273, Fetih 26, Maide 50.

Kur'an kendisini "yol gösterici, rehber, müjdeleyici" vs. olarak tanımlamaktadır.³⁷⁶ Dolayısıyla Kur'an'ın hedefinin ıslah etmek suretiyle ahlaki değerleri özümsemiş bireylerden oluşan bir toplum yaratmak olduğunu söyleyebiliriz. Cehl kelimesi de Allah'ın bu amaç doğrultusunda kullandığı araç bir kelimedir. Burada olumsuzlama üzerinden hedef değer tanımı yapılması için bu kelime araçsallaştırılmıştır. Kelime, bi'setin yaklaşık beşinci yılı erken bir zamanda karşımıza çıkarken, yanlış olduğunu kendilerinin de bildiği davranışları sürdürmekte inat etmeleri, saplantılı arzuların peşinde koşmaları ve bunun neticesindeki zorbalıkları, adaletsizlikleri için kullanılmış ahlaki bir kavramdır. Ayette her ne kadar atalarının dini üzerinde olmakta ısrar etmeleri ve Hz. Muhammed'i kendi putlarına iman etmeye çağırmaları "câhillik" olarak adlandırılrsa da, biz kavramın dini bir kavram olduğunu düşünmemekteyiz. Çünkü söz konusu ayetlerde eleştirilen onların "şirk inancı ya da putları" değil, bu inançtaki yersiz inat ve alışkanlıklarıdır. Alışkanlıkları bağımlılığa dönüştüğü için idrak ve sorgulama yetileri de kaybolmuş, zihinleri örtülmüştür. Aslında bir şeyin, bir grubun bir kişinin fanatiği olmak ve dolayısıyla fanatizm kirli bir duygu olarak yer etmektedir. Bu fanatik kişi veya kişiler bu başarılarını yüksek sese, propagandaya, aşağılayıcı üsluba vs. ye borçludurlar. Bu tavırlarıyla insanlar üzerinde adeta uyuşturucu bir etki yaratmaktadırlar. Temel, genel geçer ilkeleri verdikten sonra kendi fikirlerini inşa etmeye başlarlar ve sorun da burada zuhur eder. Bu zihin uyuşukluğu altında olan insanlar zihinlerine verilen yeni fikirleri bu etkiyle artık sorgulayamaz olurlar. Yani özünde semantik tahlilde ulaştığımız "olması beklenenin, fitratının tersine davranma" durumu hâsıl olur. Bu da tutumun dini değil ahlaki bir tutum göstermektedir.

Diğer bir mesele Hucurat Suresi'nin 6.ayetindeki fâsık birinin getirdiği haberin aslını bilmeden kabul etmeme hususundaki uyarıdır. Burada söz konusu kişi belki korkudan,

³⁷⁶ Bkz. Âl-i İmran 138, A'raf 52, Zuhurf 44.

belki de fırsatçılık yapmak suretiyle kendi zannını gerçek gibi sergilemiş olabilir. Burada cehl ile vurgulanan bu kişilere itibar etmeden önce olayın iç yüzünü anlamanın gerekliliğidir. İşte tüm bu yapılanlar zulümdür, fırsatçılıktır, haksızlıktır, hadsizliktir. Şartları çıkar için kullanmaktır. Nitekim Hud Suresi'nin 29.ayetinde gördüğümüz kavminin, Nuh(as)'a inanmayı güçsüzleri yanından kovma şartına ya da Zümer Suresi 64.ayette müşriklerin Hz. Muhammed'i dinlemeyi kendi ilahlarına inanma şartına bağlayan tavırları da yine benzer davranıştır. Yani aslında "cehalettir".

SONUÇ

“Kur’an’ı Kerim’de c-h-l kökünün semantik analizi” başlığını taşıyan tezimiz, sadece kavram çalışması olmaması, tarihi arka plan, bağlam ve muhatap kitlenin durumu dikkate alınarak hazırlanması yönüyle Kur’an’ın söylemini anlamaya katkı sağlamak adına yaptığımız bir çalışmadır. İlk bölümünde kelimenin semantik analizini, ikinci bölümünde ise diğer durumları incelediğimiz tezimizde aşağıdaki sonuçları elde ettik.

- İlk bölümde yaptığımız semantik analize göre c-h-l kökünün sefeh, tuğyan, kufr ve bağı kelimeleriyle eş anlamlı olduğunu tespit ettik. Daha sonra bu kelimelerin içerdiği manaları dikkate alarak heva, zan, zulüm, inat, taassub ve enef kelimeleriyle ilişkili olduğunu belirledik. Öte yandan tecrübe, hilm, sekinet ve müsamaha, vakar ve sabır kelimelerine zıt bir mana taşıdığını gördük. Ancak bize göre bu anlamlar Kur’an’ı Kerim’de örülmüş bir kurgu bütünlüğüne sahip değildir. Zira böyle bir insicam daha çok kitaplarda bulunmaktadır. Ancak Kur’an 23 yıl içinde, muhatabın, zamanın ve mekânın değişimine göre şekillenen bir hitap olduğu için bizce kavram örüntüsünden ziyade anlamla şekillenmiştir. Bu çalışmaya göre c-h-l kökü orta yolu ve hatta sınırları aşmak, taşkınlık ve zulüm oluşturmak, hareket ve acelecilik hali, aptallık anlamlarında kullanılır. Tecrübe, yumuşaklık, sakinlik, anlayışlılık, duyguları, benliği kontrol edememe sabır ve deneyim eksikliği anlamlarına da gelmektedir. O halde c-h-l kökünün özünde “*olması gerektiği gibi, fıtrata uygun davranmamak*” anlamının olduğunu düşünülebilir. Bu durum verimsiz, fayda vermeyen bir durum için kullanılırken, taşkınlık, zorbalık davranışlarını ifade etmek için de kullanılabilir. Kökün başka bir anlamı olan bir konudan habersiz, bir konuyla ilgili tecrübesiz olma insanlarla iç içe yaşadığımız toplumda olması istenen, beklenen bir

durumdur değildir. Öte yandan “üzerinde hayat belirtisi olmayan arazi, süt vermeyen deve” anlamları da verimsizlik durumudur ki olması beklenen şeyden uzaktır. Tabiatının aksine davranmaktır. Yine hareket, tahrik, alay gibi davranışlar insanın halim, sakin duygularını harekete geçiren ve onu çoğu zaman zorbalığa, isyana, aşırılığa sürükleyen etkenler de onun tabiatını bozmaktadır. Ayetleri anlama yolunda kelimenin barındırdığı manaların semantik tahlili bizlere yön vermiş ve ayeti daha anlaşılır kılmıştır. Çünkü Kur’an’ın inişi üzerinden on beş asır gibi uzun süre geçmiş ve haliyle geçen her zaman diliminde kelimeler dönüşümler, değişimler geçirmiştir. Kelimenin semantik tahlili bu süreci ve asıl kök manaları ortaya çıkardığı için Kur’an’ın kastettiği esas anlamı bulmaya yardımcı olacaktır.

- Bu gün “câhillik” denince akla “bilgisiz” anlamı gelmektedir. Bu da câhiliyye döneminin “bilgisizlik dönemi” diye bilinmesine neden olmaktadır. Ancak çalışmamızda Kur’an’ın cehl kelimesi kullanırken bilgisizlik anlamını verdiğine rastlamadık. Yani bir şeyi araştırmama, ilmin yapmama manasında kullanılmıyor. Daha çok (bu anlama yakın ayetlerde) mevcut durumdan habersiz olma, bilmezden gelme için kullanıldığını görmekteyiz. Tefsirlerde ise yaklaşık olarak Zemahşeri’ye(538) kadar olan dönemde c-h-l kökünün “ilmin zıttı” manasında belirgin bir kullanımı görmedik. Zemahşeri ve sonrasında Razi(606) ile yavaş yavaş “bilmemek” manasının da bazı ayetlerde izah için kullanıldığını tespit ettik. İlmin zıttı olarak kullanımın yaygınlaşması muhtemelen bu dönemlere rastlar. Dilbilim çalışmalarıyla tam kırılmanın, dönüşümün ne zaman ve nelerin neticesinde olduğunu açıklığa kavuşturulabilir. Bunu dilbilim ile ilgili bu tarz çalışmalar yapacaklara bir öneri olarak sunuyoruz. Diğer bir husus c-h-l kökünün ilim zıtlığına yakın kullanımı tek bir ayette varken –ki o da durumdan habersiz olma manasındadır(49/ Hucurat 6.)- pek çok mealde mütercimlerin c-h-

l kökünün mevcut olduğu ayetlere “bilmeden” manasını vermeleri ya da çeviri yapmadan “câhiller” ibaresini kullanmalarıdır. (Türkçede câhil ilimsiz kimse anlamında kullanıldığı için tercüme etmemek de bir yönden o manayı vermek demektir.) Ancak Kur’an’da bu anlamının bariz ortaya çıktığı bir durum söz konusu değildir. 21. yüzyıldan vahiy dönemini okuduğumuz için bugün biz kendi zihin dünyamız, kültürümüz, bilgimiz vs. ile o dönemi anlamış oluyoruz. Bu da değişen dünyada değişen dilimiz ve değişen algılarımızla o dönemi farkında olmadan değiştirmeye, bağlam dışı anlamlara varmamıza neden oluyor. Bunun bir örneğini c-h-l köküyle görmekteyiz. Kafamızda cehl denildiğinde doğrudan ilimsizlik anlamı oluştuğundan, ayetlere o dönemin kelimelerinin anlam içeriklerini dikkate almadan bu anlamı veriyoruz ve kendimizi yer yer çelişkiye düşmekten ve yer yer de oturtamadığımız manalar üzerinden teviller yapmaktan alıkoyamıyoruz. Dolayısıyla Kur’an kelimelerini doğru kullanma ve Kur’an dilini anlamamanın Arapça bilmekten fazlası olduğu ortaya çıkmaktadır. Yusuf 33/89, Hud 46, Bakara 67 ve Nisa 17 ayetlerinde benzer şekilde geçen “cehaletle günah işleyenin tövbesinin kabul olunacağı” ibaresi meallerin çoğunda “bilmeyerek günah işleyenin” şeklinde anlaşılmıştır. Kelimeye bu mananın verilmesi “bilerek işlenen günahın kabul olmayacağı” sonucuna götürebildiği gibi, tövbe edenin tövbesinin kabul edileceği söylenen ayetlerle de çelişkili gibi görünebilecektir. Bilgisizlik sorumluluk vermez.

- Cehl kelimesiyle ilgili yapılan pek çok çalışmada kelimenin ilmin ve hilmin zıttı olarak iki anlama geldiğine ilişkin yaklaşımlar bulunmaktadır. Biz Goldziher ve Izutsu’nun çalışmaları dikkate alınarak bu tarz bir sınıflama yapıldığını düşünmekteyiz. Bunlar referans alındıktan sonra da diğer anlamlar üzerinde fazla durulmadan çalışmalar bunun üzerine bina edilmiştir. Oysa biz çalışmamız neticesinde kelimenin başka zıt ve eş anlamlarda da kullanıldığını gördük. Bu

kelime üzerinden c-h-l kökünün tanımlanması bizce kelimenin anlam alanını daraltmaktadır.

- Çalışmamızı hazırlarken sureleri iniş sırasına göre gösterip Mekkî-Medenî ayrımı gözeterek inceledik. Bu sayede kelimenin kullanımının nasıl değiştiğini gözlemlemiş olduk. Örneğin ilk olarak “câhil kavim” şeklinde sıfat olarak Nuh(as)’ın kavmi için kullanılırken, sonraki ayette benzer davranışı sergileyen müşriklere bu kavram isim olmuştur. Daha sonra üç kere daha geçen “câhil kavim” ibaresinden sonra yine müşriklerin benzer tutum sergilediğini görmekteyiz. Tarihi arka planı göz ardı etseydik bu ilişkiyi kurmak pek mümkün olmayabilirdi. Diğer taraftan “câhiliyye” şeklinde kullanımın sadece Medeni surelerde dört ayette bulunduğunu gördük. Bu seyri görmek bu anlamda ayetlerin ne demek istediğini daha iyi anlamamızı sağlamıştır.
- Hz. Muhammed’in mesajına ilk inananlar genelde ekonomik ve fiziksel yönden zayıf kişilerdi ve müşriklerin fiziksel ve psikolojik sataşmalarına maruz kalıyorlardı. Onların bu alaycı, ahmak üslupları “câhil” diye isimlendirilirken, aynı davranıştan inananların sakındırılması, yumuşak huylu, vakarlı olmaları öğütlenirken de “câhillerden olma” denilmiştir.
- Öte yandan Allah hakkında inançları ve bilgileri olmasına rağmen put yapmak, arzularının esiri olmak suretiyle ona şirk koşanların, yaptıklarının yanlış olduklarını bildikleri halde bu davranışlarında ısrar ve inat ettiklerini görüyoruz. Bu davranışları alışkanlığa dönüşmüştür ve onlar bundan kurtulmamakta direnmektedirler. Bağımlılık aklın ve iradenin devre dışı bırakılmasına neden olacağından bu da fitrata ve olması gerekene aykırı olduğundan “câhil” diye isimlendirilmiştir.
- Yine Kur’an’ın nüzulü sırasında kimilerinin ahmakça davranıp alay ettiklerini, işi yokuşa sürerek sorumluluktan kaçmaya veya kendi çıkarları doğrultusunda,

işlerine geldiği gibi anlamaya çalıştıklarını görüyoruz. Nitekim incelediğimiz ayetlerde Hz. Muhammed’e inanma şartını fakirleri onun yanından kovmaya bağlamaları bunun birer örneğidir. Yaptıkları, zulmü ve aşırılığı meydana getiren sınıfsal bir ayırmadır. Oysaki davet edilen şey soy, şan üstünlüğüne bağlı olan bir makam meselesi değildir. Kendi çıkarlarına uyduğu sürece Hz. Muhammed’i destekleme şartları Allah’ın kalamını anlamazdan geldiklerinin, sözün içeriğini çarpıtmak suretiyle aslında yeni bir putperestlik örneği sergilediklerinin kanıtıdır.

- Başka bir açıdan bakıldığında her türlü baskılarına rağmen giderek güçlenen inanan grubu karşısında bu sefer, Hz. Muhammed’e inanmayı “onun kendi ilahlarına inanması” şartına bağladıklarını görüyoruz. Şartları kendi keyiflerine göre seçmelerinin yanında gücün ellerinden gideceği kaygısını taşımaları üzerine bir arayışta bulunmaları ideolojik bir tavidir. Ayetlerin yıkmak istediği şirk düşüncesine, bunu bilmiyormuş gibi davetleri de “cehl” ile adlandırılmıştır.
- Bir diğer mesele “cehaletle günah işleme” kısmını “bilmeyerek günah işleme” şeklinde pek çok mealde çevrilmesidir. Ayetin akabinde bu eylemi yapanın tövbe etmesi halinde bağışlanacağı söylenmektedir. Oysa bilmemek sorumluk da getirmeyeceği için tövbe etmelerinin bir anlamı olmayacaktır. Bu gün zihinlerimizde, kitaplarımızda câhil kelimesinin bilgisiz kişi anlamına geldiğini bildiğimiz yani bu çağın bilgisiyle nüzul çağını değerlendirdiğimiz için bu tarz anlam karmaşaları yaşayabiliyoruz. Oysa yaptığımız çalışmalar neticesinde buradaki cehl kelimesinin, “arzularına, şehvetine uyarak” anlamında kullanıldığı sonucuna ulaştık. Bu anlam da çelişki varmış gibi görünen durumun açıklığa kavuşmasına yardımcı olmaktadır.

- Bunlardan hareketle Kur'an aşırılığın, ısrarcılığın, ahmaklığın ve bunların doğurduğu yanlış davranışların düzeltilmesini isterken, ruhsal olarak üzüntüye sahip inananlara da halim, vakarlı olmasını öğütlemiştir.
- Hatırlayacak olursak “câhiliyye” kelimesi ilk kez Medeni surelerde dört ayette, müşriklerin Allah'ı yok sayıp kapıldıkları zan ve insanların hal ve tavırlarda aşırıya kaçma, kibir ve haddi aşma, menfaatsizlik, adaletsizlik gibi toplumsal düzeni bozacak şeyleri istemeleri için kullanılmıştır. Yine kelimenin özüne dönecek olursak olması gerektiği gibi davranılmayan ve bu nedenle zarar verici, zorbaca olan her türlü davranış “câhiliyye” olarak adlandırılmış ve bunun için Hz. Muhammed'in mesajından önce var ola gelen davranışlar örnek olarak gösterilmiştir. Daha önce bu davranışı sergileyenlere “câhil” denilirken Medine'de bu kullanımın yanında daha önceki düzeltilmeyen davranışa “câhiliyyedeki gibi” denilerek bir ıslah amacı güdülmüştür. Daha önce bir davranışın adı iken artık o, davranışın yapıldığı, o davranışlardan oluşan bir dönemi anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır. Ancak ayetlerdeki bu kullanım ahlaki bir söylemdir. Hadislerde bununla birlikte söylem siyasileşmeye de başlamıştır. Cehl kavramı aslında erken dönemde ortaya çıkmıştır. İlk olarak da şirkten arandıktan sonra kendilerine put yapılmasını isteyen kavim için kullanılmıştır. Ancak daha sonrasında durduk yere zararsız birine sataşp eziyet eden, aşağılayan, sınırları zorlayanlar için de bu kelimenin kullanıldığını görmekteyiz. Bu da aslında kelimenin daha çok sosyolojik bir boyutunun olduğunu bize göstermektedir. Allah bir mesele üzerine konuşuyor. Bir durum var ve o değiştirilmek isteniyor. Bunu için de inanların sabırla beklemesi gerekiyor. Nitekim Medine'de bu tarz davranışa maruz kalma görmüyoruz. Tersine bu tarz davranışı yapanlar keskin bir dille uyarılıyor. Yani Mekke'de daha çok teselli varken Medine'de uyarı karşımıza çıkıyor. Aslında bazı kişilerin

yaptığı davranış üzerine söyleniyor. Yani önceki dönemlere benzer bir adalet sistemi-ki bu haksızlık içermektedir- isteyen kişiye “câhiliyye hükmü” istediği eleştirel bir dille söyleniyor. Her ne kadar bu bazı kişiler için kullanılıyor gözükse de Mekke döneminde beri kazandırılmak istenen davranışın bir bozulması olduğu için aslında bizce uyarı eylem hususundadır. Bugün de benzer şekilde adam kayırma, haksız yönetim, adaletsiz hüküm de o halde “câhiliyye hükmü” olabilir. Nitekim Farabi, câhil, karakteri değişmiş, yanlış davranışlar içindeki şehri, erdemli olmayan, mükemmellikten uzak şehir olarak tanımlamıştır. Ona göre câhil şehir, mutluluğu heva ve heveslerinde arayan, bu tarz isteklerin temel amaç olduğunu düşünen, gerçek mutluluğu bilmeyen, kendilerine anlatılsa bile idrak etmeyecek toplumdur. Yine bu tarz şehirlerin yöneticileri de şehirlerini kendi istek ve arzuları doğrultusunda yönetmektedirler. Biz bu noktada yaptığımız araştırmalara göre Farabi’nin cehl kavramına Kur’an’ın da yüklediği mana ile paralel mana yüklediğini düşünmekteyiz. Zira Medine dönemi ile birlikte “câhiliyye” ile kastedilen önceki toplum davranışları ile Farabi’nin ideal devlet tanımlaması da pek çok noktada örtüşmektedir. Ama o sosyal hayata, kültüre, yaşama ilişkin kavramı, manasını muhafaza ederek siyasi bir olguya taşımaktadır. Seyyid Kutub ise meseleyi çok başka açıdan ele almıştır. O bu gün “İslama uygun olmayan” her şeyi câhiliyye diye adlandırmıştır. İslam uygunluk ona göre her türlü kuralı, yaşantı biçimini, değerleri kapsamaktadır. Dolayısıyla daha çok ahlaki bozulma için kullanılan bu kavramı din ile ilişkilendirmiş, İslama uygun olmayan her şeyi câhiliyye âdeti saymıştır.

- Tefsirlerin neredeyse hiç biri (ibn aşur hariç) “câhiliyye” kelimesini izah ederken kelimenin Medine’de kazandığı yeni mana üzerinde durmamışlardır. Çünkü Kur’an’da ve Hz. Muhammed’in sözlerinde kullanılmaya başlanan bu

kelime muhtemelen Araplar arasında da yaygın olarak kullanılmaya başlandığından müfessirler zihinlerde var olan manayı tefsir yaparken kullanmış, üzerinde fazladan bir tartışmaya gitmemişlerdir. Bu durum hem dönemsel bir algının hem de iniş sırasını baz almamanın bir tezahürü olabilir.

KAYNAKÇA

Abduh, Muhammed-Reşid, Rıza, *Tefsîru el-Kur'ani'l Hakîm*, Dâru'l-Menar, Kahire

1947.

Abdullahoğlu, Abdurrahman, *Ayetlerin İniş Sırasına Göre Kur'an Çevirisi*, Ozan

Yayıncılık, İstanbul 2011.

Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

Akman, Mustafa, *Kur'an'da Cehalet-Câhil-Câhiliyye*, Buruc Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Kur'an'da Cehalet*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1999.

Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara 2009.

_____, *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları,

Ankara 2015.

Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü; Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler*, Şûle

Yayınları, Ankara 2009.

Apak, Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi I(Hz. Muhammed(as) Dönemi*, Ensar

Neşriyat, İstanbul 2010.

Aşmâvî, Muhammed Zeki *En-Nâbiğa ez-Zubyânî mea Dirâseti'l-Arabiyyeti Fi'l-*

Câhiliyye, Dâr'uş-Şurûk, Lübnan-Beyrut 1994.

Aydın, İsmail, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu-Tarihsel Gelişim ve Sorunlar*, Ankara Okulu

Yayınları, Ankara 2014.

Aydınlı, Abdullah, Hadis İstılahları Sözlüğü, MÜİFY, İstanbul 2013.

Bıykoğlu, Yakup, “Kur’an’da Câhiliyye Kavramı”, *DEÜİF Dergisi*, İzmir 2012, sy.36.

Bilgiz, Musa, *Kur’ân’da Bilgi- Kavramsal Çerçeve-Bilgi Türleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

Bolay, Süleyman Hayri *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Cerrahoğlu, İsmail *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 1997.

Çağatay, Neşet, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliyye Çağı*, Aüif Yayınları, Ankara 1957.

Çağrı, Mustafa, “Câhiliyye”, *DİA*, TDV Vakıf Yayınları, İstanbul 1993.

_____, “Asabiyet”, *DİA*, TDV Vakıf Yayınları, İstanbul 1993.

Çakan, İsmail L., “Câhiliyye”, *DİA*, TDV Vakıf Yayınları, İstanbul 1993.

Çalışkan, Hatice Merve, *M. 615 Yılında İnen Ayetler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

Çetiner, Bedreddin, *Fâtîha’dan Nâs’a Esbab-ı Nüzûl-Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2016.

Danışman, Nafiz, “Câhiliyye” Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”, *AÜİF Dergisi*, Ankara 1956, cilt: V, sayı: 1-4.

Demircan, Adnan, *Câhiliyye Arapları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.

Demirci, Mehmet, “Kur’an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Dergisi, Kayseri 2002, sayı 12.

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru 'l-Hadis*, Dêru'l-Garbi'l-İslamiyyi, Beyrut 1984.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara

2010.

Didin, Ahmet, *Alt Yazılı Renkli Kelime Meâli*, Gül Rayiha Yayıncılık, Ankara 2012.

Doğruel, Hayri, *Tefsir Tarihi Sürecinde Cehalet Kavramı*, Basılmamış Doktora Tezi,

Ankara 2002.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “Cehâlet”, *DİA*, TDV Vakıf Yayınları, İstanbul 1993.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşas b. İshak b. Beşîr b. şeddad b. Amr el-Ezdî es-Sicistanî,

Sünen, thk. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamid, el-Mektebetu'l-Asriyyetu,

Beyrut ts.

Ebû Tâlib, *Dîvânu Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib*, nşr. Muhammed et-Tuncî, Beyrut 1994.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Musennâ et-Teymiyye, *Mecâzu 'l-Kur'an*, Mektebetu'l-Hanicî,

Kahire ts.

El-Bekrî, Tarafa b. Abd, *Dîvânu Tarafa b. el-Abd*, nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî,

Beyrut 2003.

El-Benênî, Şertûnî, *Akrabu 'l-Mevêrid fî Fushi 'l-Arabiyye ve 's-Sevârid*, Mektebetu

Lubnan, Beyrut 1992.

El-Buharî, Muhammed b. İsmail Ebû, *Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır,

Dêru Tavkî'n-Necêt, birinci baskı, Dımeşk h.1422.

El-Bustânî, Butrus, *Muhîtu'l-Muhît-Kâmusu Mutavvelu li Lugati'l-Arabiyye*,

Mektebetu'l-Lubnan, Beyrut 1987.

El-Câbiri, Muhammed Âbid, *Fehmü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Coşkun, Mana

Yayınları, İstanbul 2013.

El-Endülisî, Ebu Bekr Muhammed b. Ömer b. Abd el-Aziz b. İbrahim, *Kitâbu'l-Efâl*,

Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut Lubnan 2003.

El-Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Durayd, *Cemheratu'l-Luğa*, Dêru'l-

Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut, Lubnan 2005.

El-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tezhîbu'l-Luga*, Dêru'l-Mısriyye, yy.

1964.

El-Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Zeyd, *Meâni'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitabu'l-Mısriyye,

Kahire 1900.

_____, *Meâni'l-Kur'an*, Alimu'l-Kutub, Beyrut 1983.

El-Feyyumî, İbn Muhammed b. Ali el-Mekrî, *Misbêhu'l-Munîr fî Garibi's-Şerhi'l-*

Kebir, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Mısır 1315(h).

Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu*, Fikir Yayıncılık, İstanbul 2014.

El-İsfehanî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed el-Ma'ruf bi'-Râğıb, *Müfredât-*

Kur'an Kavramları Sözlüğü, çev. Abdülbaki Güneş/ Mehmet Yolcu, Çıra

Yayınları, İstanbul 2012.

El-Matûrîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim-Te'vilêtu*

Ehlu's-Sünne, thk. Fâtıma Yusuf el-Hiyemî, Resalah Yayıncılık, Beyrut-Lübnan

2004.

El-Mezîdî, Ebû Ubeyde Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *El-Garîbeyni fî'l-Kur'âni*

ve'l-Hadis, thk. Ahmed Ferid, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1999.

El-Vâhidî, Ebû el-Hasan Alî b. Ahmed, *Esbâb-ı Nüzûl*, thk. Kemâm Begûnî Zeğlûl,

Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1991.

El-Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Hz. Peygamber'in Savaşları (Kitâbu'l-*

Meğâzî), thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz, Harf Yayınevi, İstanbul

2014.

Enîs, İbrahim v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasît*, Dâru'l-Mearuf, Mısır 1972-1973.

Er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abd el-Kâdir, *Muhtâru's-Sihah*, ts., yy.

Er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr,

Beyrut-Lübnan 1981.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı/Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret

Yayınları, İstanbul 2002.

Es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, el-Mektebetu Asriyye, Beyrut-Lübnan

2008.

Es-Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed el-Ma'rûf, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Ebû Muhammed b.

Âşûr, Dâru İhyâi et-Turâsi'l-Arabiyye, Lübnan 2002.

Es-Sanânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Mustafa Muslim

Muhammed, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1989.

Es-Suyûtî, Celâluddin Ebu'l-Fazl Abdurrahman, *Lubâb 'n-Nukûl Fî Esbâbi 'n-nüzûl*, el-

Kitâbu's-Sekâfiyye, Beyrut-Lübnan 2002.

Et-Tûsî, Ebû Cafer Muhammed, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Necef m.1376.

Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Cêmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk.

Abdullah b. Muhsin el-Turki, Dirâsetu Arabiyye ve'l-İlmiyye, Kahire 2001.

_____, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul ts.,

Et-Tusterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, Dâru'l-

Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2002.

Ez-Zebîdî, Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Muhammed, *Têcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*,

thk. Alî Şîrî, Dêru'l-Fikr, Beyrut 1994.

Ez-Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esêsu'l-Belâğa*, Dêru'l-Kitâbu'l-

Mısriyye, Kahire 1922.

_____, *Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Mevcud v.dğr., Mektebetu'l-Abîkân, Riyad 1998.

Fârâbî, Ebu Nasr, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap, İstanbul 2015.

Fayda, Mustafa, "İfk Hadisesi", *DİA*, TDV Vakıf Yayınları, İstanbul 1993.

Ferâhidi, Halil b. Ahmed, *Kitâbu 'l-Ayn-Mu'cemun Luğaviyyun Turâsiyyun*, trtp. Dâvud

Sellûm, Mektebetu Lübnan Nêşirûn, Beyrut 2004.

_____, *Kitâbu 'l-Ayn*, Dêru Ehyâu't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut-Lübnan, 2005.

Fîrûzebâdî, Mecduddin, *Kâmûsu 'l-Muhît*, Matbaatu's-Seâde, Mısır 1913.

_____, *el-Okÿânûsu 'l-Basît fî Tercemeti el-Kâmûsu 'l-Muhît*, çev. Âsım Efendi,

Asitane Kitabevi, İstanbul, ts.

Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.

Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies*, çev. C. R. Barber and S. M. Stern, Aldine Publishing

Company, Chicago 1966.

Gözeler, Esra, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kuramer, İstanbul 2016.

Gündüz, Şinasi, "Câhiliyyenin Kültürel Kodları, *Milel ve Nihal*, Ladin Ofset, c.143,

sy.1, İstanbul 2016.

Güneş, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul 2014.

Hulûsi, Ahmet v.dğr., *Ahter-i Kebir*, Matbaatu Amire, İstanbul 1890.

Hüseyin, Tâhâ, *Câhiliyye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları,

Ankara 2012.

Huvvârî, Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi 'l-Azîz*, Dêru'l-Garîbi'l-İslamiyyi,

Beyrut 1990.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru 'i-Tehrîr ve 't-Tenvîr*, Dêru't-Tunusiyye, Tunus

1984.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azim*,

thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetu Nezâru'l-Bâz, Riyad 1997.

İbn Ebî Sulmâ, Zuheyr b., *Dîvânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, nşr. Ali Hasan Fâ'ûr, Beyrut

1988.

İbn Hillize, El-Hâris, *Dîvânu 'l-Hâris b. Hillize*, nşr. Hâşim et-Ta'ân, Bağdat 1969.

İbn Hişam, *Sîret-i İbn Hişam Tercemesi*, çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul

2006.

İbn Kamî'a, Amr, *Dîvânu Amr b. Kamî'a*, thk. Hasan Kâmil es-Sîrafi, Ma'hedü'l-

Mahtûtât Arabiyye, Kahire 1965.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azim*, thk. Sâmi b.

Muhammed es-Selâme, Dâru Tayyiben, Riyad 1997.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Muslim, *Tefsîru Garibi 'l-Kur'an*, Dâru

Ehyâi'l-Kitabu'l-Arabiyye, yy. 1958.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvenî, *Sünen*, thk. Şuayb el-

Arnavût v.dğr., Dêru'l-risaleti'l-alemiyye, birinci baskı, yy 2009.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukarrem, *Lisânu 'l-Arab*, Dâru

Beyrut, Beyrut 1956.

İbn Muhammed, Ebu Seâdet el-Mubarek b. Muhammed, *Nihayetu fî Garîbi 'l-Hadîs*

ve'l-Eser, Matbaatu'l-Hayriyye, Kahire 1322.

İbn Sellâm, Yahya et-Teymî, *Tefsîru Yahya b. Sellam*, takdim ve thk. Hind Şelebî,

Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2004.

İbn Süleyman, Ebû Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b.*

Süleymân, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003.

_____, *Kur'an Terimleri Sözlüğü-el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'ani'l-Kerîm*,

çev. M. Beşir Eryarsoy, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, İşaret Yayınları, İstanbul 2004.

İbn Zekerîyya, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-

Hay'î'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1622.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan- Kur'an'ı Dünya Görüşü'nün Semantiği*,

çev. M. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul 2014.

Kapuscinski, Ryszard, *Şahların Şahı*, çev. Oktay Döşemeci, Habitus Yayıncılık,

İstanbul 2012.

Kerimoğlu, Yusuf, *Kelimeler ve Kavramlar*, İnkılab Yayınları, İstanbul 1997.

Koç, Ahmet, "Cehâlet ve Tezahürlerine Karşı Din Eğitiminin Hedefleri", *Din Eğitimi*

Araştırmaları Dergisi, Rize 2001, sayı 8.

Koçyiğit, Talat, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Kılıç Kitabevi, Ankara ts.

Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, yayına haz. İsmail Karagöz, DİB Yayınları,

Ankara 2005.

- Komisyon, *Yedi Askı-Arap Edebiyatının Harikaları*-, çev. Nurettin Ceviz v.dğr., Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Komisyon, *Kur'an-ı Kelim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Kutub, Muhammed, *20. Asrın Câhiliyyesi*, çev. Ahmet Ağırakça, Beka Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şerûk, Beyrut 1968.
- _____, *Yoldaki İşaretler*, çev. Ertuğrul Özalp/Ömer Hakan Özalp, Beka Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayani v.dğr., İnsan Yayınları, İst. 1986.
- Müslim, Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nisâburî, *Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bakî, Dêru İhyâu et-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut ts.,
- Nesêî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasanî, *Sünen*, thk. Abdul Fettah Ebû Ğudde, Mektebu Matbuâtî'l-İslamiyyeti, Haleb 1986.
- Ovacı, Vahap, *Mukayeseli Hukuk Açısından Cehalet*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006.
- Öğmüş, Harun, *Câhiliyye Döneminde Araplar- Câhiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali-Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

_____, *Câhiliyyeden İslamiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

Polat, Fethi Ahmet, *Tefsir El Kitabı*, ed. M. Akif Koç, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

Sami, Şemseddin, *Kâmus-u Türki*, İkdâm Matbaası, yy. 1317(h).

Sarıcık, Murat, “Selm ve Cehl Kelimeleri Üzerine”, *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy.3, Şanlıurfa 1997.

Sarıçam, İbrahim, “Câhiliyenin Asr-ı Saâdet’e Dönüşümünde Kur’ân’ın Rolü”, *III.*

Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu, Ankara 1998.

Selçuk, Mualla v.dğr., *Kur’an ve Birey-Radikal Söylem Üstüne*, Turhan Kitabevi, Ankara 2010.

Shepard, William E., “Ignorance”, *Encyclopaedia of The Qur’ân*, ed. Jane Dammen Mc. Auliffe, Brill Leiden-Boston 2002.

Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

Watt, Montgomery, *Kur’an’a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İst. 1992.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhak, *Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf, Dâru’l-Garbi’l-İslamiyy, Beyrut 1988.

Tülücü, Süleyman, “Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe’i”, *Atatürk Üniversitesi*

İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Erzurum 1980, sy.4.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.

Yalar, Mehmet, “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal

Arka Planı”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c.14, sy.2, Bursa

2005.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979.

_____, *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, hazırlayan Kasım Yayla, Merve Yayınları, İstanbul 2002.

Yılmaz, Faik, “Kur’an’da Cehâlet Kavramı”, *YYÜİF Dergisi*, Van 1998, sayı 2.

Yüksel, Edip, *Mesaj-Kur’an Çevirisi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2013.

Zeyd b. Alî, Ebû Huseyin b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ani’l-*

Mecid, Troop Baza, Hindistan 2001, s.199.

ÖZET

Çalışkan, Merve, Kur'an'ı-Kerim'de C-h-l Kökünün Semantik Analizi, Doktora Tezi,

Danışman: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK, 170s.

Çalışma, giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde c-h-l kökünün anlam alanı ele alınmaktadır. Klasik Arapça sözlükler temel alınarak, gerektiğinde modern sözlükler, hadisler, gâribu'l-Kur'an kitaplarından da yararlanılarak kelimenin hangi manalarda kullanıldığına yer verilmiştir. Bu bağlamda kelimenin eş/yakın ve zıt anlamları da tespit edilip tüm anlamları özetlenmiştir. Buna göre kelimenin özünde “doğal eğilimlerin terbiye edilmemesi, eğitilmemesi durumunda ortaya çıkan davranış” anlamının bulunduğu tespit edilmiştir.

İkinci bölümde Kur'an'ı Kerim'de c-h-l kökünün geçtiği ayetler art zamanlı ve bağlam, tarih ve olay örüntüsü dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ayetlerdeki manalardan hareketle insanlardaki zaafların alışkanlığa dönüştüğü ve bu sebeple onların hatalı davrandıkları görülmüştür. Bu hatalara Kur'an'da “cehl” denilmiştir. Mekkî surelerde bu hataların daha çok inatçılık, ahlaksızlık ve tutarsızlık, Medenî surelerde ise sorumsuzluk, zan ve aşırılık olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu çalışmayla hem Kur'an söyleminde kelimenin geçtiği süreç ve Kur'an'ın öngördüğü insan profili, hem de kavram incelemesinin Kur'an'ı anlamak noktasındaki katkısı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Semantik, Anlam, Söylem, Bağlam.

ABSTRACT

Caliskan, Hatice Merve, The Analysis of C-h-l Root in Qur'an el-Kerîm , PhD,

Advisor: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK, 170p.

This thesis consist of introduction, two main chapter and conclusion. First chapter handles the semantic field of c-h-l root. It includes different uses of the Word based on classic Arabic dictionaries with the benefit of books and modern dictionaires, hadiths, garîbu'l-Qur'an(foreign vocabulary) books when needed. In this regard similar and opposite meanings of the Word detected and that meanings had been summarised. According to this, the meaning of “behavior when natural trends are not taught or trained”has been detected in the roots of the word.

In second chapter; ayahs of the Qur'an including c-h-l roots prepared diachronic and based on context, history and storyline. Based on the meanings of the ayahs, weeknesses of the people turn into habits and therefore they seem doing wrong. These mistakes called “cehl” in Qur'an. In Macca ayahs these mistakes show up more like stubbornness, immorality, inconsistency; on the other hand in Medinah ayahs they show up like irresponsibility, suspicion and extremisim. This thesis reveals both evolving process of the Word In Qur'an's speech and profile of the person specified by Qur'an and also concept researchs' contribution to understanding Qur'an.

Key words: Qur'an, Semantic, Meaning, Discourse, Context.